

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ "ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ.,

ΕΤΟΣ Ζ'

ΜΑΪΟΣ 1944

ΑΡΙΘ. 42.

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΥΓΕΙΑΝ

Παράπονα ἀκούονται κάπου-κάπου διὰ τὴν στήλην αὐτήν, ὅτι τῆς ἀρέσει νὰ γκριναῖ. Καὶ ἴσως τὰ παράπονα δὲν στεροῦνται κάποιας δικαιολογίας. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ ζήτημα κυρίως εἶναι κατὰ πόσον ἡ πραγματικότης δικαιολογεῖ τὰς σκέψεις ποῦ ἐκτίθενται εἰς τὴν στήλην αὐτήν. Διότι ἐὰν ἡ πραγματικότης εἶναι σύμφωνος μὲ ἐκεῖνο ποῦ λέγεται «γκρίνια», τότε ἂν κάτι θὰ πρέπει νὰ ἀλλάξῃ, αὐτὸ βεβαίως θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ πραγματικότης. Πρέπει, μὲ ἄλλους λόγους, καὶ εἰς τὸν τόπον μας ἡ διανόησις, ἡ ἐπιστήμη, αἱ τέχναι, τὰ γράμματα, νὰ εὑρουν κάποιον προσανατολισμόν, νὰ ἀρχίσουν νὰ ἐπιτελοῦν τέλος πάντων κάποιον προορισμόν. Πρέπει οἱ διανοούμενοί μας νὰ ἀρχίσουν νὰ ἀναλαμβάνουν κάποιας εὐθύνας, κάτι νὰ συμβάλλουν καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν κοινωνίαν, ἡ ὁποία τοὺς ἐκτρέφει. Εἶναι ἀρὰ γε τόσο ὑπερβολικὴ ἡ ἀξίωσις, νὰ ἀρχίσουν, ἐκεῖνοι ποῦ θέλουν νὰ εἶναι πνευματικοὶ καθοδηγηταὶ τοῦ τόπου, νὰ δείχνουν κάποιο ἐνδιαφέρον διὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ μέλλοντος τῆς φυλῆς, ἀντὶ νὰ ἀσχολοῦνται συνεχῶς μὲ τὴν ὑπόνοιμειν κάθε ἀξίας καὶ μὲ τὴν προπαγάνδαν... τοῦ περιορισμοῦ τῶν γεννήσεων; Εἶναι τόσο καταληκτικὸν τὸ νὰ ζητοῦμε κάτι τὸ θετικὸν ἀπὸ τοὺς τόσοσ καὶ τόσοσ ποῦ ἀσκοῦν κάποια ἐπιρροήν

εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν σκέψιν; Καὶ εἶναι λοιπὸν ἀδικαιολόγητος ἡ ἐκδήλωσις τῆς ἀπογοητεύσεως, ὅταν βλέπομεν ἐν πολλοῖς τὴν συμβολὴν πολλῶν νὰ εἶναι ἴση ὄχι καὶ πρὸς τὸ μηδέν, ἀλλὰ πρὸς ἀρνητικὸν ἀριθμόν;

*

Καὶ ὅμως τὰ παράπονα εἶναι δικαιολογημένα. Ἀλλὰ ἀπὸ μᾶς ἄλλης ἀπόψεως. Τῆς ἀπόψεως ὅτι ἐκαρφώσαμεν τὸ βλέμμα εἰς τὸν πίνακα—κάθε ἄλλο παρὰ εὐχάριστον πίνακα—τῶν ἀρνητικῶν ἀριθμῶν, καὶ ἐλησημονήσαμεν ἐντελῶς, ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἐλάβαμεν ὑπ' ὄψιν ὅσον ἔπρεπε τὴν θετικὴν συμβολὴν, τὴν θετικὴν ἐργασίαν, τὴν ἀνάπλασιν ποῦ συντελεῖται μέσα εἰς τὴν κοινωνίαν μας.

Εἶναι βέβαια ἀδόρυθος ἡ ἀνάπλασις αὐτή. Συντελεῖται εἰς βάθος, χωρὶς τὸν θόρυθον ἐκεῖνον τοῦ ὁποῖου ἀποκλειστικὸς σκοπὸς εἶναι τὸ λανσάρισμα ὀνομάτων καὶ ἡ ἐπιζωήσις προσωπικῶν σχεδίων. Ἐσωτερικὴ μεταβολή, περιλαμβάνει ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, ἀλλὰ δὲν χρησιμοποιεῖ τυμπανοκρουσίαν. Δημιουργεῖται ἀπροσώπως, θὰ ἔλεγε κανεὶς καὶ ὅπου πρόσωπα ἐργάζονται, εἶναι φρεῖς ἐνὸς γενικωτέρου πνεύματος, ἐκφραζοῦν μίαν γενικωτέραν στροφήν, ἡ ὁποία παρατηρεῖται μέσα εἰς τὴν κοινωνίαν μας. Τὸ βλέπουν ὅσοι

δὲν κλείνουν μὲ ἐπιμονὴν τὰ μάτια. Τὸ βλέπουν καὶ παρηγοροῦνται καὶ χαίρουν ὅσοι πράγματι πονοῦν διὰ τὸν τόπον αὐτὸν καὶ ἐνδιαφέρονται διὰ μιάν αὔριον, ἢ ὅποια νὰ εἶναι καλύτερα ἀπὸ τὴν σήμερον. Καί, ὅσον προχωρεῖ ἡ στροφή αὐτὴ ἀπὸ τὸ ἀρρωστον πρὸς τὸ ὑγιές, ἀπὸ τὴν πνευματικὴν νέκραν πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν χαρὰν γίνεται καὶ περισσότερον αἰσθητή.

Τὸ βλέπουν ὅσοι παρακολουθοῦν τὴν πνευματικὴν πραγματικότητά εἰς τὸν λαὸν μας. Καὶ δὲν ἐννοοῦμεν ἐδῶ τὴν ἀρρωστημένην ὑποθετικὴν πραγματικότητά μερικῶν πού συνταυτίζουσι τὴν ζωὴν των μὲ τὴν καλλιέργειαν τῆς ἀρρώστειας. Ἐννοοῦμεν τὴν πραγματικότητά τῆς ἀλήθειας, τὴν πραγματικὴν πνευματικὴν ζωὴν, τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν πού ἀρχίζει νὰ γίνεται αἰσθητὴ εἰς τὴν κοινωνίαν μας, εἰς ὅλα τῆς τὰ στρώματα.

Μιὰν πείναν καὶ δίψαν ἔχει ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς τοῦ ξαναζωντανέμα αὐτοῦ. Ὅπως εἰς τὴν σωματικὴν ἀνάρρωσιν, ἔτσι καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν αὐτὴν ἀνάνηψιν, ἡ ὄρεξις, ἡ φυσιολογικὴ ἐπιθυμία τῆς τροφῆς, πού τὴν εἶχε ἀναστείλει ἡ μακρὰ ἀρρώστεια, ἀρχίζει νὰ προβάλλῃ πάλιν καὶ νὰ ζητεῖται ἡ τροφή, τῆς ὁποίας τόσον εἶχον στερηθῆ. Ἐπιστήμονες καὶ φοιτηταὶ καὶ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, καὶ νέοι καὶ ἡλικιωμένοι, καὶ γυναῖκες καὶ ἄνδρες σπεύδουσι μὲ μιάν σφύρα βουλήν ὅπου βροῦν κάτι τὸ ὑγιές, ὅπου ἀγνὴ, γνησίαν πνευματικὴν εὐκαιρίαν. Καὶ ἀχόρταγα ὅλο καὶ ζητοῦν, λές καὶ θέλουν εἰς ὅσον τὸ δυνατόν βραχύτερον χρονικὸν διάστημα νὰ ἀναπληρώσουν τὸν χρόνον πού ἐπῆγε χαμένος. Καὶ ὁ Λόγος τῆς ζωῆς, ἔντυπος, προφορικὸς, ἔμπροσθεν, δὲν προφθάνει νὰ ἰκανοποιῇ καρδίαι πού ἀνοίγουν, ψυχὰς πού ζητοῦν νὰ ἀναπνεύσουν καὶ πάλιν τὸν ἀμόλυτον ἄερα τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ὑπάρξεις πού ζητοῦν νὰ τραφοῦν ὄχι πλέον ἀπὸ τῶν κεραιῶν, πρὸ τῶν ὁποίων καὶ οἱ χοῖροι ἀκόμη φεύγουν μὲ ἀποστροφήν, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν ἄδολον καὶ ζωογόνον Ἄρτον τῆς Ζωῆς!

Στατιστικὴ; Καὶ αὐτὴ θὰ ἦτο δυνατὴ, ἀλλὰ τί τὴν θέλετε; Δὲν εἶναι ἀριθμητικὸν ζήτημα ἢ ἀναγέννησις, εἶναι ζήτημα δυναμικόν. Κάθε ἕνας πού γεμίζει τὴν ζωὴν

του μὲ τὰ θεῖα νάματα τῆς πνευματικῆς ζωῆς, δὲν χορταίνει μόνον αὐτός. Γίνεται—καὶ ἄς μὴν τὸ ξέσῃ κἄν—πηγὴ ζωῆς, ἐστία ἐξυγιάνσεως τοῦ λαοῦ μας. Εἶναι ἀγωγὸς δυνάμεως θείας. Καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι ἀριθμὸς ὁ ὁποῖος νὰ ἤμπορῇ νὰ περιληφθῆ εἰς τὴν στατιστικὴν, ἀλλὰ ἔκφανσις τῆς μιᾶς θείας δυνάμεως, ἔκφανσις ἀξία ἀσυγκρίτως μεγαλυτέρας προσοχῆς ἀπὸ τὰς χιλιάδας τῶν διαφόρων διανοουμένων, οἱ ὅποιοι, ἀφοῦ θορυβήσουν γύρω ἀπὸ τὸ «ἐγὼ» των, φεύγουν κατόπιν χωρὶς ἢ κοινωνία νὰ αἰσθανθῆ ἂν ἔζησαν ἢ δὲν ἔζησαν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι.

*

Εἶναι εἰς τὰ πνευματικὰ ζητήματα καὶ ἡ ὑγεία κολλητικὴ ὅπως εἶναι καὶ ἡ ἀρρώστεια. Δι' αὐτὸ καὶ κάθε πνευματικῶς ὑγιῆς ἄνθρωπος σκορπίζει εἰς τὸ περιβάλλον του τὴν ὑγείαν. Καὶ δι' αὐτὸ, τὸ γεγονός τῆς ἐξυγιάνσεως μιᾶς ἔστω ψυχῆς ἔχει διὰ τὴν ὑπόστασιν μας ὡς ἔθνος, ὡς κοινωνίας, μιάν σπουδαίωτα ἀνυπολόγιστον καὶ δικαιολογεῖ κάθε ἐλπίδα διὰ τὸ μέλλον.

Δὲν προφθάνει φυσικὰ ἡ στήλη αὐτὴ νὰ περιγράψῃ τὴν πνευματικὴν αὐτὴν ἀνακάθαρσιν εἰς ὅλας τῆς τὰς ἐκδηλώσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι ἐκδηλώσεις ἀφηρημένης θεωρίας, ἀλλ' εἶναι συγκεκριμένα ἀπται ἐκδηλώσεις ζωῆς, ζωῆς ἢ ὁποῖα ἐμποτιζέται ἀπὸ τοῦ θείου Πνεύματος τὴν δύναμιν, εἰς ὅλας τῆς τὰς πλευράς. Δὲν προφθάνει ἡ στήλη αὐτὴ οὔτε νὰ καταγράψῃ τὰ τόσα καὶ διαρκῶς πληθύνοντα δειγμάτων, τοῦ ὅτι ἡ δοκιμασία τῶν διαφόρων ἀξιών εἰς τὸ καμίνι τοῦ πολέμου, ἐδίδαξε τὸν ἄνθρωπον, τί περιεχόμενον ἔχουν τὰ φανταχτερά ἀρνητικὰ κενολογήματα, τί συνετείας ἔχει ἡ ἀποστροφή τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας ἀπὸ τὴν μόνην ὁδὸν καὶ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ζωὴν. Εἶναι ὁμως ὑποχρεωμένη ἡ στήλη αὐτὴ νὰ μὴ ἀγνοήσῃ τὴν ἐλπιδοφόρον στροφήν, ἢ ὁποῖα, ἐὰν ἀγνοῖται ἀπὸ μερικὸς ἐκτροσώπους τῆς πάλαι ποτε διαλαμψίσεως ὑπερδιανοήσεως καὶ ἀπὸ τοὺς διαφόρους κυρίους καὶ κυρίας τοῦ περιφήμου «καθὼς πρέπει» κόσμου, ἀποτελεῖ ἐν τούτοις τὸ κεφάλαιον ἐπάνω εἰς τὸ ὁποῖον θὰ στηριχθῆ κάθε ἐλπίς διὰ τὴν δημιουργίαν τῆς αὔριον.

τὸ θέατρο τῆς ζωῆς

ΤΟ ΣΥΡΤΑΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥΑΛΕΤΤΑΣ

Φρρρ!...

Μιά καρδερίνα καὶ τρία σπουργίτια, πού τιτίθιζαν σήμερα στὴ ζαρντινιέρα τοῦ ἠλιόλουστου παραθύρου, σάν νά φλυαροῦσαν παρήγορες κουθέντες στὸ φυλακισμένο κανάρι, φτερούγιζαν τρομαγμένα καὶ σταμάτησαν στὰ κλαδιά τῆς ἀκακίας, ἀπέναντι. Εἶχε ἀκουστῆ ἕνας δυνατὸς κρότος στὸ παράθυρο. Κομάτια ὕστερα ἀπ' τὰ τζάμια πέφτουν, ἄλλα στὸ φυτεμένο πεζούλι, ἄλλα κάτω στὸν κῆπο. Τὸ κανάρι ξετρελλάθηκε, μέσα στὸ κλουβί, ἀπ' τὸ φόβο του.

Ἀπὸ τὸ διαμάτιο μέσα εἶχαν πετάξει ἕνα σκληρὸ ἀντικείμενο στὰ τζάμια.

—Σὲ μισῶ!...

Παράφορη, ὕστερική, γεμάτη πάθος, ἀκούγεται ἀπὸ μέσα μιὰ γυναικεῖα φωνή.

*

Ἦταν ντυμένη γιὰ νά βγῆ ἔξω. Ἐνα ντύσιμο κάπως ἐξεζητημένο. Ὀχρῆ, μὲ δάκρυα ἀπὸ τὸν θυμὸ στὰ μάτια, τὰ δάκτυλά της τρέμουν ἀπὸ τὴν ὄργη.

—Σὲ μισῶ! Μὲ δισοταλμένα τὰ χεῖλη τονίζει Ἐξαλλή τις δὴ συλλαθές καὶ ἡ σειρά τῶν δοντιῶν πού ἀποκαλύπτει ὁ μορφασμὸς αὐτὸς θυμίζει τὴν λύσσα ἐνὸς ἐρεθισμένου ἀγριμιοῦ. Ὁ ἀντρας της, ὄρθιος, τὰ χέρια σταυρωμένα στὸ στήθος, ἀντικρύζει τὸ θέαμα αὐτῆς τῆς γυναίκας πού εἶναι ἡ γυναίκα του. Μιὰ ἐλαφρὴ ὠχράδα, τὰ σφιγμένα χεῖλη του, τὸ βαθύ βλέμμα, κάτω ἀπὸ τὸ ἀρρενωπὸ, προτεταμένο τῶσ τῶν μαζεμένων φρυδιῶν του, μαρτυροῦν τὸν ἔντονο ἀγῶνα τοῦ νὰ συγκρατηθῆ. Ἡ σιωπὴ του, τὸ βλέμμα του, ἡσυχου καὶ σταθερό, σταματᾷ σὲ κάποια ἀπόστασι τῆς μανίας της, ὅπως ἡ θεὰ τοῦ κόκκινου δίκρανου τοῦ θηριοδομαστοῦ μιὰ ἀγριεμένη ὕαινα. Ἐδειχνε ἡ γυναίκα ὅτι θὰ χυμοῦσε ἀπάνω στὸν ἀντρα της, νὰ τοῦ μπηξῆ τὰ μυτερά της νύχια στὸ πρόσωπο...

Τὸ παιδί τους, καθισμένο στὸ πάτωμα, μὲ τὰ πόδια ανοιχτά κι' ἕνα λαστιχέριο ἐλέφαντα στὸ χέρι, ἀνιφτο, κυττάζει τὴ μάνα του τρομαγμένο καὶ κλαίει δυνατὰ.

—...Σὲ μισῶ, θὰ σκάσω ἀν δὲν τὸ πῶ!... Συχαίνομαι καὶ σένα καὶ τὸ νοικοκυριό σου καὶ τὸ σπίτι σου. Δὲν θέλω νά εἶμαι ἡ ἰσόβια παραμάνη τῶν παιδιῶν πού ἔχεις

σκοπὸ ν' ἀραδιάσης!... Μοῦ προξενεῖς ἀηδία, ἀποστροφή, γιατί εἶσαι ἀφόρητα, ναι, ἀφόρητα, «καλὸς»! Σὲ λένε, «ὁ τύπος τοῦ καλοῦ πατέρα», ἀκόμα σὲ λένε—οὐφ, τί ἀηδία!—«ὁ καλὸς σύζυγος»... Μὰ γιὰ μένα εἶσαι τὸ ἐμπόδιο! Αὐτὴ σου ἡ καλωσύνη κι' ἡ νοικοκυρωσύνη εἶναι πού μὲ πνίγει! Ἐδῶ τὸν λαϊμὸ μου κάθονται, μοῦ φράζουν τὸ δρόμο, τὸ δρόμο γιὰ τὴν ἐλεύθερη ζωὴ πού διψῶ...

Θὰ ζῆσω μονάχη μου! Ἐφρούραε γυρίζοντας τὴ φωνὴ της σὲ στριγγιλιά.

...Φύγε ἀπὸ κοντά μου! Δὲν θέλω πιά νάμαι δεμένη μαζὺ σου!

Καὶ ἀνέθηκε μὲ τὰ γοβάκια της στὸ κρεβάτι τους, ἄρπαξε τὴ θήκη μὲ τὰ στέφανα τοῦ γάμου τους ἀπὸ τὸ κομψὸ εικονοστάσι τῆς γωνίας καὶ τὴν πέταξε μὲ ὀρμὴ στὸ παράθυρο.

Ἦταν ἡ ὥρα πού τὰ πουλιὰ φτερούγιζαν τρομαγμένα στὴν ἀκακία.

Μὰ ἡ θήκη κρατήθηκε ἀπὸ τὴν κλαρωτὴ κουρτίνα, ἀνοίξε ἀπὸ τὸ χτύπημα καὶ οἱ ἀνθοὶ τῆς λεμονιάς πού μαζεύτηκαν μὲ τόσες εὐχές ἀπὸ δυὸ εὐτυχημένα κεφάλια, ἔδῶ καὶ λίγα χρόνια, κύλισαν στὸ πάτωμα. Πήδησε τότε ἕκεινη ἀπάνω τους καὶ τὰ πάτησε μὲ μανία.

Ὁ ἀντρας της ἔκανε μιὰ ἐνστικτικὴ κίνησι νὰ τὴν ἐμπόδιση—τὸ πρόσωπό του τώρα εἶναι λευκό—μὰ σταμάτησε...

Τί χρειαζόντουσαν τώρα... Ἦσαν τὰ σύμβολα ἐκείνου πού εἶχε σπάσει πιά...

*

Ἐφυγε ἐκείνη, χτυπώντας τὴν πόρτα. Ἐμεινε μόνος. Τὴν προηγούμενη τρικυμία ἀκολούθησε τώρα νεκρικὴ σιγή. Τὸ παιδί τους βαρέθηκε πιά νά κλαίη χωρὶς νὰ τὸ προσέχουν. Ἡ ἀπότομη ἡσυχία πού ἀπλώθηκε μετὰ τὸ κλεισιμὸ τῆς πόρτας ἀπέσπασε, μὲ τὴ συνειθισμὸ στὰ παιδιὰ εὐκολία, τὴν προσοχὴ του ἀπ' ὅ,τι γινότανε ὡς τώρα. Ἰκαθὸ δραματικὸ πάτωμα, χωρὶς νὰ ἔβρη ποῖο δραματικὸ ρόλο ξετυλίγει μπρὸς στὰ μάτια τοῦ πατέρα του, παίζει τώρα μὲ τὰ ὑπολείμματα ἀπ' τὰ στέφανα.

Ὁ πατέρας του ἐκάθισε στὸ κρεβάτι. Ἡ ὥρα τοῦ γραφείου του ἔχει περάσει. Τὶ δουλειὰ ἄλλωστε μπορεῖ νά κἀνῃ, ἔτσι ὅπως εἶναι! Καί, μὲ τὸς ἀγκώνες στὰ γόνατα, κρῖθει τὸ πρόσωπο στὴς ἐνωμένες παλάμες του. Δὲν κλαίει—λένε πὼς ἡ βαθύτερη θλίψι εἶναι ἀνέκφραστη μὲ τὸ κλάμμα.

Ἀναλογίζεται τὰ εὐτυχημένα χρόνια πού πέρασαν!

Λίγος κορὸς εἶναι πού σταμάτησε ἡ εὐτυχία τους... Πόσοι ἄνθρωποι μποροῦν νὰ πουν «εἶμαι εὐτυχημένος»; Οἱ δυὸ τους ἦσαν ἀπὸ τοὺς λίγους πού τ' ὁμολογοῦ-

σαν. "Ήξερε αυτός γιατί. Λίγο πριν απ' το γάμο τους, όταν μίλησαν μόνοι, εκεί στον καναπέ στη σάλα του πεθερού του, είχε θεμελιωθεί η ετυχία αυτή...

—Μαρία, της είχε πη τότε σοβαρά. Έρχομαστε στο γεγονός που θα είναι η πρώτη και η σπουδαιότερη κοινή πράξις στη ζωή μας. "Ας κάνουμε ένα συμβόλαιο: να υποκούωμε ως το τέλος σ' "Εκείνον που νομοθέτησε την ένωση αυτή. Την θέλει άποστολή, έργο δημιουργικό που μάς υποχρεώνει, που θ' απαιτήσει κόπο, μόχθο, θυσίες—ποιά δημιουργία γίνεται με το χουζούρι; Θέλει να δοῦμε στο δαχτυλίδι αυτό τον «ζυγό» που όμως είναι «χρηστός» και το φορτίο που όμως είναι ελαφρό. "Ας αφιερωθούμε, όχι ο ένας στον άλλο, όπως πολλοί λένε στις ώρες αυτές, αλλά και οι δυο στο έργο που αρχίζομε και που μάς άνετέθη.

Είχε συμφωνήσει τότε εκείνη. Με την απλότητα του παιδιού που το σαγηνεύει ή αλήθεια. Κι' έμεινε πιστή στη συμφωνία, έπειτα, στα πρώτα, τα ετυχισμένα χρόνια. Θυμάται πώς της είχε σφίξει τα χέρια με συγκίνηση. Είχε δακρύσει ο σιδερένιος αυτός άντρας, που είχε τη δύναμη να κρύβη κάθε κίνηση της καρδιάς του.

—Λίγοι αρχίζουν έτσι, της είχε πη, τότε, κутώντας με το βαθύ του βλέμμα την αυριανή γυναίκα του στα μάτια.

...μά και λίγοι βρίσκουν την ετυχία.

Αυτό ήταν το «γιατί» της ετυχίας τους, το συμβόλαιο εκείνο, που είχε τηρήσει τα πρώτα χρόνια του γάμου τους, αυτό που ξέσχιζε τώρα, σαν να της είχε πάρει το λογικό βαρειά άρρώστεια.

*

Μπρραάμ!

"Ενας κρότος, που του φάνηκε σαν κεραυνός, καθώς ήταν βυθισμένος στην άναμνησι αυτή, άκίνητος ακόμη στο κρεβάτι, με το μέτωπο στις χούφτες, τα παγωμένα δάκτυλα βυθισμένα στα μαλλιά.

Σπαρακτικά κλάμματα, ύστερα, του γιου του. Βρήκε την ευκαιρία να τραβήξη το συρτάρι από την τουαλέτα της μητέρας του—ήταν ξεκλειδωτο. Εκείνο ξέφυγε απ' τη θέσι του, ο μικρός έχασε την ίσορροπία του, έπεσε κάτω και το συρτάρι, με όλα τα πράγματα μέσα, έπεσε από πάνω του.

Δέν είχε πάθει τίποτα. "Αν πάθαιναν κάτι σοδαρό τα μικρά που πέφτουσαν κάθε τόσο, δέν θα υπήρχαν παιδιά στον κόσμο.

Σήκωσε εκείνος τον γιου του και τον πήρε στην άγκαλιά του.

—"Ελα, σάπασε, δέν είναι τίποτα. Θα σου δώσω εγώ γλυκό, του υποσχέθηκε.

—"Οχι, όχι! δέν θέλω, τσίριξε ο μικρός... Κακός μπαμπάς! Είπε θυμωμένα, μέσα στα κλάμματα του. Θέλει να κοτώση τη μαμά! "Ο μπαμπάς είναι παλάνθρωπος!...

Φρίκη! Δέν ήταν η πρώτη φορά! "Η μητέρα του δηλητηρίαζε τώρα τελευταία και το παιδί, μαθαίνοντας το να τον μισή.

—Θέ μου, ψιθύρισε, πώς έγινε ο παράδεισος αυτός άληθινή κόλασις;

"Αφιος το παιδί χάμω κι' έσκυψε να μαζέψη το συρτάρι και τα πεσμένα πράγματα.

Ποτέ του δέν είχε την περιέργεια να μάθη τί έβαζε στα συρτάρια της ή γυναίκα του. Τώρα είδε σκορπισμένα, μαζί με άλλα μικροπράγματα, σειρά από διπλωμένα άποκόμματα εφημερίδων και μερικά βιβλία που δέν ήξερε ότι τα διάβαζε η γυναίκα του. Πήρε ένα στα χέρια του κι' έριριξε μία ματιά στο περιεχόμενό του, έτσι στην τύχη. Περιέργος, ύστερα, κύτταξε και τα άλλα.

"Ήσαν όλα της ίδιας σειράς, συνειθισμένες φεμινιστικές εκδόσεις. Βιβλία με τα γνωστά μοτίβα που σφυρίζουν όχι και τόσο άνδιστελεις άνδρες ή άμυαλες γυναίκες στ' αυτή της «κοσμικής» αναγνωστρίας, «για να την βοηθήσουν». "Υστερα κομμάτια από δημοσιεύματα, ψαλλιδιομένα με εὐλαθία από ελαφρές στήλες...

"Όλα επάνω στο ίδιο θέμα.

Κατέβασε τα χέρια του, αφήνοντας να πέση στο πάτωμα η φιλολογία που έτρεφε τη γυναίκα του.

Τα χαρτιά έπεσαν πάνω στα πατημένα στέφανα.

Κι' ύστερα έσκυψε το κεφάλι κάτω από το βάρος μιάς βαθείας οδύνης. Δέν έσκεπτότανε πιά τον εαυτό του.

—Γι' αυτά! μουρμούρισε. Για το παραλήρημα ενός σχιζοφρενικού που τυπώνει μπροσούρες. Για την άμορφοκομένη κοφότητα του άποτυχημένου, ή του έργηνη εκείνου που άνέστιος κακολογεί, συκοφαντεί, διαφθείρει, με γλυκόχη τραγούδια, έξω από το άρχοντικό που ύψωσε ο μόχθος του έργατή της κοινωνίας...

...γι' αυτά κλώσησε την ετυχία που είχε στα χέρια της!

Κι' εγώ, είπε, σαν να μοιρολογοῦσε, για να μπορώ να ίκανοποιήσω και μιά μικροματαιοδοξία σου ακόμη, εργαζόμουνά πάνω απ' τις δυνατόεις μου, για να έρχομαι πάντα φορτωμένος στο σπίτι, για να έχης τη διασκέδασι σου, την έξοχή σου, που ουτε να την σκεφθώ μόρεσα όταν ήμουνά έργηνης. "Ότι θέλησες το είχες. "Εγινά άκοινωνήτος, χάθηκα απ' τους φίλους μου. Και ταίγαρό ακόμα δέν έβαλα στο στόμα μου...

Κύτταξε άπέναντι, στον τοίχο, τη φωτογραφία της γυναίκας του, με το νυφικό

πέπλο, μέσα στὰ δόλφουκα μπουκέτα τῶν γάμων τους. Τὴν κούταξε ὅπως κούτταζον ἕνα νεκρό!

...πού πᾶς τώρα Μαρία; Σ' αὐτούς; Καί με τὸ χέρι ἔβειξε τὰ πεταμένα βιβλία—πού δίνουν τὸν τόνο στὴν «καθὸς πρέπει κοιωνία».

Σ' αὐτούς;

Ναί, σ' ἕνα τέτοιο κύκλο βρίσκεται καί σήμερα ἡ Μαρία—εἰκοσι χρόνια πᾶνε ἀπὸ τὴν «ἀπελευθέρωσι» τῆς. Ἄλλὰ τὸ σκη-νικό ἔχει ἀλλάξει.

Στὴ γκαρνταρόμπα ἑνὸς κοσμικοῦ θεά-τρου ἐργάζεται τώρα. Ἐκεῖ τὴν ἔβγαλε ἡ τρικυμία τῆς ζωῆς, τὸ κυνηγητὸ ὕστερα τοῦ καθημερινοῦ ψωμοῦ. Γερασμένη, ἔρη-μη, ἀπροστάτευτη. Δίνει τὰ παλτά καὶ τὰ καπέλλα τῶν πελατῶν τοῦ θεάτρου καὶ εἰσ-πράττει ἕνα μικρὸ φιλοδώρημα, ἢ ἄλλοτε μιά εἰρωνία ἢ ἕνα περιφρονητικὸ μορφασμό.

Φιλολογικὸ γεγονός ἢ σημερινὴ «πρώτη». Καί ἡ Μαρία, ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ παίρ-νη καὶ νὰ κρεμά στὴν κρεμάστρα τὰ παλ-τά καὶ τὰ καπέλλα ἀπὸ συγγραφεῖς, κρι-τικούς, δημοσιογράφους, «διανοουμένους». Πού νὰ ἤξεραν οἱ ἀδιάφοροί αὐτοὶ κύριοι με πόση πίστι τούς εἶχε διαβάσει ἡ γυναί-κα τοῦ βεστιαρίου...

Ἡ πρεμιέρα τελείωσε καὶ τὸ ἐκλεκτὸ κοινὸ χύμηξε στὸ βεστιάριο. Ἡ Μαρία σκοτώνεται νὰ τούς προφτάσῃ.

—Παλτό καὶ καπέλλο, ἐδῶ!

...τὴ μάρκα σας, κύριε!

...τὸ 23!... τὸ 67!... τὸ 89!

Ὁ «καλὸς κόσμος» ὅμως εἶναι βιαστι-κός.

—Ἀκόμα βρέ παιδί μου;

—Μὰ κάντε λίγο γρήγορα!

—Αὐτὸ τὸ καπέλλο δὲν εἶναι τὸ δικό μου! Κοιμάστε λοιπόν;

—Γεράματα... λέει κάποιος στὸν πλαϊνὸ του.

Καί ὕστερα, ὅταν ἔφυγαν οἱ πολλοί, ἔ-νας ἐπίσημος πού τὸν συνώδεε ὁ θεατρώ-νης ὡς τὸ βεστιάριο ἔδωσε τῆς Μαρίας τὴ χαριστικὴ βολή:

... Πῶς εἶς, τόσο ἐστὲ ἐπιχειρηματίας, παρετήρησε στὸ θεατρώνη, ἔχεις μιά γρηά γυναίκα στὸ βεστιάριό σου. Αἰσθητικὴ πα-ραφώνια καυμένη!...

Καί ἡ Μαρία ἄκουσε τὸν ἐργοδότη τῆς ν' ἀπαντᾷ ὅτι «τὸ εἶχε ὅπ' ὄψι του κι' αὐ-τὸς καὶ ὅτι αὐτὲς τίς μέρες...».

Τὴν πετοῦσαν λοιπὸν κι' ἀπὸ κεῖ.

Σὰν ἐτοιμάσθηκε νὰ φύγῃ ἔρριξε μιά ματιὰ στὸν μεγάλο καθρέφτη τοῦ βεστι-αρίου καὶ εἶδε τὸ εἰδωλό μιάς πρόωρα γε-ρασμένης γυναίκας νὰ προβάλλεται στὸ σκοτάδι τῆς ἔρημης αἵθουσας τοῦ θεάτρου,

πού φαίνεται ἀπ' τῆς ἀνοιχτὲς πόρτες. Πό-σο ἔμοιαζε μετὰ τὴν ἐρημωμένη ζωὴ τῆς τὸ φόντο αὐτὸ.

Εἶναι κάποτε ὅμως πού δὲν προφτάνει νὰ σηκώσῃ τὸ κεφάλι ἀπὸ τὸ ἕνα χτύπημα.

Μιά ταξιθέτρια πού φεύγει ἀπὸ τὸ θέα-τρο τὴν πλησιάζει.

—Μαρία μου, νὰ στὰ πῶ νὰ χαρῆς. Ξέ-ρεις; Παντρεύομαι!

—Ἄ! εἶπε ἡ Μαρία καὶ τὴν κούταξε ἀ-φρημένη.

—Καλὲ δὲν με συχαίρεις, δὲν με φιλάς, πού θὰ δῶ κι' ἐγὼ Θεοῦ πρόσωπο, πού θὰ μαζεύτῳ στὸ σπιτάκι μου, θὰ φύγῳ ἀπ' αὐτὴ τὴ σκλαβιά ἐδῶ, φάναξε ἡ ταξιθέ-τρια καὶ τὴν ἀγκάλιασε.

Ἄλλὰ ἀμέσως τὴν ἄφησε καὶ τὴν κού-ταξε στὸ πρόσωπο με ἀνησυχία.

—Καλὲ σὺ εἶσαι παγωμένη! Εἶσαι ἄρ-ρωστη; Τί ἔχεις;

—Δὲν εἶναι τίποτα προσποιήθηκε ἐκεῖνη, εὐχαριστῶ. Μιά μικρὴ ἀδιαθεσία... Πήγα-νε καὶ σὲ περιμένει ὁ ἀρραβωνιαστικὸς σου.

...δὲν εἶσαι πιά ἀνεξάρτητη, ἐπρόσθεσε πιέζοντας τὸν ἑαυτὸ τῆς νὰ γελάσῃ. Πή-γαίνε...

Καί ἡ Μαρία προχώρησε μονάχη στὸν σκοτεινὸ δρόμο.

...Ἐγώ... βέβαια! Εἶμαι «ἀνεξάρτητη» ἐγώ, ψιθύρισε.

Ἐνας γέρος πού πουλοῦσε τσιγάρα ἔξω ἀπὸ τὸ θέατρο κούταξε περίεργα τὴ γυ-ναίκα αὐτὴ πού μιλοῦσε μονάχη τῆς καὶ κούνησε τὸ κεφάλι. Ὑστερα γύρισε πάλι στὴ δουλειά του καὶ διαλάλησε τὴν προσι-μάτεια του.

*

Στὸ γυμνὸ δωμάτιό τῆς τώρα ἡ Μαρία Γράφει:

«... Δυὸ παγωμένα χέρια σφίγγουν τὸν λαιμὸ μου...»

Καί ὅμως τὰ χέρια αὐτὰ εἶχαν φανῆ σάν τὰ χέρια τοῦ λυτρωτοῦ πού θὰ με ἐλύτρωσαν ... ἀπὸ τὴν εὐτυχία!

Ἄχ, αὐτοὶ μετὰ τὰ πλᾶνα γλυκόλογά τους, με τίς φανταχτερές κουβάντες τῆς φιλολογίας τῶν σκολιῶν καὶ τῶν συγκεντρώσεων τῆς δὴθεν «ἀ-ριστοκρατίας» πού τόσο μοῦ εἶχαν γυαλίσει ...

Αὐτοὶ οἱ «λόγιοι», οἱ λογοτέχνες, οἱ ὀδηγοὶ τῆς μοντέρνας κοσμικῆς γυναίκας, πού μ' ἔξε-μυάλισαν, μοῦ ἐγκρέμισαν τὸ σπιτικό, τὴν εὐτυ-χία μου...

Πού εἶναι αὐτοὶ τώρα; Μὰ πολλοὶ ἀπ' αὐ-τούς ἦσαν μέσα στὸ θέατρο, σὲ πολλοὺς ἔβησα ἐγὼ ἢ ἴδια τὸ παλτό, τὸ καπέλλο. Ἀπὸ τὸ στόμα τους δὲν ἄκουσα τὸν σαρκασμὸ, πού με ρίχνει τώρα στὴν ἀπόγνωση;

Αὐτὴ ἢ ἀπόγνωση ἦταν τὸ τέρας πού μοῦ προ-ὄριζαν!

Ἄχ ἀπάτη, ἀπάτη!—

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΠΙΘΑΝΟΤΗΣ

Η τυχαία δημιουργία του κόσμου υπεστηρίχθη επανειλημμένως από την μηχανοκρατίαν και κατά τρόπον πού θά ενόμιζε κανείς ότι δέν εϊμπορεί νά υπάρξη δευτέρα γνώμη ἐπί του ἐν λόγω ζητήματος. Ὑπεστήριξαν δηλ. ότι ἦτο πιθανόν διά τυχαίου καί ἀσκόπου συνδυασμοῦ τῶν χημικῶν στοιχείων νά παραχθῆ ἡ ὄλη διακόσμησις τοῦ περι ἡμᾶς κόσμου.

Εἶπαν ότι τά άτομα τῶν ἀρχικῶν χημικῶν στοιχείων ἐκινουῦντο ἀτάκτως, ότι εἶχαν ἐξ ἑαυτῶν τήν ἰδιότητα τῆς κινήσεως καί ότι ἀπό τήν ἀτακτον κίνησιν των προῆλθε πᾶν ὅ,τι καλόν καί ὄραϊον ὑπάρχει γύρω μας. Ἡ νεωτέρα ὁμως Φυσική μας παρέχει σήμερον πολλά μέσα, μέ τά ὁποῖα ξεκαθαρίζονται προβλήματα, ὅπως τὸ τῆς τυχαιᾶς δημιουργίας. Εἰς τήν μελέτην αὐτήν θά δοκιμάσωμεν νά παρακολουθησώμεν μέ τήν συνέπειαν τῆς μαθηματικῆς σκέψεως κατά πόσον εἶχαν δίκαιον ὅσοι προέβαλαν τήν τύχην ὡς αἰτίαν τῆς δημιουργίας τοῦ σύμπαντος, διά νά ἴδωμεν καί ἐλέγξωμεν τά συμπεράσματά των.

Διά νά παρακολουθησώμεν εὐκολώτερα ὅσα θά ἀναφέρωμεν, θά ἐκθέσωμεν πολύ σύντομα τήν κηνητικὴν θεωρίαν τῶν ἀερίων. Θά ἐξετάσωμεν κατόπιν τὸ ζήτημα μέ τὰς πιθανότητας, διά νά δεῖξωμεν τελευταῖα ότι διά τήν λύσιν τοῦ προβλήματος δέν εἶναι καθόλου ἀρκεταί αἱ δυνάμεις αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τήν ἀτακτον κίνησιν τῆς ὕλης, ἀλλ' ότι καί νέαι ἀλλεπάλληλοι δυνάμεις, ἐξ ὀλοκλήρου ἀγνωστοί εἰς τήν ἐπιστήμην καθ' ὅσον ἀφορᾶ εἰς τήν οὐσίαν των, εἶναι ἀπαραίτητον νά ἀναφανοῦν εἰς τόν κατάλληλον τόπον καί χρόνον, ἵνα, διά τῶν συντονισμένων δράσεων καί ἀντιδράσεων πού ἀντιτίθενται συστηματικά εἰς τήν ἀτακτον κίνησιν τῆς ὕλης, ἐπιτελοῦσιν τήν θαυμασίαν καί καταφανῶς σκόπιμον διασκευὴν καί διαρρύθμισιν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ.

ΚΙΝΗΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΑΕΡΙΩΝ

Ἡ κηνητικὴ θεωρία τῶν ἀερίων μας λέγει ότι τά μόρια ἢ τά άτομα, ἀπό τά ὁποῖα ἀποτελοῦνται τά ἀέρια, εὐρίσκονται εἰς μίαν ἀδιάσκοπον κίνησιν ἢ ὁποῖα εἰς οὐδέ-

να νόμον ὑπόκειται. Ἡ θέσις καί ἡ ταχύτης τῶν μορίων εἶναι ἀδύνατον νά προσδιορισθοῦν εἰς τυχούσαν χρονικὴν στιγμὴν ἀκριβῶς. Διά τοῦτο ὁ προσδιορισμὸς των δύναται νά γίνῃ μόνον διά μίαν ἐκφράσεως πιθανότητος.

Διά νά τὸ ἐνοήσωμεν, ἄς λάθωμεν δύο πολὺ μικρὰ δοχεῖα κλειστά πού συγκοινωνοῦν μέ ἓνα λεπτόν σωλήνα, καί ἄς υποθέσωμεν ότι κλειομεν μέσα εἰς τὰ δοχεῖα αὐτὰ δύο μόνον μόρια ἐνὸς οἰουδήποτε ἀερίου. Ἡ ἀτακτος κινήσις των τὰ κάμνει νά εὐρίσκωνται τώρα εἰς τὸ ἓνα δοχεῖον καί ὕστερα νά περνοῦν εἰς τὸ ἄλλο. Αἱ περιπτώσεις πού θά ἤμποροῦσαν νά παρουσιασθοῦν εἶναι τέσσαρες (4)· δηλαδή: α) καί τὰ δύο μόρια νά εὐρίσκωνται εἰς τὸ πρῶτον δοχεῖον, β) τὸ πρῶτον μόριον εἰς τὸ πρῶτον δοχεῖον καί τὸ δεύτερον εἰς τὸ δεύτερον, γ) τὸ δεύτερον μόριον εἰς τὸ πρῶτον δοχεῖον καί τὸ πρῶτον εἰς τὸ δεύτερον καί δ) καί τὰ δύο μόρια εἰς τὸ δεύτερον δοχεῖον.

Βλέπομεν ότι ἀπό τὰ τέσσαρα αὐτὰ ἐνδεχόμενα ἓνα μόνον παρουσιάζει καί τὰ 2 μόρια εἰς τὸ πρῶτον δοχεῖον. Λέγομεν τότε ότι ἡ πιθανότης νά εὑρεθοῦν καί τὰ 2 μόρια εἰς ἓνα ὀρισμένον ἀπὸ τὰ δύο δοχεῖα εἶναι 25% ἢ $\frac{1}{4}$ · αὐτὸ γράφεται καί $1/2^2$. Ἄν τώρα τὰ δοχεῖα γίνουν τρία ἢ πιθανότης νά εὑρεθοῦν τὰ δύο μόρια εἰς ἓν ὀρισμένον δοχεῖον εἶναι $1/3^2=1/9$. Ἄν τὰ δοχεῖα γίνουν δέκα ἢ πιθανότης γίνεται $1/10^2=1/100$ καί οὕτω καθ' ἐξῆς.

ΑΠΕΙΡΟΝ ΚΑΙ ΠΙΘΑΝΟΤΗΣ

Ὅταν ὁμως πρόκειται νά ὑπολογισθῆ ἢ πιθανότης συγκεντρώσεως δύο π. χ. μορίων ἐν τῷ χώρῳ, τὴν θέσιν τῶν δοχείων τὴν λαμβάνουν τὰ σημεῖα τοῦ χώρου τὰ ὁποῖα εἶναι ω^3 καί χαρακτηρίζονται ὡς ὑπεράπειρα. Ἄλλὰ ἂν τὴν μαθηματικὴν ἐκφρασίαν ω (=ἀπειρον) ἀδυνατοῦμεν νά συλλάθωμεν καί μόνον ὡς ὄριον πρὸς τὸ ὁποῖον τείνουσιν οἱ ἀπεριορίστως αὐξάνοντες ἀριθμοὶ ὀρίζωμεν, εἶναι σαφερὸν ότι κατὰ πολὺ περισσότερον ἀσύλληπτος εἶναι ἡ ἐκφρασίς ὑπεράπειρον (ἀπειρον τρίτης τάξεως). Ἐν πάσῃ δὲ μὲν περιπτώσει ἢ πιθανότης

νότης να συγκεντρωθούν δύο μόρια ύλης, κινουμένης κατά τρόπον μη ύποκειμενον εις κανένα νόμον, εις έν οίονδήποτε σημείον του χώρου έκφράζεται διά του κλάσματος

$$\frac{1}{(\infty^3)^2} = \frac{1}{\infty \cdot \infty \cdot \infty \cdot \infty \cdot \infty \cdot \infty} !! \text{ 'Αλλ' έ-$$

πειδή αι πράξεις με τό άπειρον είναι έπι-σφαλείς άκροβαταίαι και ήμεις δέν είμεθα εις θέσιν να δώσωμεν εις αυτάς έννοιαν καθωρισμένην, διά τούτο θα περιορισθώμεν

$$\text{μόνον εις τό } \frac{1}{\infty} \text{ . 'Η έκφρασις αύτη, ως}$$

γνωστόν, τίθεται ίση πρός τό μηδέν. Δηλαδή ή πιθανότης μάς τοιαύτης συμπτώσεως είναι μηδέν ή με άλλους λόγους ούδεμία πιθανότης ύπάρχει να πραγματοποιηθή μία τοιαύτη περίπτωσις.

'Εάν εις τό άναφερθέν παράδειγμα εί-χομεν δέκα δοχεία συγκοινωνούντα και έκλείομεν μέσα εις αυτά τρία μόρια άντι τών δύο, ή πιθανότης να εύρεθούν και τά τρία εις τό έν εκ τών δοχείων τούτων είναι $1/10^3$. 'Εάν τά μόρια ήσαν τέσσαρα, ή πιθανότης θα έγίνετο $1/10^4$, κ. ο. κ.

"Ας λάθωμεν ήδη ύπ' όθιν ότι εις 1 γραμμάριον του άπλουστέρου χημικού στοιχείου, του ύδρογόνου, ύπάρχουν ύπέρ τά 300 πεντάκις έκατομμύρια μόρια. Πιθανότατα ό αριθμός τών μορίων ή ατόμων τής έν τῷ σύμπαντι εύρισκομένης ύλης, δέν είναι άπειρος' εύνόητον όμως γίνεται, κατόπιν του άναφερθέντος άνωτέρω αριθμού, ότι είναι ουτος άσυλληπτος μέγας και σχεδόν μη πεπερασμένος. 'Επομένως διά την έν τῇ φύσει περίπτωσιν ή πιθανότης συγκεντρώσεως τής ύπαρχούσης ύλης δύναται να γραφή

$$\frac{1}{\infty^a} \quad !!!!!, \text{ όπου } \alpha \text{ είναι ένας αριθ-$$

μός τεράστιος του όποιου τά μηδενικά, γραφόμενα κατά σειράν, θα έγέμιζαν ένα όλόκληρον σύγγραμμα. Φθάνομεν δηλαδή εις παράστασις μαθηματικήν την όποιαν θα ήδυνάμεθα να μεταφράσωμεν με μιαν άδιαμφισβήτητον διαπίστωσιν ουνισταμένην εις τό ότι ούδεμία ποτέ πιθανότης θα ύπήρχε διά να πραγματοποιηθή ένα τοιούτον ένδεχόμενον. Οί ύποστηρίζοντες όμως την τυχαίαν δημιουργίαν του κόσμου, λέγουν ότι ό άπειρος χρόνος είναι εις θέσιν να παρουσιάση την σημερινήν ώραίότητα του έμφανίζει τό σύμπαν. «Μάς έρωτούν», γράφει ό καθηγητής κ. Κ. Ζέγγελης: «Οί ήχοι δύναται ν' αποτελέσουν μελωδίαν άνου μουσικού; Τά τεμάχια τών μετάλλων μηχανήν άνευ μηχανικού, ό πηλός καλλιτεχνήματα άνευ καλλιτέχνου; Και τούς άπαντώμεν. 'Αποτελούν κάποτε. Σπανιώτατα. "Όταν ή τύχη εις την άπειρίαν τών αίωνων τά προσαρμόση κάποτε κατααλήλως

και άποτελέσουν τότε μιαν άπλήν όλιγό-τονον μελωδίαν, ή ένα πρωτόγονον μηχάνημα, ή ένα άξεστον καλλιτέχνημα. "Ενα τούτεστι πρωτόγονον μικροσκοπικόν όργανισμόν» (1).

"Ας ίδωμεν όμως τί λέγει έπ' αυτού ό μαθηματικός ύπολογισμός. 'Εάν ληφθή ύπ' όθιν, όχι μία χρονική στιγμή, όπως έγινεν άνωτέρω, αλλά μέγα χρονικόν διάστημα (άπειρον κατά τούς ύλιστάς, οι όποιοι δέχονται την ύλην αίδιον), τότε ή λύσις του προβλήματος δύναται να διατυπωθή ως έξης: Είδομεν ότι διά τυχούσαν χρονικήν

$$\text{στιγμήν ή πιθανότης ύπολογίζεται εις } \frac{1}{\infty^a}$$

όπου ό εκθέτης α δέν είναι μεν άπειρος, είναι όμως ένας πολύ μεγάλος αριθμός. 'Εάν λοιπόν λάθωμεν ύπ' όθιν και τόν χρό-

$$\text{νον, τό κλάσμα πρέπει να γραφή } \frac{1}{\infty^{a \cdot 1}}$$

'Ελαττώνεται δηλαδή ό εκθέτης του παρανομαστού μόλις κατά μονάδα και εις την περίπτωσιν άκόμη κατά την όποιαν θα δεχθώμεν τό άναρχον τής ύλης. 'Αλλά είναι προφανές, ότι και τότε τό κλάσμα εξακολουθει να ίσοῦται με τό μηδέν.

ΑΠΘΑΝΟΣ ΠΙΘΑΝΟΤΗΣ

'Εάν όμως, παρ' όλους τούς μαθηματικούς ύπολογισμούς, ήθέλαμεν να δεχθώμεν όπως δηποτε ότι κάποτε θα έπιτυγχάνετο τυχαίως μία τοιαύτη συγκέντρωσις και τότε τό πρόβλημα δέν θα καθίστατο όλιγώτερον πολύπλοκον και δυσεπίλυτον. Διότι προκειμένου περί τής περιπτώσεως καθ' ήν ή εις τυχούσαν στιγμήν συγκεντρωθείσα τυχαίως εις τι σημείον του χώρου ύλη θα καθίστατο δυνατόν και να παραμείνη εις την κατάστασιν αυτήν πρός περαιτέρω διάταξιν και διαρρήθμισιν, ή πιθανότης έλαττοῦται και γίνεται άρνητική (άν επιτρέπεται εις την ειδικήν αυτήν περίπτωσιν ή χρήσις τής λέξεως ταύτης). Και τούτο έφ' όσον δέν θα ήθέλαμεν να λησμονήσωμεν την γενικώς ισχύουσαν έν τῇ φύσει τάσιν τής εξισώσεως τών διαφορών συγκεντρώσεως τής ύλης και ένεργείας, που είναι άμεσος συνέπεια του δευτέρου θερμοδυναμικού αξιώματος και έκδηλοῦται διά του μη άντιστρεπτού χαρακτήρος όλων τών φυσικῶν φαινομένων (2).

Είναι εύκολον λοιπόν δι' εκείνους που

(1) Κ. Ζέγγελι: 'Από την ζωήν και την φύσιν 'Αθήναι 1931 σ. 134.

(2) Γ. Καραγκούνη: Φυσικοχημεία, 'Αθήναι 1937 σ. 43-44.

γνωρίζουν μαθηματικά να ένοησουν ότι όσονδήποτε μεγάλας τιμάς και αν θελήσωμεν να δώσωμεν εις τόν αριθμητήν

του κλάσματος $\frac{1}{\infty^{n-1}}$, δηλ. όσαδήποτε

σημεία του χώρου και αν ήθέλωμεν να όρισωμεν ως κέντρα συγκεντρώσεως ύλης, έπειδή σύμφωνα με τά δεδομένα της έπιστήμης ό αριθμός αυτών θά ήτο πάντοτε πεπερασμένος, τό κλάσμα άναποφεύκτως θά ίσοϋτο πάντοτε πρός τό μηδέν.

Άλλ' εάν και μόνον ή άπλή συγκέντρωσις της ύλης πρός άποτέλεσι τών ουρανίων σωμάτων ήτις συνίσταται εις άπλήν συρροήν ή παραμονήν της ύλης περίε ώρισμένου κέντρου είναι άδύνατος, εύκολον πλέον τότε είναι να έχωμεν τό συμπέρασμα προκειμένου περί της διακοσμήςσεως της έπιφανείας της γής διά τών πολυποικίλων και πολυαριθμων έμβίων όντων, τών όρέων, τών χιόνων, τών δασών, τών ποταμών, λιμνών και θαλασσών τήν ώραιότητα τών όποιων και ό τελειότερος ζωγραφικός πίναξ μόνον έν μέρει δύναται να άποδώσῃ. "Αν δέ πρός τούτοις ληφθῇ ύπ' όψιν ή θαυμασία έσωτερική διάταξις τών άνοργάνων και ίδίως τών οργανικών όντων και αί μυστηριώδεις κατευθύνουσαι δυνάμεις τάς χημικάς του όργανισμού αντίδράσεις, ως και ή διά της συμπράξεως αυτών της συνεδεδουασμένης έπίτευξις της παρατεινόμενης διαιονίσεως της ζωής επί της γής θά άναγκασθώμεν να είπωμεν εκείνο τό όποιον και ό Planck έγραφε. «Σύμφωνα με όλα εκείνα τά όποια μάς διδάσκει ή άκριβής φυσική έπιστήμη, εις όλόκληρον τόν φυσικόν κόσμον κυριαρχεί ώρισμένως σκοπιμότης... και διά της συνεχούς και συστηματικής έρεύνης τών φυσικών φαινομένων δυνάμεθα κάπως να έμβραθύνωμεν όλονέν και περισσότερον εις τό κράτος της ύπερ τήν φύσιν δρώσης παντοδυνάμου θελήσεως» (3).

ΑΛΛΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

Ουδέμια λοιπόν πιθανότης ύπήρχε κατά τά άνωτέρω να συγκεντρωθῇ ή άνευ νόμων κινουμένη ύλη πρός άποτέλεσι τών νεφε-

λοειδών, άπλανών και λοιπών ουρανίων σωμάτων. Παρέμβασις όμως δυνάμεων νέων, αντίδρωσών εις τήν άτακτον κίνησιν της ύλης κατέστησαν τούτο δυνατόν. Πείραν καθημερινήν μιάς έκ τούτων λαμβάνομεν άκαταπαύστως. Πρόκειται περί της τόσοσ άεργατικής αλλά και τόσοσ μυστηριώδους ταυτοχρόνης βαρύτητος ή όποία είναι μερική περίπτωσις της παγκοσμίου έλξεως. «Περί της παγκοσμίας έλξεως, γράφει ό καθηγητής κ. Χόνδρος, δέν κατωρθώθη μέχρι τούδε να δειχθῇ άμέσως ούτε πεπερασμένη ταχύτης μεταδόσεως ούτε έπίδρασις του περιβάλλοντος και ούτω μένει άκόμη μυστηριώδης ή φύσις αυτής» (4).

Οί από ύλιστικόν άπόψεων όρμώμενοι θά ήσαν ίσως πρόθυμοι να παρομοιάσουν τήν βαρύτητα με τήν έπιφανειακήν τάσιν, παρ' όλον ότι και αυτή όφείλεται εις άλλας δυνάμεις, νέας, όχι δέ όλιγώτερον άγνωστους της βαρύτητος.

Τήν άπάντησιν όμως έχομεν πειραματικήν και διαρκώς πρό όφθαλμών. Διότι ή έπιφανειακή τάσις έκδηλοϋται μόνον εις τάς περιπτώσεις όμοειδών σωμάτων που παρουσιάζουν δυνάμεις συνοχής μεταξύ των. Προκειμένου όμως περί της γής με τόσοσ άνομοιογένειαν, όφειλομένην εις τάς ύπαρχούσας επ' αυτής πολυαριθμους χημικάς ούσιαι, δέν δύναται ή έπιφανειακή τάσις να έξηγήσῃ τήν συγκέντρωσιν και διακράτησιν της ύλης, που τήν άποτελεί, περίε του κέντρου της. Διότι τότε ό άτμοσφαιρικός αήρ θά άπεμακρύνετο, λόγω της μεγάλης τάσεως που έχει πρός διάχυσιν, πολύ γρήγορα από τήν έπιφάνειαν της γής, με άμεσον άποτέλεσμα τήν ταχυτάτην εξάτμισιν όλου του επί της έπιφανείας αυτής ύπαρχοντος ύδατος και τών θάνατον όλων τών επ' αυτής ζώντων ζώων και φυτών.

Τώρα όμως ή μυστηριώδης αυτή δύναμις της βαρύτητος και αί τόσοσ άλλαι άρμονικώτατα δρώσαι και αντίδρωσαι επί της έπιφανείας της γής δυνάμεις, άποτρέπουν μίαν τοιαύτην παναλεθρίαν του επ' αυτής ζώντος οργανικού κόσμου, εις διαρκή διάψευσιν τών παραλογισμών εις τούς όποιους οδηγεί ή πείσιων έμμονή εις τάς ύλιστικάς άπόψεις.

I. OI.

(3) M. Planck: Religion und Naturwissenschaft, Leipzig 1938 σελ. 27-28.

(4) Δ. Χόνδρου: Μαθήματα Φυσικής, Άθήναι 1943 τόμ. Α' σ. 163.

ΠΕΤΡΟΣ ΒΡΑΪΛΑΣ ΑΡΜΕΝΗΣ

Α'.

Ἐσυνήθισαμεν, καὶ ἴσως ὄχι ἀδίκως, νὰ θεωροῦμεν καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὡς αἰῶνα τῆς ἀνήσεως καὶ τοῦ πολέμου ἐν ὀνόματι τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Φιλοσοφίας, κατὰ τῶν αἰώνιων μεταφυσικῶν ἀληθειῶν. Εἶδον τότε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος βιβλία ἑλλήνων συγγραφέων καὶ ἑλλήνων μεταφραστῶν, ἐγράψασι εἰς ἐφημερίδας καὶ περιοδικὰ ἐπιστημονικοφανῆ ἄρθρα, ἐδίδοντο πομπῶδεις διαλέξεις καὶ μὲ ὅλα αὐτὰ διετυμπαίνοντο παράδοσι δόγματα ὡς διδάγματα τῆς ἐπιστήμης καὶ κατεβάλλετο προσπάθεια νὰ παραμορφωθοῦν ἢ καὶ ἐκριζωθοῦν τελείως ἀπὸ τὰς καρδίας τῶν Ἑλλήνων βασικώτατα χριστιανικὰ πεποιθήσεις. Ἀπὸ τῆς ἑδρας τοῦ Πανεπιστημίου μέχρι τοῦ μικροκαφενεῖου τῆς ἐπαρχίας ἠκούετο ἡ κατήχησις τοῦ ὀρθολογισμοῦ, τοῦ πανθεισμοῦ, τοῦ ὀλισμοῦ. Ἀλλὰ μέσα εἰς τὸ πλῆθος τῶν καταπιεζομένων ἀπὸ τὰ ριζοσπαστικὰ διδάγματα ἐπιστημῶν, ἐνεφανίσθησαν καὶ εὐγενεῖς μορφαί, εἰς τὰς ὁποίας ἡ διαύγεια τοῦ πνεύματος, ἡ βαθύτης τῆς μορφώσεως καὶ ἡ ἀκεραιότης τοῦ χαρακτῆρος ἠμιλλῶντο πρὸς τὸν ἱερὸν πόθον νὰ διαφωτίσων τὸν ἑλληνικὸν λαὸν περὶ τῆς ἀληθινῆς Ἐπιστήμης καὶ νὰ προφυλάξουν αὐτὸν ἀπὸ τῶν κατήφορον τῶν ἀντιεπιστημονικῶν, ὀλιστικῶν δογμάτων. Μεταξὺ τῶν ὀλίγων ἀλλ' εὐγενῶν αὐτῶν ἀγωνιστῶν τῆς ἀληθείας κατέχει, καὶ πολὺ δικαίως, ἐξέχουσαν θέσιν ὁ Πέτρος Βράϊλας Ἀρμένης. Ὅποιος μελετᾷ σήμερον τὰ βαθυστόχαστα ἔργα του, τὴν πολυμερῆ συνειτὴν του δρᾶσιν, τὴν καθαρὰν του πίστιν καὶ ἀρετὴν, δικαιολογεῖ τὴν ἰσχυρὰν ἀγαθὴν ἐντύπωσιν ποῦ εἶχε δημιουργήσει εἰς ὅλους ἐκεῖνους, Ἑλλήνων καὶ ξένους, οἱ ὅποιοι πολὺ ἢ ὀλίγον τὸν εἶχον γνωρίσει. Ὑπῆρξε κατὰ τὸν Δε-Βιάζην, φιλόσοφος πολυμαθῆς, ἐμβριθῆς λόγιος, δεδοκιμασμένος συγγραφεὺς, δημοσιογράφος συνετὸς, πεπειραμένος πολιτικὸς διπλωμάτης καὶ Χριστιανὸς εὐσυνείδητος⁽¹⁾.

Ἐγεννήθη τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1812 εἰς Κέρκυραν καὶ ἠτύχησε νὰ ἔχη ἀπὸ τῆς παιδικῆς του ἡλικίας διδάσκαλον τὸν περιώνυμον διὰ τὴν μόρφωσιν, τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ τὴν ἐθνικοθρησκευτικὴν δρᾶσιν, καθηγητὴν εἰς τὸ Ἴόνιον Πανεπιστήμιον, ποιητὴν καὶ συγγραφεὴ τὸν ἱερέα Ἀνδρέαν Ἰδρωμένον. Εἰς αὐτὸν εἶχον μαθητεύσει πολλοὶ ἔξοχοι ἄνδρες, ὅπως ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας μὲ τὸν ἀδελφόν του Βιάρον, ὁ Ἀνδρ. Μουσταξοῦδης, ὁ Ἀντ. Πολυλάς, ὁ Ἀθανάσιος Πολίτης, ὁ καὶ μετὰ ταῦτα μητροπολίτης Κερκύρας, ὁ ὁμώνυμος πρὸς αὐτὸν καθηγητὴς τῆς χημείας κ. ἄ.⁽²⁾ Πρὸς αὐτὸν εἰς ἐπιστολὴν σταλεῖσαν ἐκ Βονωνίας κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1829 ἔγραφε ὁ νεαρὸς τότε Πέτρος μεταξὺ τῶν ἄλλων: «λέξεις καὶ φράσεις οὐχ οἷον προσευρεῖν τοιαύτας, ὥστε εὐγνωμοσύνης τὸ μέγεθος τῆς ἡμετέρας γνωρίζειν καὶ ὅσον σε φιλοῦμεν καὶ σεβόμεθα φράσαι. Σὺ γὰρ ἡμῖν καὶ τὸν νοῦν ἐφάεινας καὶ τὴν ψυχὴν διεκόμισας καὶ τὰ ἦθη ἐμόρφωσας καὶ πᾶν ὃ ἂν ἔχωμεν χρηστὸν, σὸν ἐστί δωρον»⁽³⁾. Ἀφοῦ ὀλοκλήρωσεν εἰς Βονωνίαν τὰς ἐγκυκλίους τοῦ σπουδᾶς μετέβη εἰς Βιέννην καὶ ἐκεῖθεν εἰς Παρισίους ὅπου καὶ ἐνεγράφη τῷ 1832 εἰς τὴν Νομικὴν Σχολὴν, τῆς ὁποίας ἀνηγορεύθη διδάκτωρ μετὰ τριετίαν. Ὅταν ἐπανῆλθε εἰς τὴν Κέρκυραν διεκρίθη ὡς ρήτωρ καὶ ὡς βαθὺς γνώστης καὶ χειριστὴς τῶν νομικῶν ζητημάτων⁽⁴⁾.

Ἐσημείωσε ἔκτοτε μίαν πολυμερῆ δρᾶσιν, τῆς ὁποίας ἐπιγραμματικῶς θὰ ἀναφέρωμεν τὰ σπουδαιότερα κεφάλαια. Τῷ 1836 Ἰδρυσεν εἰς τὴν Κέρκυραν τὴν ὀνομαστὴν «Ἀναγνωστικὴν Ἐταιρείαν», εἰς τὴν ὅποιαν πλείστα νομικὰ καὶ φιλοσοφικὰ θέματα ἀνέπτυξε. Τῷ 1840 διωρίσθη δικαστὴς εἰς τὴν Ζάκυνθον. Τῷ 1842 ἀπεσύρθη τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας. Τῷ 1845 ὡς γραμματεὺς τῆς ἐν Κερκύρᾳ «Ἐταιρείας τῶν Φι-

(2) Πανδῶρα 15 Φεβρ. 1871.

(3) Ἰ. Ρωμάνου, Ἀνδρ. Ἰδρωμένος ἐνθ. ἀν.

(4) Κυψέλη ἐνθ. ἀνωτ.

(1) Κυψέλη 1884. Φυλλάδιον 9, Παράρτημα Β'.

λομαθῶν» ἔκαμε διαλέξεις ὅπως εἶναι: Ἱστορία καὶ ὀρισμός τῆς ἔννοιας τοῦ καλοῦ, Περί τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῶν ὀρίων τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὰς ἄλλας κοινωνικὰς ἐπιστήμας, *Prima memoria sull' Kantismo, Sull' origine delle XII tavole*. κ. ἄ. Τῷ 1849 ὠμίλει εἰς τὴν Ἴονιον Ἑταιρείαν τὴν προεδρευομένην ὑπὸ τοῦ Μουστοξόδου. Ἐκεῖ ἀνέπτυξε τὸ περὶ Μεθόδου θέμα. Εἰς τὴν Φιλαρμονικὴν Ἑταιρείαν τῆς ὁποίας ὑπῆρξε πρόεδρος ἐξεφώνησε ἄλλους λόγους. Τῷ 1846 ἤρχισε νὰ ἐκδίδῃ εἰς τὴν Κέρκυραν τὴν «Πατρίδα», ἐφημερίδα διακρινομένην διὰ τὴν φιλοπατρίαν καὶ τὴν πολιτικὴν τῆς σύνεσιν καὶ εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ὡς συνεργάτας τοὺς Σπύρον καὶ Ναπολέοντα Ζαμπέλιον, τὸν Ἀνδρέαν Κάλβον, τὸν Ἰωάννην Πετριτσόπουλον κ. ἄ. (5). Ἐνδιεφέρθη διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος του καὶ ἐτάχθη εἰς τὸ μεταρρυθμιστικὸν κόμμα τὸ «κατ' ἐξοχὴν φιλόπατρι καὶ προοδευτικόν», καὶ τὸ ὁποῖον ἐξετιμάτο καὶ ἀπὸ αὐτοῦ τὸς αὐτὸς πολιτικούς του ἀντιπάλους (6).

Τῷ 1850 ἐξελέγη βουλευτὴς μαζί με τὸν Μουστοξόδου, τὸν Σπύρον Ζαμπέλιον, τὸν Λειβαδᾶν, Μομφεράτων καὶ Ἠλίαν Ζερβόν. Τῷ 1854 διωρίσθη καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν Ἴονιον Ἀκαδημίαν. Ἐξελέγη ἔπειτα καὶ πάλιν βουλευτὴς καὶ ἀνηγορεύθη μάλιστα πρόεδρος τῆς Βουλῆς. Τῷ 1857 ἐξελέγη γραμματεὺς τῆς Γερουσίας ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν. Τῷ 1862 προήχθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ γενικοῦ γραμματέως τῆς Γερουσίας. Κατὰ τὰ ἔτη αὐτὰ συνεδέθη διὰ φιλίας μετὰ τὸν Γλάδσταν. Ὅταν δὲ ἔγινε ἡ ἔνωσις τῆς Κερκύρας μετὰ τῆς Ἑλλάδος αὐτὸς μετὰ τὸν Ζαῖνην καὶ ἔπειτα μετὰ τὸν Γ. Μαρκοράν ἐτακτοποίησε, ὡς ἀπεσταλμένος τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, διάφορα ζητήματα. Τῷ 1865 διωρίσθη Σύμβουλος τῆς Ἐπικρατείας. Τὸ αὐτὸ ἔτος ἀνέλαβε τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν. Τότε ἱδρυσεν εἰς τὰς Ἀθήνας μαζί με ἄλλους ἐπιφανεῖς λογίους τὸν σύλλογον «Ἀθηναίων», τοῦ ὁποίου ἔθεσε σκοπὸν τὴν μὀρφωσιν τοῦ λαοῦ. Ἀπὸ τοῦ 1867 διωρίσθη πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος εἰς Λονδίνον, ἔπειτα εἰς Πετροῦπολιν, εἰς Παρισίους καὶ πάλιν εἰς Λονδίνον. Τῷ 1878 ἀπεστάλη εἰς Κ/πολιν ὡς πληρεξούσιος διὰ τὸν διακανονισμόν τοῦ ὀρθοθετικοῦ ζητήματος. Τῷ 1880 ἔλαθε μέρος εἰς τὴν διάσκεψιν τοῦ Βερολίνου πρὸς καθορισμόν τῶν ὀρίων τῆς ἐλευθερίας Ἑλλάδος. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ καίτοι συνε-

χῶς ἀπουσίαζεν ἀπὸ τὴν Κέρκυραν ἐζητήθη ὡς δῆμαρχος καὶ ἐξελέγη δις βουλευτὴς. Ἐξελέγη ἐπίσης καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας εἰς τὸ Ἑθνικὸν Πανεπιστήμιον ἀλλὰ δὲν ἐδέχθη τὴν θέσιν.

Συνεδέθη μετὰ στενωτάτην φιλίαν πρὸς βασιλεῖς, αὐτοκράτορας, ἐπιφανεῖς ἐπιστήμονας, πρὸς σπουδαίους πολιτικούς καὶ διπλωμάτας καὶ ἐτιμήθη διὰ πολλῶν παρασῆμων. Οὕτω τοῦ ἀπενεμήθη ὁ ἀγγλικὸς Μεγαλόσταυρος τοῦ Ἁγίου Μιχαὴλ καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ὁ Ἑλληνικὸς ἀνώτερος Ταξιάρχης, ὁ Δανικὸς μεγαλόσταυρος τοῦ Dannebrog, ὁ Ρωσικὸς μεγαλόσταυρος τῆς Ἁγίας Ἄννης, ὁ Τουρκικὸς τοῦ Μετζήτιέ, ὁ Βραζιλιανὸς τοῦ Ρόδου. Ἐτιμήθη παρὰ πολλῶν Ἀκαδημιῶν καὶ ἐπιστημονικῶν Ἰδρυμάτων. Ἀνηγορεύθη ἐπίτιμος πρόεδρος τῆς ἐν Κοπεγχάγῃ Βασιλικῆς Ἑταιρείας τῶν ἀρχαιολόγων τοῦ Βορρά, ἐξελέγη ὡς τακτικὸν μέλος τῆς ἐν Παρισίοις Ἀκαδημίας τῶν ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, τῆς ἐν Πετρούπολει Ἑταιρείας πρὸς διάδοσιν τῶν θρησκευτικῶν γνῶσεων καὶ ἄλλων ὁμοίων Ἰδρυμάτων. Καὶ ταῦτα διότι «μετὰ τῆς πολιτικῆς δεξιότητος καὶ τῆς μεγάλης πολυμαθείας συνέδεον ἀνυπόκριτον εὐσέβειαν καὶ ἀρετὴν» πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀνεδείκνυεν αὐτὸν ἀνώτερον ἄνθρωπον (7). Κατὰ τὸν Δέβιαζήν «ἀπὸ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Ἑλλάδος ὡς ἐλευθεροῦ κράτους ὀλίγοιςτο ἐξεπλήρωσαν τοσοῦτον εὐσυνειδήτως καὶ μετὰ τόσης σπανίας φιλοπατρίας καὶ ἀξιοπρεπείας τὰ καθήκοντα αὐτῶν» (8).

*

Ἐκ παραλλήλου δὲν ἀφῆκεν ὁ Βράϊλας τὰς προφιλεῖς του μελέτας καὶ τὰς ἄλλας ἐπιστημονικὰς ἐργασίας. Γνώστης πολλῶν ξένων γλωσσῶν, ἀνὴρ ἐκ τῶν πλέον ἐγκυκλοπαιδικῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος πολυμαθῆς καὶ διαλεκτικὸς, παρ' ὅλας πράγματι τὰς πολυαριθμοὺς καὶ πολυμύχους ἐργασίας του εὗρισκε καιρὸν καὶ πρὸς δημιουργικὴν πνευματικὴν ἐργασίαν. Ὅταν τὸν ἠρώτων πῶς καίτοι τόσο πολυάσχολος ἠνυκαίρει πρὸς μελέτην, ἀπῆντα: «δὲν εὐκαιρῶ λέγουσι μόνον οἱ φυγόπονοι καὶ μόνον ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι θέλουσι νὰ ἐξαπατήσουν τὸν κόσμον ὅτι δῆθεν καίτι

(7) Αἰὼν 19 Σεπτεμ. 1884.

(8) Κυψέλη ἔργ. μν. σελ. 8. Περισσότερα βιογραφικὰ στοιχεῖα δύναται τις νὰ εὕρῃ εἰς Μ. Βρετοῦ ἡμερολόγιον τοῦ 1886 σελ. 342. Α. Βροκίην. Βιογραφικὰ σχεδάρια, τεῦχος Α' σελ. 330 κ. ἐφ. Κέρκυρα 1887, Κ. Λογοθέτου Φίλοσοφ. Σύστημα Π. Βράϊλα Ἀρμένη, Ἀθῆναι 1906 καὶ Θ. Παλακωσαντινίου Βράϊλας Ἀρμένης, Ἐγκυκλοπαιδεία τόμος Ζ' σελ. 70.

(5) Ἐνθ' ἄνωγ.

(6) βλέπε σχετικὸν ἐγκώμιον ὑπὸ τοῦ ριζοσπάστου Ζερβοῦ εἰς βίον Κουρῆ σελ. 5, 6.

εἶναι καὶ κατὰ ἄριστον δύνανται νὰ πράξουν, ἀλλ' αἱ ἐργασίαι δὲν ἀφήνουν εἰς αὐτοὺς καιρὸν» (9). Ἐγράψε πολυάριθμα ἔργα ὅπως εἶναι τὰ ἑξῆς: 1. Περί πρώτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν. Κέρκυρα 1851.—2. Στοιχεῖα θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς φιλοσοφίας. Κέρκυρα 1862. Εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ τὸ ἀποτελοῦν συγκεφαλαίωσιν τρόπον τινὰ τῶν φιλοσοφικῶν του γνωμῶν εἰς ὑπερτρακοσίας σελίδας γράφει περὶ τῆς θεωρίας τῆς Νοήσεως ἢ τῆς Νοολογίας καὶ τῆς θεωρίας τῆς πράξεως ἢ τῆς Ἀγαθοεργίας. Ἄξια προσοχῆς εἶναι τὰ ὅσα εἰς τὸ περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου ἀπὸ 125 σελίδας κεφάλαιον ὡς νομικὸς γράφει γενικῶς μὲν περὶ τοῦ Δικαίου, εἰδικώτερον δὲ περὶ τοῦ Ἰδιωτικοῦ, τοῦ Δημοσίου καὶ τοῦ Διεθνούς Δικαίου. Λέγει π. χ. ὅτι ἡ ἠθικὴ εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῶν ἀτομικῶν καθηκόντων, ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου συνέχεια τῆς ἠθικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ θεωρία τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν νόμων (σελ. 275). Ἡ πρώτη εἶναι περισσότερον εὐρεῖα διότι ἀναφέρεται εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξαρτήτως ἐθνικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν διακρίσεων, ἐνῶ ἡ δευτέρα ὑπολογίζει τὰς διακρίσεις αὐτάς. Ἡ ἠθικὴ ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐσωτερικὴν μὲν μορφοῦσιν τοῦ ἀτόμου πρὸς πᾶσαν ἀρετὴν μὲ ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν. Τὸ δίκαιον ἐπιβάλλει τὴν ἐξωτερικὴν πραγμάτωσιν τῆς δικαιοσύνης διὰ μέσων καταναγκαστικῶν μὲ σκοπὸν τὴν περιφρούρησιν τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας. Τὸ ἔργον τοῦ αὐτοῦ, πολὺ βελτιωμένον ἀπὸ τὸν ἴδιον, ἐξεδόθη μετὰ δύο ἔτη ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Φιλοσοφικά Μελέται με βαθυστόχαστον ἀπὸ 100 καὶ πλέον σελίδας εἰσαγωγῆν.

3. Ἐγράψεν ἀκόμη: Τὸ ἔν καὶ τὸ ὄν, ἢ ἡ ἐνότης τῆς ἐπιστήμης. Κέρκυρα 1870.—4. Περί τῆς ἱστορικῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Κέρκυρα 1872.—5. Περί τῆς ἐνότητος τῶν λογικῶν στοιχείων.—6. Περί ψυ-

χῆς, Θεοῦ καὶ ἠθικοῦ νόμου. Κων/πολις 1879.—7. Φιλοθέου καὶ Εὐγενίου ἐπιστολαί, ἦτοι σύντομος περὶ ψυχῆς καὶ Θεοῦ διδασκαλία. Ἀθήναι 1884. Τὸ τελευταῖον αὐτὸ ἔργον τῆς ζωῆς του, ὅπως καὶ τὸ ἀμέσως προαναφερθὲν ἔγραψε πρὸς χάριν τῶν φοιτητῶν καὶ σπουδαστῶν.—8. Ἡ Φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος κατὰ τὸν Α. Fouillée. Κέρκυρα 1874.—9. Ἡ Φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους κατὰ τὸν Α. Fouillée. Κέρκυρα 1875.—10. Δημοτικοὶ διάλογοι περὶ ἐλευθεροτυπίας καὶ ἐφημερίδος. Κέρκυρα 1848. 11. Αἱ νέαι μεταρρυθμίσεις. Κέρκυρα 1852. 12. Περί χαρακτηριστῶν τῆς Ἑλληνικῆς διανοίας.—13. Περί τῶν ἀρχῶν τῆς ἱστορικῆς Φιλοσοφίας.—14. Περί Καντισμοῦ.—15. Μελέται κατὰ Πανθειστῶν. Ἐγράψε καὶ πολ-

λὰς ἄλλας διατριβὰς εἰς τὸν Παρνασσόν, τὴν Πανδώραν, τὸν Ἐρανιστῆν, τὸν Φοῖνικα, τὴν Κλειῶ καὶ εἰς ἄλλα περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς. Ἐδημοσίευσεν εἰς τὸ περιοδικὸν *Miscellane di Filosofia di Morale* πραγματείας «della scienza del diritto e dei suoi rapporti colla filosofia publica economica» ἠδηλαδῆ: «Περὶ τῆς ἐπιστήμης τοῦ Δικαίου καὶ τῶν σχέσεών της μετὰ τῆς Δημοσίας Οἰκονομικῆς Φιλοσοφίας». Καὶ «Cenni sulla pubblicità delle ipoteche e altri diritti reali sugli immobili» ἦτοι «Σημειώματα ἐπὶ τῆς δημοσιότητος τῶν ὑποθηκῶν καὶ ἄ-

λων ἐμπραγμάτων δικαιομάτων ἐπὶ τῶν ἀκινήτων». Τοὺς ἀναγνώστας τοῦ ἀνά χεῖρας περιοδικοῦ ἰδιαίτερως ἀναμφιβόλως συγκινεῖ τὸ γεγονός ὅτι αὐτὸς ἀπέδωσεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κατὰ διασκευὴν ἐν πολλοῖς καὶ κατέστησε γνωστὴν εἰς τὸ ἑλληνικὸν κοινὸν τὴν περιφημον τρίτομον ἔργασιν τοῦ Γάλλου νομικοῦ Auguste Nicolas «Φιλοσοφικὰ μελέται περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ». Ἐκτὸς τούτων ἔκαμε πολυαριθμοὺς διαλέξεις καὶ ἐξεφώνησε πολλοὺς ἐπικαιροὺς λόγους.

Τὰ ἔργα του ἐμελετῶντο ὄχι ὀλίγον, μερικὰ ἐξεδόθησαν εἰς νέας ἐκδόσεις, παρηκολουθοῦντο ἀκόμη μετὰ προσοχῆς καὶ ἀ-

(9) Κυψέλη ἐνθ' ἄνω.

πὸ τοὺς ἔξω καὶ ἐξοχολιάζοντο λίαν εὐμενῶς. Οὕτω ὁ *Barthelemy Saint-Hilaire* υπέβαλε τὸ 1852 εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Παρισίων ἔκθεσιν πολὺ τιμητικὴν διὰ τὸ ἀρχόμενον τότε συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Βράϊλα ἐξ ἀφορμῆς τοῦ *Δοκίμιου* περὶ πρώτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν. «Ἡ μέθοδος—γράφει—τὴν ὁποῖαν ἠκολούθησεν ὁ Βράϊλας εἶναι ἢ ψυχολογικὴ, ἢ μόνη τὴν ὁποῖαν δύναται νὰ ἀκολουθήσῃ μία φιλοσοφία περισκεμμένη καὶ φρόνιμος... Συσιστῶ τὸ ἔργον τοῦ κ. Βράϊλα εἰς τὴν εὐνοίαν καὶ τὸν σεβασμὸν τῆς Ἀκαδημίας μας». Θέλει δὲ νὰ πιστεῖται, ὅτι ὁ Βράϊλας πολλὰ ἐπωφελήθη ἀπὸ τὴν ἐν Γαλλίᾳ ὀνομασίην καὶ ἀκμαζούσαν τότε Πνευματικὴν Σχολὴν τῆς ὁποίας ἀρχηγὸς ὑπῆρξεν ὁ ἐπιφανὴς φιλόσοφος *Cousin* (1792-1867), ὁ συγγραφεὺς πολυαριθμῶν καὶ πολυτόμων ἔργων, ὅπως π.χ. εἶπε ἡ ὀκτάτομος Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, Ἡ Ἱστορία τῆς νεωτέρας Φιλοσοφίας, Ἡ Ἠθικὴ καὶ Φιλοσοφία κατὰ τὸν ἸΗ' αἰῶνα, Τὰ Φιλοσοφικὰ ἀποσπάσματα, Τὸ Ἀληθές, τὸ Καλὸν καὶ τὸ Ἄγαθόν. Ἡ σχολὴ τοῦ *Cousin* ἀπέτελε κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ *B. Saint-Hilaire* τὴν δόξαν τῆς Γαλλίας. «Ἡ Ἑλλάς—λέγει ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν ἔκθεσίν του ὁ *Saint-Hilaire*—δανειζομένη ἀπὸ ἡμᾶς σήμερον ἀναλαμβάνει τὴν ἰδίαν αὐτῆς περιουσίαν, ὡς μήτηρ σεβαστῆ πάσης ἐπιστήμης ἐν τῇ Δύσει... διότι ἄλλοτε τὰ πάντα παρ' αὐτῆς ἔλθομεν» (10). Ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι ὁ Βράϊλας ὑπῆρξεν ὁ μόνος φιλόσοφος, ὁ ὁποῖος ἐτόλμησε καὶ ἔγραψε πλήρως σύστημα εἰς ἀνάπτυξιν τῶν ἰδεῶν τῆς σχολῆς του. Ἐναντίον μερικῶν ἔργων τοῦ Βράϊλα ἐγράφησαν καὶ ἐπικρίσεις, λίαν εὐγενεῖς ἄλλως τε, ἐκ μέρους τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Καλλιγᾶ (11), εἰς τὰς ὁποίας ἐκείνους ἀπήγγησε μὲ δύο διαλέξεις καὶ μὲ ἓνα ἔργον ἐπιγραφόμενον «*Δοκίμιον περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Λόγου πρὸς τὰς ἄλλας νοητικὰς δυνάμεις*» Ἀθήναι 1856.

*

Ὁ Βράϊλας ὁμολογεῖ ὅτι κατετάχθη «ὕπὸ τὴν σημαίαν τῆς συγχρόνου τοῦ ἐκλεκτικῆς Σχολῆς» (12). Ἄλλα δὲν ἠκολούθησε δουλικῶς τὰ διδάγματα αὐτῆς. Πνεῦμα εὐρὺ ἔλαθεν ἐκεῖθεν ἀφετηρίαν καὶ ἐπεδόθη μὲ πολλὴν πρωτοτυπίαν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν καὶ δημιουργίαν. Εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποῖαν αἱ θετικαὶ ἐπιστήμαι καὶ ὁ ὕλισμὸς μετὰ τοῦ κυριαρχούντος τότε σκεπτικισμοῦ καὶ πανθεϊσμοῦ εἶχον λάθει σαφῶς ἐχθρικὴν στάσιν κατὰ τῆς ὑγιούς φιλοσοφίας, αὐτὸς δὲν ἐδίστασε νὰ

σταθῆ ἀντιμέτωπος τῶν ὀρηκτικῶν ἐκείνων ρευμάτων, ἀκατάβλητος ὑπερασπιστῆς τῆς ἀληθείας. Ἐπίστευεν ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι γενικῶς, αἱ ὁποῖαι σημειωτέον εἶχον τότε παρεκκλίνειν κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ εἶχον τεθῆ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ὕλισμοῦ, προόχουν μὲν τὸν μηχανικὸν πολιτισμὸν, ἀλλὰ δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ δώσουν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν εὐδαιμονίαν. Ὁ ὕλισμὸς στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὴν ὕλην δηλαδὴ ἐπὶ μιᾶς βάσεως τὴν ὁποῖαν ἀγνοεῖ. «Θὰ σοῦ φανῆ παράδοξον—ἔγραψεν εἰς μίαν του ἐπιστολήν—(13) ἂν σοῦ πῶ ὅτι ἐγὼ νοῶ περισσότερο τὸν πνεῦμα παρά τὴν ὕλην». Τὰ γνωρίσματα ὑπὸ τὰ ὁποῖα παρουσιάζεται ἡ ὕλη, μεταδιδόμενα διὰ τῶν αἰσθήσεων εἰς ἡμᾶς, εἶναι ὑποκειμενικὰ ἀντιλήψεις, εἶναι φαινόμενα συμβατικά. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ὕλης εἶναι ἀπλῶς ἀπόδοσις εἰς αὐτὴν τῶν ἰδικῶν μας ἐντυπώσεων, εἶναι μεταφορά τῶν ἐντὸς ἡμῶν εἰς τὰ ἐκτός. Ἐάν δὲν εἶχομεν τὰς αἰσθήσεις ἢ εἶχομεν ἄλλου εἶδους αἰσθήσεις ἢ ἀπὸ ἄλλας αἰτίας προεκαλοῦντο οἱ ἐρεθισμοί, θὰ ἐμορφάζομεν ἄλλην ἀντίληψιν περὶ τῆς ὕλης καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Ἡ ὕλη εἶναι κάτι τὸ ἀγνωστόν, τὸ ὁποῖον παράγει ἐντυπώσεις. Ἐνῶ τὸ πνεῦμα εἶναι ὄντοτις ποῦ ὑπάρχει ἐντὸς ἡμῶν διὰ τῆς ὁποίας νοοῦμεν, αἰσθανόμεθα καὶ πράττομεν. Εἶναι ἡ αἴσθησις τῶν αἰσθήσεων, ἡ γνώσις τῶν γνώσεων, ἡ νόησις τῆς νοήσεως, εἶναι αὐτόφωτος ἐστία φωτίζουσα πρῶτον ἑαυτὴν, καὶ δι' ἑαυτῆς ὅλα τὰ ἄλλα (14). Εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἐνῶ πορίζεται ἐντυπώσεις διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν ἐγκεφαλικῶν κέντρων, αὐτὸ δὲν ἔχει εἰς τὸ σῶμα κανένα ὕλικόν κέντρον ἐπὶ τοῦ ὁποῖο νὰ εἰπωμεν ὅτι ἐδρεύει (15). Οἱ ὕλισται σκοπιμῶς ἢ ἐκ πλάνης παρενόησαν τὴν σχέσιν τοῦ πνεύματος πρὸς τὸ σῶμα καὶ τὴν ἐχαρακτήρισαν ταυτίσιν. Ἄλλο ὅμως σχέσις καὶ ἄλλο ταυτότης. Ἄλλο ὕλη καὶ ἄλλο πνεῦμα. Ἡ ὕλη εἶναι τρόπον τινὰ ξένη πρὸς ἡμᾶς, εἶναι ἕτερόν τι ποῦ δὲν εἶναι πνεῦμα. Ὁ ὕλισμὸς λοιπὸν ἐν ὀνόματι μιᾶς ἀρχῆς τὴν ὁποῖαν ἀγνοεῖ, παρουσιάζεται μὲ ἀξιώσεις ἀποτελεσμένης ἐπιστήμης διὰ νὰ καταργήσῃ τὴν Φιλοσοφίαν, τὴν Θρησκείαν καὶ πᾶν ὅτι ἀντιτίθεται εἰς τοὺς δογματισμούς του. Ἐμπίπτει ὅμως εἰς μίαν χονδροειδῆ ἀντίφασιν. Ἐνῶ χρησιμοποιεῖ τὴν νόησιν εἰς ἔρευναν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν θέσεών του, πολεμεῖ τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀπορρέει ἡ νόησις. Ὁ ὕλισμὸς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὀνομασθῇ ἐπιστήμη.

(10) Κυψέλη ἔργ. μν.

(11) Πανδώρα Ὀκτωβρ. 1851.

(12) Περὶ πρώτων ἰδεῶν κλπ. σελ. 17'.

13) Φιλοθέου καὶ Εὐγενίου ἐπιστολαὶ σ. 20.

(14) Διατριβὰ περὶ ψυχῆς κλπ. σελ. 14.

(15) Φιλοθέου καὶ Εὐγενίου ἐπιστολαὶ σ. 29.

Ἐξ ἀντιθέτου ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐπιστήμη. «Ὅστις δὲ καταβιάζεται τὴν φιλοσοφίαν χάριν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν παραγνῶριζει τὰς μεταξὺ τῶν προϊόντων τῆς διανοίας σχέσεις. Ἐάν νομίζῃ ὅτι ἄνευ τῆς φιλοσοφίας δύνανται αἱ ἐπιστήμαι νὰ ἀκμάσωσι καὶ τελειοποιηθῶσι, ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι περιττὴ καὶ μάλιστα ἐπιβλαβὴς διότι ἀπαχολεῖ τὸν νοῦν ἀπὸ τῶν ὄντως δῆθεν σπουδαίων καὶ ἐπωφελῶν καὶ τὸν συνειθίζει νὰ καταναλίσκεται ἐπὶ ματαίῳ εἰς τὰ ὑπὲρ φύσιν καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων... δικαίως ἠδύνατο νὰ ὁμοιωθῆ ἄλλοτε τὸν καταρῶμενον τὸ φῶς διότι φέγγει» (16). Ὁ ὕλισμός εἶναι μίᾳ ἀρχαιοτάτῃ πλάνῃ ἡ ὁποία ἐπανερχεται κατὰ καιροῦς μὲ νέα μέσα καὶ μὲ νέα ἐπιχειρήματα. Τὰ δόγματα τοῦ φέρουν πάντοτε τὴν διαφθορὰν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωσιῶν (17). Σήμερον στηρίζεται εἰς μίαν παρανόησιν καὶ εἰς μίαν παράλογον ἐπέκτασιν τῶν συμπερασμάτων τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Βράϊλας ἐθεώρει τὸν ἀθεϊσμόν ὡς πνευματικὴν νόσον ὡς νόσον τοῦ ἐγκεφάλου (18), ἡ ὁποία ἐπισκοτίζει τὴν διάνοιαν καὶ καθιστᾷ τὸν ἀνθρώπον παράλογον. Αἱ λογικαὶ ἀλήθειαι εἶναι αἱ κατ' ἐσῆς ἀλήθεια πρώτη δὲ μεταξὺ αὐτῶν διὰ τὴν ἐνάργειάν της εἶναι ὁ Θεός. Δὲν εἰξεύρω—ἔλεγε—ἐάν ἀπατώμαι, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἡ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ὕψιστη καὶ σαφεστάτη ἀπὸ ὅλας τὰς ἀληθείας καὶ δὲν γνωρίζω φυσικὴν ἢ μαθηματικὴν ἀλήθειαν ἔχουσαν τοιαύτην καὶ τοσαύτην βεβαιότητα (19). Αἱ πρῶται λέξεις τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως «Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν» εἶναι ἡ μεγίστη ἀπὸ τὰς ἐπιστημονικὰς ἀληθείας, εἶναι τὸ κεφάλαιον ὅλων τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων (20). Ἐγραφεν, ὅτι διὰ τὸν ἄθεον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχη σοβαρῶς τὸ ζήτημα τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ, τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἔργων τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὰς βουλὰς τῆς θείας προνοίας διότι δι' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει οὔτε Θεός, οὔτε ἠθικὴ, οὔτε θρησκεία, οὔτε κτλ ἀνθρώπος. Πολλοὶ θέλουσι νὰ παραστήσουν τὸν ὕλισμόν ὡς φιλοσοφίαν ἢ νὰ στηρίξουν κάποιαν φιλοσοφίαν ἐπὶ τὴν εἰς τὰς ὑλιστικὰς ἐργαζομένης φυσικὰς ἐπιστήμας. Περιπίπτουν εἰς πλάνην. Προσπαθοῦν νὰ συνδέσῃ τὰ ἀσύνητα, νὰ συσχετίσῃ τὰ ἄσχετα.

Ἡ ἐπιστήμη τοῦ πνεύματος, αὐτὴ μόνη δύναται νὰ μελετήσῃ τὸ ἄπειρον καὶ τὸ πεπερασμένον, τὴν ἔνοιαν καὶ τὴν ὕλην, τὸ φαινόμενον καὶ τὸ νοούμενον, τὸν κό-

σμον, τὸν νόμον καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτῶν. Ἡ ἐπιστήμη τῆς φύσεως παράγεται, προάγεται καὶ ρυθμίζεται μόνον διὰ τῆς ὕγιους φιλοσοφίας. Ὁ ἀποκλεισμός τῆς δευτέρας ἀπὸ τῆς πρώτης εἶναι ἔργον τῆς ἐπιπολαιότητος μερικῶν ψευδεπιστημῶν.

Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ πρώτη καὶ τελειοτάτη τῶν ἀνθρωπίνων μαθησῶν, ἐπιστήμη ἐπιστημῶν καὶ πάσης νοήσεως νοήσις (21). Πάντως ὁμως καὶ αὐτὴ ἔχει ὅρια μέσα εἰς τὰ ὁποία δύναται νὰ κινήται. Εἶναι δὲ ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν ἡ φιλοσοφία ἐκείνη ἡ ὁποία μὴ δεχομένη τίποτε ὑπεράνω αὐτῆς θὰ παρουσιάσῃ τὸ ἀξίωμα καὶ ἐξήγησῃ τὰ πάντα, θεία καὶ ἀνθρώπινα, ἀπὸ τοῦ ἐλαχίστου μορίου τῆς ὕλης μέχρι τῆς ἀνωτάτης χώρας τοῦ πνεύματος. Τοιαύτη φιλοσοφία εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι τοῦ ἀνθρώπου (22). Ἄλλὰ ἐν ἡ φιλοσοφία ἔχη περιωρισμένη τὴν ἔκτασιν δὲν πρέπει νὰ εἶναι καὶ μονομερής διότι ἡ μονομέρεια ὑποβοηθεῖ τὴν ἀγνοίαν καὶ ὁδηγεῖ εἰς τὴν πλάνην (23). Αἱ πλάναι καὶ ἐκτροπαὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν θὰ ἀπεφεύγοντο ἐάν οἱ φιλοσοφούντες ἔχον ὑπ' ὄψιν τὸν πάντοτε ὅτι ὑπεράνω τῆς ἀνθρωπίνης φιλοσοφίας ὑπάρχει ἡ θεία ἀποκάλυψις, ἡ ὁποία δὲν εἶναι παρά λόγον ἀλλ' ὑπὲρ λόγον. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θρησκεία εἶναι δύο διάφοροι ὅψεις ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου· ἡ μὲν ζητεῖ τὴν ἀλήθειαν διὰ τῶν νοητικῶν δυνάμεων δι' αὐτὸ δὲ καὶ ἔχει περιωρισμένον περιεχόμενον, ἡ δὲ παρέχει τὴν ἀλήθειαν διὰ τῆς θείας ἀποκαλύψεως διὸ καὶ εἶναι εὐρύτερα. Τὸ μεταφυσικὸν στοιχεῖον εἶναι ὑποκείμενον ἀμφοτέρων. Μερικὴ ἐπιπολαιὸς σκεφθέντες ἔδογματίσθησαν ὅτι μίᾳ ἐκ τῶν δύο—ἡ θρησκεία—ἡμπορεῖ καὶ νὰ λείψῃ. Συγκατετέθησαν νὰ ἀνεχθοῦν αὐτὴν ἐπὶ τὴν διάστημα μόνον διὰ τὸν λαόν ὡς εἶδος τι χαλινὸν ἢ χωροφύλακος πρὸς πρόληψιν παρεκτροπῶν. Αἱ ἀνώτερα τάξεις—ἔλεγον—δὲν ἔχουν ἀνάγκην τοιούτου φραγμοῦ διότι αὐταὶ βάσει τῆς μορφώσεως καὶ τῆς νοημοσύνης τῶν εἶναι ἠθικώτερα! Θὰ ἔλθῃ δὲ ἐποχὴ πού καὶ ὁ λαὸς θὰ μορφωθῇ φιλοσοφικῶς, θὰ χειραφετηθῇ πνευματικῶς, θὰ κυβερνηθῇ ἀπὸ τὸν λόγον, καὶ τότε θὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν δεισιδαιμονίαν αὐτὴν πού λέγεται θρησκεία (24). Ὅσοι λοχυρίζονται αὐτὰ—γράφει ὁ Βράϊλας Ἀρμένης—εἶναι ἀπλοῦστατα ἀμαθεῖς καὶ δὲν γνωρίζουν οὔτε τὴν φιλοσοφίαν, οὔτε τὴν θρησκείαν.

l. o. k.

(16) Φιλοσοφικαὶ μελέται σελ. 25'.

(17) Φιλοθ. καὶ Εὐγ. ἐπιστολ. σελ. 280.

(18) Φιλοθ. μελ. σ. κδ' Περὶ ψυχῆς κλπ. σ. 85.

(19) Διατριβὰ περὶ ψυχῆς Θεοῦ κλπ. σ. 82, 83.

(20) Φιλοθ. καὶ Εὐγεν. ἐπιστολ. σελ. 188.

(21) Θεωρ. καὶ προκτ. φιλοσ. στοιχεῖα σ. 13.

(22) Φιλοθ. μελ. σελ. ιε'.

(23) Περὶ πρώτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν σελ. ιβ'.

(24) Φιλοθ. μελέται σελ. ξθ'.

Σ Π Ο Υ Δ Η

Και τί θά μείνη τάχ' από τό διάβα μου;
Σάν του πουλιού θά μοιάση ό έρχομός μου,
πού φεύγει στού φθινόπωρου τάπότηραδο
σάλαργινό ταξείδι άγνώστου κόσμου;

Ό πόθος μου είν' άνθος πού όλη τή χάρι του
του χρόνου τό θρεπάνι θά θερίση;
κάθε κρυφή χαρά και κάθ' έλπίδα μου
του όκειλιού είν' άχτίδα πού θά σβύση;

Κι' αυτό πού θρήκα κι' έκρυψα πολύτιμο
και στέρια τή ζωή μου θεμελιώνω,
δνειρου λές φτερούγισμα κι' είν' άσκοπο
στο μόχθο μου όλημερις πού ιδρώνω;

Μή μου μιλής, ώρα κακή! πού τίναξες
στά μάτια μου τό θολερό σου ψέμμα
δικό μου δέ θά μείνη από τά λόγια σου
στην όρθρινήν ανάστασι μηδ' ένα!

Γλυκειά και χαριτόβρυτη μιάν "Ανοιξη
μηνάει κάθε παλμός μέσ τήν καρδιά μου'
κι' είναι σαν τό πετράδι τό πολύτιμο,
κι' είν' άκριβή κι' άστείρευτη ή χαρά μου.

Κι' άν κόχλασε του πόνου ή λάθα γύρω μου
κι' ή θλίψι είναι βαρεία μέσ' στην ψυχή μου,
τή νύχτα ξαγρυπνά στο προσκεφάλι μου
ή έλπίδα σά μονάκριβη άδελφή μου.

Δέν είναι του λυκόφωτου ροδόχρωμα
έκείνο πάγαπώ κι' έχει ριζώσει
στά τρίςσθαθά μου κι' όμορφη κι' άνάλαφρη
ώς τ' άστρα τήν ψυχή μου έχει άνωψώσει!

Της άχρονης ζωής γερά στά χέρια μου
κρατώ τήν αιματόβρεχτη πορφύρα,
και καρτερώ τή μέρα τήν υπέρλαμπρη
πού θά λουστώ στ' άθάνατά της μύρα!

Μή μου μιλής, ώρα κακή! Τά μάτια μου
όρθάνοιχτα κρατώ στο φώς πού λάμπει.
Στό φώς πού αύγεινός πρωτοφανέρωτος
μέσ' στής ψυχής μου πρόβαλε τά θάμπη!

ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΟΝ ΑΓΝΩΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Β'. ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ

Μιλήσαμε στο περασμένο άρθρο για την κοινωνική οργάνωση και τη βαθμιαία πρόοδο του πολιτισμού, που σημειώθηκε στην κεντρική και δυτική Ευρώπη τον μεσαίωνα. Όπως είδε ο άναγνώστης, περιώρισσε την έρευνα μας μόνο στη Δύση, γιατί η κοινωνική οργάνωση και η πολιτιστική άνθηση του μεσαιωνικού Έλληνισμού, οι κατακτήσεις του στο δίκαιο, στις καλές τέχνες, στην πολιτική, είναι ζητήματα που αξίζει τον κόπο να μελετηθούν ξεχωριστά, με όλο το πλάτος που αξίζει σε τέτοιο μεγάλο θέμα. Γι' αυτόν το λόγο και σήμερα μιλώντας για τα Γράμματα και την Τέχνη του δυτικού μεσαίωνα, θ' αφήσωμε κατά μέρος το Βυζάντιο, και θά το θυμηθούμε αργότερα μόνο, για να δούμε, αν οι καλλιτεχνικές του δημιουργίες και γενικά ο πολιτισμός του, άσκησαν καμμιά επίδραση, και ποιά, στη δημιουργία που παρουσίασε η λοιπή Ευρώπη.

Μά είχε λοιπόν γράμματα και τέχνη η Ευρώπη στον μεσαίωνα; Ο μεσαίων δεν είναι η έποχή των σκοταδιών και της βαρβαρότητας; Ασφαλώς! Άλλά, των σκοταδιών, των συγά-σιγά διαλύονται της βαρβαρότητας, που άργά και με ρυθμό εκπολιτίζεται.

Είδαμε κιόλα στο προηγούμενο, ότι δυο στοιχεία μάχονταν στο μεσαίωνα, ποιά να επικρατήσει: η βαρβαρότης άπ' τη μία, ο Χριστιανισμός άπ' την άλλη. Η βαρβαρότης έσπερνε μαζί όλα της τά παρεπόμενα: άγριότητα στην ψυχή, πλεονεκτικές τάσεις των άρχοντων, διαφθορά στα ήθη, ύλοφροσύνη και σαρκολατρεία που πιο πολύ έκδηλώνονταν στους βαρβάρους: περιφρόνησι της ήθικης τάξεως, άγραμματώση, παχυλή άμάθεια και τόσα άλλα.

Άπ' την άλλη μεριά, το νέο στοιχείο: η Έκκλησία. Κι' έννοούμε, φυσικά, τους ειλικρινά χριστιανούς και όχι τους ψεύτικους. Τους άληθινούς πιστούς που άφιέρωσαν τη ζωή τους στην ανάπτυξη του ευρωπαϊκού χριστιανικού πολιτισμού. Ό-

λοι αυτοί ήσαν εργάτες του πολιτισμού της μεσαιωνικής Ευρώπης: άπ' τον επίσκοπο, μέχρι τον πιο άσημο μικρό ιεραπόστολο και τον άνώνυμο πιστό χωριάτη. Και μάλιστα, πολλές φορές, περισσότερο ο δεύτερος και λιγώτερο ο πρώτος, που συχνά, δυστυχώς, προσέφερε και άρνητική, καταστρεπτική ύπηρεσία στο Χριστιανισμό και στον πολιτισμό τότε.

Γιά τις κακές αυτές εκπροσωπήσεις του Χριστιανισμού, πρώτη ή συνείδησι του χριστιανικού έρευνητού έξεγειρεται: και όχι μόνο έμεις, μά και καθολικοί πιά συγγραφείς έκφράζονται γι' αυτές σήμερα με λόγια άυστηρής κριτικής και φανερής άποδοκιμασίας. Παρ' όλες όμως αυτές τις βλαβερές εκπροσωπήσεις, η σύγχρονη έπιστήμη παραδέχεται άνεπιφύλακτα, ότι ο Χριστιανισμός, σαν πίστις στον άληθινό Θεό, σαν κήρυγμα της άγάπης, σαν θρησκεία του φωτός και ήθικη της προόδου και του έξευγενισμού, ήτανε στα κρίσιμα εκείνα χρόνια η μοναδική αντίδρασις έναντίον της βαρβαρότητας που βρήκε ο Χριστιανισμός όταν έκαμε την εμφάνισι του στην Ευρώπη. Είδαμε πώς οι έρευνητες μεγάλων έπιστημόνων της έποχής μας βρίσκονται πιά σύμφωνες άπάνω στο κεντρικό αυτό σημείο: ο Maritain μάς μίλησε για μία «οργανική ένότητα μεγίστου βαθμού», που χαρακτήριζε τότε τη χριστιανική Ευρώπη: ο Bühler την είπε «μεγαλοσπρητική ένότητα»: ο Fliche μάς μίλησε για μία «έποχη πραγματικής ευδαιμονίας» (1).

Άν όμως τέτοια ήταν, κάτω άπ' την επίδρασι του Χριστιανισμού, η κοινωνική έξέλιξις των ευρωπαϊκών λαών, ποιά ήταν άρα γε η δημιουργία του στους δύο άλλους τομείς του πολιτισμού, στα Γράμματα και στην Τέχνη; Άς δούμε τί έχει να μάς πη και στο σημείο αυτό η έρευνα της έπιστήμης.

(1) «Άκτινες» Μάρτιος 1944, σελ. 62-68.

ΟΛΑ ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Ἀρχίζουμε ἀπ' τὴ Λογοτεχνία. Γιά μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἄλλα, πολὺ διαφορετικὰ, ἔχομε συνηθίσει νὰ φρονοῦμε, θὰ μᾶς κόμη ἀσφαλῶς ἐντύπωση μεγάλη, ὅταν μάθουμε τὸν ἀπροσδόκητο πλοῦτο τῆς λογοτεχνικῆς τῆς παραγωγῆς. Σὲ βαρυσήμαντη μελέτη του γιὰ τὸν Μεσαίωνα, ὁ ἀκαδημαϊκὸς J. Bédier τονίζει ξεχωριστὰ, διὸ γύρω στὰ 110 μ.Χ. παρουσιάστηκαν «τὰ πρῶτα πολλὰ ἀπ' τὰ λογοτεχνικὰ εἶδη ποὺ γίνωσαν οἱ ἀρχαῖοι, ἀλλὰ ἀναγεννημένα, ὑπὸ νέες μορφές, χριστιανικὲς κλπ.». Καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ὅλα τὰ σύγχρονα λογοτεχνικὰ ρεύματα εἶχαν καὶ στὸ μεσαίωνα τοὺς ἀρχηγούς των, καὶ ὅτι θέματα, πρόσωπα, ἰδέες, ἐμπνεύσεις ἐκείνης τῆς λογοτεχνίας ἔχουν καὶ σήμερα τὴν ἐπιβίωσιν τους, στὴ λογοτεχνία τῆς ἐποχῆς μας (2).

Φυσικὰ, μιὰ τέτοια λογοτεχνικὴ ἀνθησις δὲν παρουσιάστηκε ξαφνικὰ καὶ ἀπὸτομα. Ἦταν ἀποτέλεσμα πολυχρόνιας προεργασίας. Θὰ ζητήσουμε τὴν προεργασίαν αὐτὴ προπάντων στὰ χρόνια τοῦ μεγάλου Κάρολου, τρακὸσα χρόνια νωρίτερα. Μὰ καὶ πρὶν ἀπ' τὸν Κάρλο ὑπῆρχαν ἀρκετὲς σχολές ἐπισκοπικῆς καὶ μοναστικῆς. Στὴν περίοδο, μάλιστα, τῶν φεβερῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, ποὺ σκέπασαν τὸ πρόσωπο τῆς Εὐρώπης, εἶναι γνωστὸ, ὅτι οἱ ἐκκλησίες καὶ τὰ μοναστήρια χρησίμευσαν γιὰ καταφύγια τοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ Κάρλος ἑμὼς θέλησε νὰ δημιουργήσῃ μιὰ παρόμοια σχολὴ καὶ στὸ Παλάτι του, ποὺ νᾶναι ἡ καλύτερη ἀπ' ὅλες, καὶ συγχρόνως ὑπεστήριξε τὴν μὲν φωνισὴ πρὸς ὅλες τὶς διευθύνσεις. Κι ἔτσι ἔγινε ἡ περίφημη Παλατινὴ Ἀκαδημία. Γιὰ τὴν ἵδρυσί της ὁ Κάρλος κάλεσε στὴν ἀσπὴ του, τὸ 782, τὸν μοναχὸ τῆς Ὑόρκης Ἀλκουίνου, μαζί γραμματικὸ, ποιητὴ, ἀστρονόμο, θεολόγο καὶ ἱστορικὸ. Οἱ μαθητὰὶ τοῦ Ἀλκουίνου δημιούργησαν ἐπισκοπικῆς καὶ μοναστικῆς σχολές, ποὺ σκόρπισαν σ' ὅλη τὴν αὐτοκρατορία τὴν γνώσιν καὶ τὴν μέθοδο τοῦ δασκάλου των (3).

Δυστυχῶς, ἡ καλὴ ἀρχὴ ποὺ ἔκαμε ὁ Κάρλος, δὲν συνεχίστηκε ἀπ' τοὺς διαδόχους του. Ἀκολούθησαν δύο περίπου ἐκατονταετίες, ποὺ ἡ βαρβαρότης διεδικόσασε ἐπικίνδυνα τὴν κυριαρχία. Σκοτάδι στὸ λαό, ἀναρχία στὴν πολιτεία, ἀκαταστασίες καὶ παραστρατήματα στὴν ἀ-

νώτατη ἐκκλησιαστικὴ διοίκησι. Στὸν τρομερὸ κατήφορο, ποὺ φάνηκε γιὰ μιὰ στιγμή νὰ φέρῃ στὴν καταστροφὴ τὴ Δύσι, ἀντίρροπη στάθηκε ξανά ἡ δύναμις τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἄνθρωποι μὲ ζῆλο ἀληθινὰ ἀποστολικό, κινουνοῦν τότε γιὰ ἕνα ἠθικὸ καὶ θρησκευτικὸ ἔγπνημα τῶν λαῶν. Ὅργανωνοῦνται σὲ τάγματα, ἀνοίγουν πάλι σχολές, χτίζουν ἱδρύματα φιλανθρωπικά, πολλαπλασιάζουν τὶς ἐστίες τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς. Ἡ ἐπίδρασι ὅλης αὐτῆς τῆς ἀναμορφωτικῆς προσπάθειας ἦταν ἀμέσως ἐκδηλῆ καὶ στὴ λογοτεχνία.

ΔΥΝΑΜΙΣ ΓΛΩΣΣΟΠΛΑΣΤΙΚΗ

Ἐκτός ἀπ' τὴν μὲν φωνισί, ποὺ ἡ καλλιέργειά της γίνονταν ὀλοένα πρὸ ἐντατικὴ, στὴ δημιουργία ἀξιόλογης λογοτεχνικῆς παραγωγῆς βοήθησε πολὺ αὐτὸ ποὺ ἀνομάσασαν γλωσσοπλαστικὴ δύναμις τοῦ μεσαίωνα. Πολλοὶ ἀπ' τοὺς συγχρόνους εὐρωπαϊκοὺς λαούς, ποὺ καμαρώνουν τὴ γλώσσα τους ἐξευλιγμένη σὲ βαθμὸ ζηλευτό, ξέρουν ὅτι ἡ δημιουργία αὐτῆς τῆς γλώσσας κι' ἡ πρώτη καλλιτεχνικὴ ἐπεξεργασία της ἔγινε στὰ χρόνια κείνα. Ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Σορβόνης G. Cohen σὲ εἰδικὴ μελέτη του γιὰ τὴ Γραμματολογία τοῦ μεσαίωνα, τονίζει ὅτι στὸν 11ο, 12ο καὶ 13ο αἰῶνα, περίοδο ποὺ τὴν ὀνομάζει «ἐποχὴ ὄλων τῶν γενέσεων», ἐδημιουργήθηκαν «σὲ μιὰ θαυμαστὴ γονιμότητα, ὅλες οἱ δυτικῆς σύγχρονες γλώσσας μας, τῆς ρωμαϊκῆς ὀμάδος, —γαλλικὴ, προθηγγιανή, ἰταλικὴ, καταλανικὴ, ἰσπανικὴ, πορτογαλικὴ—τῆς γερμανικῆς ὀμάδος κλπ. Ὀλοκληρῶς ὁ εὐρωπαϊκὸς κόσμος, στὸ μέρος του εἰδικὰ τὸ δυτικὸ, ἀνανεώνει τότε ὀλοκληρωτικὰ, εἶτε μὲ τὴ ριζικὴ μεταμόρφωσι μιᾶς ντόπιας γλώσσας εἶτε μὲ τὸ δανεισμὸ μιᾶς ξένης, ... τὸν τρόπο ποὺ χρησιμοποιοῖ γιὰ τὴν ἔκφρασι τῆς σκέψης του, στὴ φωνητικὴ του, στὴ μορφολογία του, στὸ λεξιλόγιο, στὴ σύνταξι του». Καὶ προσθέτει: «Δὲν θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ φαντασθῇ ἐπανίστασι πρὸς βαθεῖα, ἀνάλογη μὲ κείνη τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου, καὶ ποὺ συνοδεύεται μὲ μιὰ μετατόπισι τοῦ ἀξονος τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ» (4).

Πολλοί, συνηθισμένοι νὰ ἐξαίρουν τὴν Ἀναγέννησι εἰς βάρος τοῦ Μεσαίωνα, ἀναγράφουν στὸ ἐνεργητικὸ τῆς πρώτης πολλὰ ἀπ' τὰ στολιδία καὶ τὰ κατορθώματα ἐκείνου, καὶ μαζί μ' αὐτὰ καὶ τὴν καλλιέργειαν τῆς γλώσσας. Ὁ ἀκαδημαϊ-

(2) Joseph Bédier «Le moyen âge» στὸν XVI τόμ. τῆς «Encyclopédie Française».

(3) A. Fliche, «La Chrétienté médiévale» Paris 1929, σελ. 165-166.

(4) Louis Réau et Gustave Cohen «L'art du moyen âge et la Civilisation Française» Paris 1935, σελ. 281-282.

κός Bédier απορρίπτει αδόξακτα έναν τέτοιον Ισχυρισμό. «Όχι», λέει, «δέν είναι οί ούμανιστάι τής Άναγενήσεως, πού έπρόκισαν, μή τά όργανά των τής εργασίας και τής έκφράσεως, τούς νεώτερους καλλιτέχνες... Πολύ πριν άπ' αυτούς άλλοι χαλκιάδες έχάλκευσαν τόν πεζό λόγο, καλό έργαλειό, και καλύτερο στά γερά χέρια, και, έκτός αυτού, κατεσκεύασαν τά έργαλεία του ποιητού, έπλασαν όλους τούς τύπους τών στίχων και τών στροφών, έδοκίμασαν όλους τούς συνδυασμούς τών στροφών, όλους τούς ρυθμούς κι' όλα τά μέλη» (5).

ΠΗΓΕΣ ΕΜΠΝΕΥΣΕΩΣ

Μιά τέτοια δύναμις γλωσσοπλαστική και δημιουργική ρυθμών και μορφών, χρησιμοποιήθηκε για τήν έκφρασι άναλόγου σε πλούτο περιεχομένου.

Έκείνο πού κάνει εθώς έξ άρχής έντοψισι στό μελετητή τών μεσαιωνικών τραγουδιών, είναι ένα γενικό σχεδόν χαρακτηριστικό: ή άνωθυμία. Ό ποιητής, όπως κι' ό καλλιτέχνης τοῦ μεσαίωνα, δέν έργάζεται για τό άτομο του, για να έπιδείξη τόν έαυτό του και να κάμη θόρυβο γύρω άπό τ' όνομά του. Έργάζεται για τήν κοινότητα. Έκφράζει τά αισθήματά του, πού είναι συγχρόνως αισθήματα, άνησυχίες, πόνοι, πόθοι, λύπες και χαρές, άγώνες και προσπάθειες τών γύρω του, του τόπου του, τής κοινωνίας του. Σ' αυτόν άληθινά πραγματώνεται ό,τι έγραψε κάποτε ό Παλαμάς: «ποιητής του καιρού του και του γένους του» (6), αλλά με μια έννοια άκόμη πλατύτερη, γιατί ό μεσαιωνικός ποιητής τις πióτερες φορές γένος του θεωρεί όχι μόνο τούς όμοεθνείς του, μά κι' όλους όσοι άνήκουσε σε μια ευρύτερη οικογένεια: στη Χριστιανώσυν. «Στ' άλήθεια, καμμιά Τέχνη δέ στάθηκε ποτέ τόσο κοντά σε όλους τούς ανθρώπους», γράφει ό G. Huysman (7).

Δεύτερο χαρακτηριστικό, ή ένότης στην έμπνευσι. Έκείνο πού ό Bühler άνωμάσε μεγαλοπρεπή ένότητα του μεσαίωνα, έχει κι' έδώ τήν εκδήλωσί του. Όποιοσδήποτε κι' άν ήσαν οί διαφορές τών έθνικών γλωσσικών ιδιωμάτων, γράφει ό καθηγητής Cohen, χάρις όμως στην κοινή λατινική παιδεία, τή μισοκλασική και τήν αρχαία, χάρις στην κοινή άκόμη μόρφωσι, τή θρησκευτική και τή σύγχρονη, όλόκλη-

ρη τήν Εύρώπη τήν χαρακτήριζε «μιά σχετική ένότης έμπνεύσεως, μιά Ικανότης στό να δέχονται παντού τις ίδιες επίδράσεις» (8).

Ειδικότερα ή κοινή θρησκευτική παιδεία, ή κοινή πίστις, επέδρασε πάρα πολύ στην ποίηση του μεσαίωνα, όπως άναγνωρίζει ό ίδιος συγγραφέας, πού θεωρεί σαν ένα άπ' τά κύρια χαρακτηριστικά τών ποιημάτων αυτών τό ότι «είναι διαποτισμένα άπ' τόν Χριστιανισμό» (9). Και ό Henri Berr, προλογίζοντας τόν τεσσαρακόστο τόμο τής μεγάλης και πολύτιμης συλλογής «L' évolution de l' humanité», πού τήν έκδοσί της διευθύνει, γράφει πως «ή αρχαϊκή μεσαιωνική τέχνη είν' ένα άνθος μοναστικό», και ύπογραμμίζει ξεχωριστά κάτι πού παλαιότερα ή έπιστήμη δέν τώχε προσέξει: τήν τεραστικά επίδρασι πού είχαν ειδικώς τά θρησκευτικά ταξείδια, οί ιερές άποδημίες, για τήν ανάπτυξι τών καλών τεχνών και τήν ποιητική άνθησι τών χρόνων εκείνων. «Μιά άπ' τις πιο πρόσφατες κατακτήσεις, λέει, τών Ιστορικών μελετών, είναι τό ότι άνεκάλυψαν τόν τόσο σημαντικό ρόλο και τις ποικίλες συνέπειες πού είχαν οί ιερές άποδημίες, τά λαϊκά θρησκευτικά προσκυνήματα» (10).

Άμεση συνέπεια τής χριστιανικής αύτης επίδράσεως είναι κι' οί καθάρεις ήθικές άρχές πού διέπουν τή μεσαιωνική ποίηση. Η Τέχνη αύτή, λέει ό Huysman, είχε τήν ήθική της και τή φιλοσοφία της. Έζησε μ' αυτές (11). Άς δούμε άπό πιο κοντά μερικά συγκεκριμένα παραδείγματα. Άξίζει τόν κόπο, μολοντί αυτό θά γίνη φυσικά σε πολύ μικρή κλίμακα—γιατί, πώς ν' αναλύση κανείς έδώ τώρα ποιήματα, πού άνεβαίνουν σε εκατοντάδες όλόκληρες, και πού καθένα τους άπαρτίζεται συχνά άπό χιλιάδες στίχους;

ΜΕΓΑΛΕΣ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΕΙΣ

Έτσι λοιπόν, στα τραγούδια του κύκλου τών «επαναστατημένων βαρώνων», βρίσκομε πάντα ένα βασικό νόημα πού διέπει όλη τή σχετική παραγωγή: Οί ήρωες είναι πάντα οί άνθρωποι του έγωϊσμού, πού επαναστατοῦν εναντίον όχι μόνο τών κοσμικών, μά και τών θείων νόμων. Κάσιν, καταστρέφουν, άρπάζουν, σκοτώνουν. Περιφρονοῦν άκόμη και τό μητρικό φίλτρο, κι' είναι σκληροί πρὸς όλους. Τέτοιας

(5) Joseph Bédier, ίδ. βιβλ.

(6) K. Παλαμάς: «Ό Δωδεκάλογος του Γούφτου» έκδ. γ', σελ. 15.

(7) Georges Huysman, «L' art médiéval», Encyclopédie Française, τόμ. XVI.

(8) G. Cohen ό. π. σ. 284.

(9) Ίδ. βιβλ. σ. 283, 310-317, 333 κ. ά.

(10) Henri Berr, «L' évolution de l' humanité» τόμ. XL, σελ. XIII.

(11) G. Huysman ό. π.

εἶναι κι' ὁ ἥρωας στὸ τραγοῦδι «Raoul de Cambrai». Ἡ μάνα του τὸν καταριέται, αὐτὸς τὴν περιφρονεῖ. Καταστρέφει σπίτια, καίει ἀνθρώπους ζωντανούς. Εἶναι ἕνας παράξενος ντισεικὸς τοῦ μεσαιωνοῦ, ὅπως παρετηρήθη, μὲ μιὰν ἀδάμαστη θέλησι, μ' ἕναν ἀτομισμό τοῦ φθάνει τὴν παρροσύνη, ποῦ δὲ φοβάται «μῆτε διάβολο μῆτε Θεό!». Κι' ὅμως, ἔρχεται τέλος ἡ στιγμή ποῦ ἡ «ἀδάμαστη» θέλησι δαμάζεται. Ὁ ὑπερφίαλος ἐγωϊσμός συντρίβεται, καὶ τὸ ἀγέρωχο κεφάλι θὰ σκύβει σὲ προσκύνῃσι τοῦ «Δοξασημένου Πατέρα».

Στὸ ποίημα «Girard de Roussillon», ὁ ἥρωας ποῦ εἶναι πάλι ἀπ' τὴν ἴδια ράτσα, θ' ἀκούσῃ κάποιον ἀνὰ τοῦ φωνάζῃ: «Ὅποιος δείχνεται πολὺ ἐγωϊστὴς, τὸν ἐγκαταλείπει ὁ Θεός». Στὸ σημεῖον αὐτό, ποῖος δὲν συλλογίζεται, ὅτι ὁ μεσαιωνικὸς ποιητὴς συναντᾷ μὲ τοὺς ἀρχαίους τραγικούς; «Ζεὺς μεγάλης γλώσσης κόμπους ὑπερχαίρει, θά μᾶς τῆ ὁ κλασικός. Καὶ θά μᾶς δεῖξῃ τὸν ὕβριστὴν Καναπέα νὰ πέφτῃ κεραυνωμένος καὶ νεκρὸς ἀπ' τὴ θεία δίκη. Ὁ μεσαιωνικὸς ὅμως ποιητὴς, ἀφοῦ μᾶς θυμίσῃ πὼς ὁ Θεός, στὴ μεγαλοσύνη του ταπεινώει τὸν ἐγωϊσμό καὶ ὑψώνει τὴν ταπεινοφροσύνη», θὰ προχωρήσῃ σὲ ἕνα σκαλὶ πολὺ ψηλότερο ἀπὸ κείνο τοῦ ἀρχαίου τραγικοῦ: τίς πλιότερες φορὲς ὁ ἥρωάς του δὲν θὰ καταστραφῇ οὔτε θὰ πέσῃ κεραυνωμένος; θὰ τοῦ δοθοῦν εὐκαιρίες πολὺτιμες, καὶ, μέσα ἀπὸ μιὰ παιδαγωγία μακροχρόνια καὶ συνεχῆ, ποῦ τοῦ κάνει τὸ παρικό χέρι τοῦ Θεοῦ, θὰ γυρίσῃ κάποτε στὸ σπῆτι τοῦ Πατέρα ταπεινωμένος, συντριμμένος, μὰ γιὰ νὰ σωθῇ. Εἶναι, ἀσφαλδῶς, μιὰ ὕψηλὴ σύλληψις στὴ λύσι τῶν ἐσωτερικῶν, ψυχικῶν, δραμάτων, ποῦ μ' αὐτὴν ἐπιλούτισε τὸν ποιητὴ ἡ χριστιανικὴ του ἀντίληψις τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ζωῆς.

Ἀκόμη ἀνώτερο σὲ σύλληψι καὶ λογοτεχνικὴ ἐκτέλεσι εἶναι τὸ περίφημο «τραγοῦδι τοῦ Ρολάνδου» αὐτὸ τὸ «μαργαριτάρι» τῆς Γαλλικῆς ποιήσεως, ποῦ παριστάνει στὸν ὑψηλότερο βαθμὸ «τὴν ἱερὴ συμφωνία τῆς πατρίδος καὶ τῆς πίστεως, τοῦ ἔθνικοῦ αἰσθηματος καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ»⁽¹²⁾. Τὸ τραγοῦδι αὐτὸ «σοφὸ στὴν ἐμπνευσί του καὶ στὴ σύνθεσι», «λουζέται ὀλόκληρο μέσα στὸ θαῦμα τοῦ χριστιανικοῦ». Ὁ Θεὸς εἶναι πάντα παρών, εἶναι παρὼν καὶ δρᾶ, προστατεύει τὸν ἥρωά του. Συγκινεῖται ἡ φύσις στὸ θάνατό του. Τε-

λος οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν ἔρχονται γιὰ νὰ πάρουν τὴν ψυχὴ του.

Πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὸν ἱππότη. Ὅχι γιὰ τὸν γελοῖον ἱππότη τῆς παρακμῆς, οὔτε γιὰ τὸν τυχοδιώκτη ποῦ παρίστανε τὸ σταυροφόρο, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα πῆγαινε γιὰ τὴν ἀναζήτησι μιᾶς καλύτερης τύχης—πόσο θλιβερά τοὺς ἐνοίωσε τοὺς τέτοιους τύπους σὲ κρίσιμες γιὰ τὴν ἱστορία του στιγμὲς τὸ ἑλληνικὸ Βυζάντιο!—Ἀλλὰ πρόκειται γιὰ τὸν ἄνθρωπο τῆς αὐταπαρνήσεως, ποῦ ἀνέλαβε μὲ ὄρκο νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν ἀδύνατο καὶ τὸν ἀδικούμενο, καὶ νᾶναι αὐτὸς «τὸ σπαθὶ τῆς δικαιοσύνης», ἔτοιμος νὰ θυσιασθῇ γιὰ τὴν πατρίδα, γιὰ τὴν δικαιοσύνη, καὶ γιὰ τὴν Πίστι: «Ὑψώσατε τὴν ἁγία Χριστιανωσύνη!» νὰ ἡ φωνὴ τῶν ἡρώων αὐτῶν. Ὁ κίνδυνος ποῦ πέρασε ἡ χριστιανικὴ Εὐρώπη ἀπ' τὸν κατακλυσμό τοῦ Ἰσλάμ, δταν αὐτὸ ξεχύθηκε στὴν Ἰσπανία καὶ τὴ Γαλλία, καὶ τὸ ἡρωϊκὸ πνεῦμα ποῦ ἐνέπνευσε ἡ πίστις στοὺς προασπιστὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ὅλα εἶναι φανερά στὸ ἔπος.

Ἀλλὰ, εἶπαμε: ἡ ποιητικὴ αὐτὴ παραγωγή εἶναι τεράστια στὴν ἑκτασί της, καὶ πὼς νὰ μιλήσῃ γι' αὐτὴν κανεὶς, ἔστω καὶ συντομώτατα, στὰ στενὰ ὄρια ἑνὸς ἀρθροῦ; Στὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔχομε τὰ ποιήματα τοῦ Chrétien de Troyes, καὶ μάλιστα ἐκεῖνο τὸ κυκλώπειο τραγοῦδι τοῦ Περσεβάλ, (πολὺ συγγενικὸς μ' αὐτὸν ὁ περίφημος Πάριφαλ τοῦ Βάγνερ), ποῦ οἱ στίχοι του, μὲ τίς μεταγενέστερες προσθηκὲς, ἀριθμοῦνται σὲ ἑξηντατρεῖς χιλιάδες! Στὴν ἴδια ἐποχὴ ἔχομε τὴ Γερμανικὴ δημώδη ποίησι, ἀπέραντι στὴν ἑκτασί της καὶ τολμηρότατη στὶς συλλήψεις της. Σ' αὐτὴν ἐπίσης τὰ κοσμικὰ τραγοῦδια τῆς Προθηγκίας, τὴν ἀρχὴ τῆς Ἰσπανικῆς, πορτογαλικῆς, σκανδιναβικῆς καὶ ἀγγλικῆς λογοτεχνίας, μὲ κορυφαῖο τῆς ἐκπρόσωπο τὸν Τσῶσερ, κι' ἀπάνω ἀπ' ὅλα τὴν ὑπεροχώτερη ποιητικὴ σύνθεσι τῆς μεσαιωνικῆς Εὐρώπης, τὴ «θεία Κωμῶδια» τοῦ Δάντη, ποῦ τὴν εἶπαν «ἄνθος ὑπέροχο τοῦ μεσαιωνικοῦ πνεύματος». Ὁ «αὐτοκρατορικὸς αὐτὸς ποιητὴς», ὅπως τὸν ὀνομάζει ἕνας ἄλλος κορυφαῖος, ὁ Κλωντέλ⁽¹³⁾, ἔθεσε μιὰ γιὰ πάντα στὸν Μεσαίωνα τὴ σφραγίδα τῆς μεγάλης τέχνης καὶ τῆς μεγαλοπνευστῆς ποιητικῆς δημιουργίας. Στὴν ἀκμὴ τοῦ μεσαιωνοῦ, ὁ πλουσιώτατος προικισμένος αὐτὸς ποιητὴς, ἀναλαμβάνει νὰ ἐκφράσῃ «τὰ πιὸ ὕψηλά μυστήρια τῆς γῆς καὶ τῶν οὐρανῶν», νὰ κλείσῃ μέσα στὴν Τέχνη του τὴν πίστι, τοὺς

(12) Δίτομη ἐκδοσι ἔκαμε ὁ J. Bédier, «ὁ ἐπιφανέστερος ἐκδότης καὶ σχολιαστὴς τοῦ διαισημοῦ Τραγοῦδιοῦ», Paris 1922-1927 (G. Cohen ὁ. π. σ. 333 ἔξ.).

(13) Paul Claudel, «Positions et Propositions» σελ. 164.

πόθους καὶ τὰ ἰδανικά τῆς ἐποχῆς του. «Δὲν πιστεύω»—διαβάζομε στὸν ὄγδοο τόμο τῆς «Ἱστορίας τοῦ Μεσαίωνα», ποὺ τὸν ἔγραψε ὁ Βέλγος ἀκαδημαϊκὸς Pirenne μετ' συνεργασίας τῶν καθηγητῶν τῆς Σορβόννης Cohen καὶ Focillon⁽¹⁴⁾—δὲν πιστεύω πὼς ἡ ἀνθρώπινη δύναμις θὰ μπορούσε ν' ἀνέθῃ πρὸ ψηλά, καὶ πὼς ὑπάρχει ποίησις πρὸ δυνατῆ, πρὸ μεγαλοπρεπῆς, πρὸ παγκόσμιας, ποὺ παραμένει ἐν τούτοις συχνά, σὲ βαθμὸ ὀξὺ καὶ τραγικὸ, γήϊνη. Καὶ ὁ Μεσαίωνας εἶν' ἐκεῖνος, ποὺ, ἐνσαρκωμένος στὸν φλωρεντῖνο Δάντη Ἀλικέρη, ὤψωσε σ' αὐτὸ τὸ ὄψιστο σημεῖο τὴν ποίησι... Ἄδικα θέλησαν ἀνὰ τὸν τραθῆξον πρὸς τὴν Ἀνογέννησι καὶ ἀνὰ τῆς ἀποδώσουν αὐτὸ τὸ ἀριστούργημα... Στὴν πραγματικότητά, ἀν θέλωμε νὰ καταλάβωμε τὴ «Θεῖα Κωμῳδία» στὸ πνεῦμα τῆς, τὸ Μεσαίωνα καὶ μόνον τὸ Μεσαίωνα πρέπει νὰ ἐπικαλεσθοῦμε... Μὲ τὸν Δάντη ὁ Μεσαίωνας ἄγγιξε τὴν ὑψηλότερη καλλιτεχνικὴ προσאתεῖα ποὺ μπορούσε: δλόκληρη ἡ θρησκευτικὴ καὶ φιλοσοφικὴ του σκέψις βρίσκεται ἐκφρασμένη μέσα σ' ἕνα σύμβολο καὶ χυμένη μέσα σὲ μιά τέλεια φόρμα, ποὺ εἶναι ἡ φόρμα τοῦ ἀριστουργήματος».

Τέλος, ἐπαναλαμβάνομε, ὅτι, ἐκτὸς ἀπ' τὴν ποίησι, στὸ Μεσαίωνα καλλιιεργήθησαν ἐντατικά κι' ἄλλα τ' ἄλλα λογοτεχνικά εἶδη. Τὸ θέατρο, ποὺ σὲ κατοπινοὺς αἰῶνες ἀπετέλεσε τὸ καύχημα τῶν εὐρωπαϊκῶν λογοτεχνιῶν, στὸ Μεσαίωνα κυρίως ἔχει τὴν γένεσίν του καὶ τὶς πρῶτες, καταβολές γιὰ τὴν κατοπινὴ ἐξέλιξίν του. Καὶ ἦταν δημιουργήματα καθαρὰ θρησκευτικὰ⁽¹⁵⁾. Θεματικά παρμένα ἀπ' τὴ Γραφή, ὅπως ἐκεῖνα τῶν δέκα παρθένων ἢ τοῦ ἀσώτου ἢ τῶν Παθῶν ἢ τῆς Ἀναστάσεως, ἦσαν ἱκανώτατα νὰ δώσουν ἔμπνευσι στους καλλιτέχνες καὶ νὰ συγκινήσουν βαθεῖα τὰ πλήθη τῶν θεατῶν. «Ἐβλεπες τοὺς θεατὰς νὰ κλαῖνε», γράφουν οἱ χρονογράφοι ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Κι' ὅπως μᾶς βεβαιώνει ὁ καθηγητῆς Cohen, τὸ ἴδιον ἔγινε πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, ὅταν οἱ μαθηταὶ του, φοιτηταὶ τῆς Σορβόννης, ἔπαιξαν πάλι τὸ ἀνάμφισθίτητο ἀριστούργημα τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου *Miracle de Théophile*, πρᾶγμα ποὺ ἀποδεικνύει, ὅπως τονίζει ὁ Ἰδιος, «τὴ δύναμι συγκινήσεως, τὴ δυναμισμό κατέχουν ἀκόμη αὐτὰ τὰ ἀνθρώπινα καὶ θεῖα δράματα τῶν περασμένων και-

ρῶν, γιὰ κείνον ποὺ θὰ θελήσῃ νὰ κάμῃ τὸν κόπο νὰ τὰ καταλάβῃ καὶ νὰ τὰ ἐρμηνεύσῃ»⁽¹⁶⁾. Τὸ ἴδιο θὰ ἔλεγε κανεὶς καὶ γιὰ τὴν πρόξα καὶ γιὰ τὴν κωμῳδία καὶ γιὰ τὴν ἱστοριογραφία, ποὺ ὅλα εἶναι δημιουργήματα τοῦ Μεσαίωνα⁽¹⁷⁾.

Ἄλλὰ καὶ μόνον αὐτὰ ποὺ εἴπαμε γιὰ τὴ λογοτεχνία τοῦ Μεσαίωνα, μετ' ὅσο ἄδρὸ καὶ βιαστικὸ ἐξέτασμα, κι' ὅσα ἄλλα θὰ μπορούσε νὰ προσθέσῃ κανεὶς, στὸ ἴδιο πάντα συμπέρασμα μᾶς ὀδηγοῦν: Σὲ κείνο ποὺ ἐπιγραμματικὰ διατύπωσε μετ' ὅλη τὴν αὐθεντία του ἕνας Etienne Gilson σ' αὐτὲς τὶς φράσεις: «Πρέπει νὰ κατατάξωμε μαζὺ μετὰ τὰ παραμύθια τὴν ἱστορία ποὺ μᾶς λέει γιὰ μιά Ἀναγέννησι, ἢ ὁποῖα τάχα διεδέχθη τοὺς αἰῶνας τοῦ ὕπνου, τοῦ σκότους καὶ τῆς πλάνης»⁽¹⁸⁾.

ΤΟ "ΘΑΥΜΑ,, ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΟΣ

Καὶ ὅμως· ἀν θέλῃ κανεὶς νὰ πάρῃ μιά πλήρη εἰκόνα τῆς ἔντονης πνευματικῆς ζωῆς τοῦ Μεσαίωνα, μόνῃ ἡ μελέτῃ τῆς λογοτεχνίας του δὲν εἶναι ἀρκετὴ νὰ τοῦ τὴν δώσῃ. Πρὸ πάνω ἀκόμη κι' ἀπ' τὴ λογοτεχνία, στέκεται μιά ἄλλη δόξα τοῦ Μεσαίωνα: ἡ καλλιτεχνία του, καὶ μάλιστα ἡ ἀρχιτεκτονικὴ του. Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ γιὰ τὴν ὁποῖα μιλάμε, ἡ περιφρονημένη καὶ χλευασμένη ἀπ' τοὺς ἀρνητὰς, ἔφθασε νὰ ἀναγνωρίζεται σήμερα ἀπ' τοὺς εἰδικούς—ποῖός θὰ τὸ περίμενε;—ὡς «ἡ πρὸ μακρὰ κι' ἡ πρὸ ξωντανῆ περιόδος καλλιτεχνικῆς δημιουργίας ἀπὸ ὅσες ἐγνώρισε ποτὲ ἡ ἀνθρωπότης. Τὰ οἰκοδομήματα τοῦ Μεσαίωνα—γράφει ὁ G. Huysman, γενικὸς διευθυντῆς τῶν Καλῶν Τεχνῶν στὴ Γαλλία—ἔχουν συλληφθῆ σύμφωνα με τοὺς κανόνες ἐνὸς ἀσύγκριτου μεγαλείου, στὸ ὅποιον ἡ ἐποχὴ μας, ἀν κι' ἐφωδιασμένη μετὰ τελειότερα μέσα τῆς ἐπιστήμης, σπανίως μπορεῖ νὰ φθάσῃ»⁽¹⁹⁾.

Νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ὅτι εἶχε τὴν ἠθικὴ τῆς, εἶναι λίγο· δὲν εἶχε ἀπλῶς ἠθικὲς ἀρχές: εἶχε τὴ θρησκεία τῆς. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ αὐτὴ, «ἡ πρὸ τολμηρῆ κι' ἡ πρὸ προσαρμοσμένη στους σκοποὺς τῆς, ἀπὸ ὅλες ὅσες συνέλαβαν ποτὲ οἱ ἄνθρωποι», κατὰ τὸ χαρακτηρισμὸ

(14) Henri Pirenne—Gustave Cohen —Henri Focillon, «Histoire du Moyen âge» Paris, 1933, τ. VIII σ. 346 ἔξ. καὶ 380.

(15) Ch. M. Des Granges «Histoire de la Littérature Française» 29η ἐκδοσις, Paris 1933, σ. 106-124.

(16) «L' art du Moyen âge ...» σελ. 423.

(17) H. Pirenne κλπ., ὁ. π. σελ. 265, 306, 365, 407. Des Granges, ὁ. π. σελ. 125-167.

(18) Bédier, ἐνθ' ἄνωγ.

(19) Georges Huysman, ὁ. π.

του Bédier, άντλοΰσε την έμπνευσι, την τόλμη και την πρωτοτυπία της άπ' τόν Χριστιανισμό, πού τόν πνεΰμα του και τόν πολιτισμό του άνέλαθε να έναρκόση και να έξυμρητήση. «Βασίλισσα όλων τών πλαστικών τεχνών ή αρχιτεκτονική, μπαίνει κι' αυτή στην ύπηρεσία της Έκκλησίας, γράφει ο καθηγητής Réau. Δέν έπωφείλεται τά προνόμια της, παρά για να τά θέση στην ύπηρεσία του Θεού. Σε καμμία έποχή της Ιστορίας του πολιτισμού ή θρησκευτική αρχιτεκτονική δέν έπαιξε ένα ρόλο τόσο κυριαρχικό, τόσο άποκλειστικό» (20).

Ό έθνουσιασμός τών μεγάλων—και όμως άνωμένων!—αΰτάν καλλιτεχνών, πού τόν θρέφει και τόν φουντώνει ο θερμός πόθος να ύπηρετήσουν με τόν ταλέντο της μεγαλοφυΐας των ένα Ιδανικό πού γεμίζει την ύπαρξί τους, μιά πίστι πού τους έχει λυτρώσει, έναν πολιτισμό πού τόν πιστεύουν σαν τόν μόνον άξιο για την ανθρωπότητα, ο έθνουσιασμός αυτός τους σπρώχνει όλοένα σε μιά συνεχή τελειοποίησι τών συλλήψεών τους και τών μέσων πού θά βοηθήσουνε για την πραγματώσι τους. Τά μνημεία του «ρωμανικού», άλλα πολύ περισσότερο βέβαια του «γοθτικού» ρυθμού, μένουν πάντοτε άντικείμενο του θαυμασμού μας και θέμα μελέτης εκατοντάδων έπιστημόνων της έποχής μας. Παρ' όλα όσα κατέστρεψε τó τσεκούρι κι' ή φωτιά, με τά όποια ο άντιχριστιανικός φανατισμός της Γαλλικής έπαναστάσεως μετέβαλε σε έρείπια και συντρίμματα άναρίθμητα τέτοια μνημεία του πολιτισμού, όμως μένουν πάντοτε άρκετά, για να θυμίζουν στις γενεές, ότι ένας μεγάλος και θαυμαστός πολιτισμός άνθισε κάποτε μέσα σε λαούς, πού, πρίν τους παραλάβη ο Χριστιανισμός, βρίσκονταν βυθισμένοι στη χειρότερη μορφή της βαρβαρότητας.

Ό καθεδρικός ναός της Άμιένης, ένας άπ' τούς μεγαλύτερους του κόσμου, χτισμένος στα 1220, πού ο Viollet-le-Duc ώνόμασε Γαλλικόν Παρθενών· οι καθεδρικοί της Μπωβαί, της Σάρτρ, της Ρέμς, της Κολωνίας, ή περιώνυμη Παναγία τών Παρισίων ή περίφημη μητρόπολις του Στρασβούργου, όλα αυτά και τόσα άλλα, είναι άθάνατα μνημεία αρχιτεκτονικής, πού έναρκώνουν την τάσι προς τó άπειρο, τού μεσαιωνικού ανθρώπου, την όρμη της ψυχής του προς Έκείνον άπ' όπου πήρε τó είναι και τó λογικό, και τó σπέρμα της καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Αΰτή ή μυστική ροπή προς τó άπειρο, ή αδιάκοπη αΰτή επαφή με τόν κόσμο του

πνεύματος, δίνει στο μεσαιωνικό καλλιτέχνη τή δύναμη να έξαΰλώνεται και να έξαΰλώνη. Άποπνευμάτως της ύλης είναι τó πρώτο χαρακτηριστικό της μεσαιωνικής αρχιτεκτονικής, λέει ο Réau (21).

Κι' εδώ ακριβώς έγκείται τó μεγάλο κατόρθωμα του μεσαιωνικού χριστιανικού κόσμου: «Τό άληθινό θά όμα της μεσαιωνικής τέχνης, γράφει ο Huysman, είναι ότι έπιστοποίησε στο διηνεκές την κυριαρχία του πνευματικού πάνω στα έφήμερα συμβεβηκότα, ότι έδειξε χωρίς διακοπή την πίστι της στη δύναμη και τη διάρκεια του Ιδανικού της. Αυτό τó Ιδανικό πού της είχε ύπαγορεύσει ή στρατευομένη ή προσευχομένη Έκκλησία, διήυσε δέκα αιώνες, χωρίς ποτέ να χάση τίποτε άπ' τη ζωτικότητα του, ούτε άπ' τó στενό σύνδεσμο του με τη ζωή» (22).

Δέκα αιώνες. Και σ' όλη αΰτή τη διάρκεια, ένα συνεχές άνέβασμα, μιά αδιάκοπη, άλλα και κοινή προσπάθεια. Η προσπάθεια αΰτή ύπηρετεί τó σύνολο, άλλα και ύπηρετείται άπ' αυτό· έκφράζει τά αισθήματα του συνόλου, και έμπνέεται άπ' αυτό· και συγχρόνως δέν παύει να είναι άτομική, προσωπική δημιουργία, με όλα τά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας άποτυπωμένα στο έργο τέχνης. Κολλεκτιβισμός και άτομισμός είναι δυό ένωμένα χαρακτηριστικά της μεσαιωνικής τέχνης, και συγχρόνως πάλι ή ένότης, ή «μεγαλοπρεπής ένότης».

Η ένότης αΰτή στις κατευθύνσεις και στις προσπάθειες, πού είναι καρπός κοινών Ιδανικών, και πού, καθώς παρατηρεί ο καθηγητής Focillon, είναι «τó χαρακτηριστικό τών μεγάλων έποχών» (23), δίνει και την Ικανότητα για μιά συνεχή τελειοποίησι τών μέσων της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Έτσι διαπιστώνομε μιά συνεχή έξέλιξι τών τεχνικών μέσων, πράγματα πού κάνει τόν Réau να γράφη ότι «καμμία προκατάληψη δέν είναι τόσο άδικη, όσο τó να θεωρούμε τó Μεσαίωνα έποχή στεΐρα άπ' την άποψι της τεχνικής» (24).

Χάρις σ' αΰτή τη συνεχή προσπάθεια, κι' ή Ζωγραφική τελειοποιείται όλοένα, ώστε να παρουσιάση γρήγορα ένα θαυμαστό πλοΰτο. Δημιουργεί την υαλογραφία με τά άθάνατα πολύχρωμα vitraux, χρησιμοποιεί την έλαιογραφία, την έυλογραφία και τη χαλκογραφία, και αΰτή είναι πού πρωτοεμφανίζει κείνο πού σήμερα ονομάζομε ταμπλώ. Ό Τζιόττο

(21) *Ιδ. βιβλ. σελ. 64.

(22) «L' art Médiéval», ό. π.

(23) Pirenne, Cohen, Focillon, μν. έργ. σελ. 419.

(24) «L' art du moyen âge», σελ. 70.

(20) Louis Réau, «L' art du moyen âge» σελ. 124. Βλ. και σελ. 21-22.

στὴν Ἰταλία, οἱ σχολές τῆς Βιέννης, τοῦ Ἀμβούργου, τῆς Κολωνίας στὴ Γερμανία, ἡ σχολὴ τῆς Βουργόνης κ' οἱ ἐπόμενες στὴ Γαλλία, τέλος οἱ μεγάλοι τεχνίτες τῶν Κάτω Χωρῶν, ἐδημιούργησαν ἔργα ζωγραφικῆς ἀντάξια πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἐποχῆς τῶν. Ἀκόμη κ' ἡ μικρογραφία εἶχε μιὰν ἐξέλιξι πολὺ σημαντικὴ, καὶ τὸ ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον εἶναι, ὅτι ἀνάμεσα στοὺς καλλιτέχνες ποὺ δημιουργοῦν αὐτὴν τὴν ἐξέλιξι εἶναι καὶ πολλὲς γυναῖκες! (25)

Ἄν ὅμως ἡ ζωγραφικὴ παρουσίασε τέτοια πρόοδο, ἡ Γλυπτικὴ, σὲ μιὰν ἀχώριστη συνεργασία μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ, παρουσιάζει κυριολεκτικῶς θαύματα. Ἀληθινά, κ' ἀπ' τὴν ἀποψὶ τῆς Γλυπτικῆς, ὁ Μεσαίων ἔχει νὰ δεῖξη ἔργα, γιὰ τὰ ὁποῖα δίκαια μπορεῖ νὰ καυχᾶται. Ἀγάλματα ὅπως ἐκεῖνα ποὺ παριστάνουν τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴ Συναγωγὴ, τὸ Στρασοβούργο ἢ «Παρθένο» τῆς Ἀμιένης ὁ «Ἄγγελος ποὺ χαμογελά» καὶ «ἡ ἐπίσκεψις τῆς Μαρίας στὴν Ἐλισάβετ» τῆς Ρέιμς, ἀνάμεσα σὲ τόσα ἄλλα, εἶναι ἔργα ποὺ

στέκονται παράπλευρα πρὸς τὰ ὠραιότερα καλλιτεχνήματα τῆς κλασικῆς ἐποχῆς (26).

Καὶ τώρα, ὅστερα ἀπὸ ὅσα εἶπαμε σὸ περασμένο ἄρθρο γιὰ τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωσι τῆς μεσαιωνικῆς Εὐρώπης καὶ σὲ τοῦτο γιὰ τὰ δημιουργήματα τῆς λογοτεχνίας, γιὰ τὰ θαύματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῶν ἄλλων καλῶν τεχνῶν, τί ἄλλο μὲν εἶναι νὰ προσθέσωμε; Τὴν καλλιέργεια ἴσως τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Φιλοσοφίας σὲ κείνα τὰ χρόνια. Θὰ πρέπει ἀσφαλῶς νὰ γίνῃ κ' αὐτό, γιατί θὰ δοῦμε κ' ἄλλες πολλὲς σελίδες ἄγνωστες καὶ πολὺ διαφωτιστικῆς. Γιὰ τὴν ὥρα ὅμως μπορούμε νὰ τελειώσωμε μὲ τὴ χτυπητὴ μὰ τόσο χαρακτηριστικὴ φράσι, μὲ τὴν ὁποῖα κλείνει τὸ βιβλίον του γιὰ τὴ Μεσαιωνικὴ Λογοτεχνία ὁ καθηγητὴς Cohen:

«Μόνο οἱ ἄμαθεῖς κ' οἱ τυφλοὶ μποροῦν πιά νὰ μιλοῦν γιὰ σκοτάδια τοῦ Μεσαιωνοῦ!» (27).

Γ. ΒΕΡΙΤΗΣ

(25) Ἰδ. βιβλ. σελ. 262.

(26) Pirenne, κλπ. ἰδ. βιβλ. σ. 582-606. Réau, ὁ. π. σ. 190-241.

(27) Μν. ἔργ. σελ. 428.

ΙΚΕΣΙΑ

Ἄπο φωνῆς βροντῆς σου θαυιάσουσιν
Δαβὶδ Ψαλμός ΡΓ'

Βροντοῦν τὰ σύννεφα ψηλά στὸν οὐρανὸ
κάθε φορὰ ποὺ ἀστράφτει πέρα ὡς πέρα,
δειλὴ ψυχὴ ποὺ σιιάζεσαι τὸν κεραυνὸ
μὴν ἦρθε τάχα ἡ στερνὴ σου μέρα;

Ἔλα λοιπὸν κ' ἐσὺ νὰ πεῖς μιὰ προσευχὴ
προτοῦ τ' ἀστροπελέκι σὲ νεκρώσει,
ἀπ' τὴν κατάρα τοῦ Θεοῦ—δειλὴ ψυχὴ—
ποιὸς μπόρεσε ποτὲς νὰ ξεγλυτώσει;

Θεὲ μου φύλαγ' ἐμένα τὸν ἁμαρτωλό,
σὰν εὐσπλαγγνος, τὴν ὥρα τῆς ὀργῆς σου,
τὴν βύλην εἰκόνα σου παρακαλῶ
ποὺ λάμπει μέσ' στὰ σκότη τῆς ἀδύσσου.

ΓΥΡΩ ΣΤΟ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΔΡΑΜΑ

Ἡ μελέτη πού εἶχε τὸν γενικὸ τίτλο «Ἡ πεζογραφία μας τῆς μεσοπολεμικῆς περιόδου» ἐξήτασε μερικὰ ἀπὸ τ' ἀντιπροσωπευτικότερα πεζογραφήματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀποκαλυπτικά τῶν καύμῶν καὶ τῶν πόνων τῆς. Ἀλλά, ὅπως πολὺ σωστὰ παρατηρήθηκε, (Ἀκτίνες 1942, σελ. 152) ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πεζογραφία κι' ἡ ποίηση θάπρεπε νὰ γίνῃ ἀντικείμενο παρόμοιας ἐρευνας. Ἔτσι σ' ὅσα γράφτηκαν ἄλλοτε ἐδῶ (Ἀκτίνες 1941, σελ. 165) γιὰ τὸν ποιητὴ Κ. Καρυωτάκη, ὡς προστεθῆ σήμερα ἡ ἀκόλουθη μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ ποιητῆ Κ. Καβάρη, πού τελευταία συμπληρώθηκε δεκαετία ἀπ' τὸ θάνατό του.

Ὁ ἀναγνώστης πού θ' ἀποφασίσῃ νὰ διαβάσῃ τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Κ. Π. Καβάφη, θὰ καταλάβῃ ἀμέσως ἀπὸ τὰ πρῶτα ποιήματα πὼς παρακολουθεῖ κατὰ κάποιον τρόπο μιὰν ἐξομολόγησι. Λέω κατὰ κάποιον τρόπο, γιατί δυστυχῶς ὁ ὅρος ἐξομολόγησι δὲν ταιριάζει ἐδῶ ἀπόλυτα: Ὁ Καβάφης δὲν ἐλκυσήθηκε ἀπὸ τὴν Χριστιανικὴ πίστι (τὸ ἔργο του, τοῦλάχιστον, δὲν μαρτυρεῖ τίποτα τέτοιο) κι' ἔτσι ἀπ' τὴν ἀνακοίνωσι αὐτῆ τῆς ἐσωτερικῆς πείρας του λείπει τὸ ἰδιαιτερό χρῶμα πού θά τῆς ἔδινε ἡ τελικὴ ἐστὼ γνωσί τῆς ἀλήθειας, λείπει δηλαδὴ αὐτὸ πού λέμε μετάνοια. Ἀλλ' ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος εἶναι φανερό πὼς μὲ τὰ ποιήματα αὐτὰ ἕνας ἄνθρωπος γυμνῶνει τὴν καρδιά του, ἀντιμέτωπη στὰ προβλήματα πού ἀπαρτίζουν τὸ μεγάλο ἀνθρώπινο δράμα. Ἔτσι ἡ ποίησι τοῦ Καβάφη ξεχωρίζει ἀπ' τὴν ποίησι ἄλλων, πού δὲν ἐσυγκλονίσθηκαν ἀπ' αὐτὸ τὸ «ἀνθρώπινο δράμα», ἀλλὰ ἔχουν γιὰ θέμα στὴν ποίησι τους εἴτε τὴν ἐξωτερικὴ ὁμορφιά, τόσο πλούσια σκορπισμένη στὴν πλάσι, εἴτε τὰ λογῆς-λογῆς ἐφήμερα αἰσθηματὰ τους, εἴτε κάποια «λόξα» πού τους ἔχει κολλήσει, εἴτε καὶ ὅλα μαζί. Δὲν ξέρω, ἀν, πλέκοντας κανεὶς τὴν ποίησι του γύρω σ' αὐτὸ πού ὠνόμασα «λόξα», μπορεῖ ν' ἀναδειχθῆ μεγάλος ποιητής, ἐνῶ τὴν ὁμορφιά τῆς Δημιουργίας καθὼς καὶ τὶς χερῆς καὶ τὶς πίκρες τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς εἶναι γνωστὸ πὼς ἀρκετὰ ποιητικὰ ἀριστουργήματα τις ἔχουν τραγουδήσει. Τίποτα ὁμῶς δὲν μπορεῖ νὰ φτάσῃ τὴ γοητεία πού ἀσκέι πάνω στὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ ἡ ποίησι (καὶ ἡ Τέχνη γενικὰ) ὅταν παίρνει τὸ θέμα τῆς ἀπ' τὸ γενικότερο ἀνθρώπινο δράμα. Καὶ τέτοια εἶναι κι' ἡ περίπτωση τοῦ Καβάφη, τόσο πού διαθάζοντας κανεὶς τὰ ποιήμα-

τά του παρακολουθεῖ καὶ τὸ μυθιστόρημα τῆς ζωῆς ἐκεῖνου πού τᾶγραψε.

Ἀπ' τὰ παραπάνω δείχνεται κιόλας ἀρκετὰ γιατί, ἀνεξάρτητα ἀπ' τὴν κάλλιτεχνικὴ ἀποψι, ἐνδιαφέρει τὸ σύγχρονο Χριστιανικὸ κίνημα ἡ μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ αὐτοῦ ποιητῆ: Μιά ψυχὴ πού δοκίμασε τὶς ἀγωνίες πού δέρνουν τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ ὅταν δὲν δεχθῆ τὴ λύτρωσι πού προσφέρει ἡ Χριστιανικὴ πίστι, μᾶς ζωγραφίζει μὲ εἰλικρίνεια τὸν ἑαυτὸ τῆς. Ἄν σκεφοῦμε ὅτι μιὰ ὁλόκληρη ἐποχὴ (ὁ περασμένος αἰώνας καὶ κατὰ κάποιον τρόπο καὶ οἱ προηγούμενοι, ὕστερα ἀπὸ τὴν Ἀναγέννησι) ἄλλο δὲν ἔκανε παρὰ νὰ μᾶς λέῃ ψέμματα, δίνοντάς μας ὄλως διόλου ψεύτικη καὶ πλαστὴ τὴν εἰκόνα τῆς ζωῆς πού δὲν στηρίζεται στὴν χριστιανικὴ πίστι, θὰ καταλάβουμε τὴ σημασία καὶ τὴ σπουδαιότητα πού ἔχουν οἱ ἀληθινὲς μαρτυρίες. Γιατί αὐτὸ εἶχε συμβῆ: Σὺμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, καὶ ἡ Τέχνη εἶχε ἐνθουσιασθῆ (κατὰ κανόνα, βέβαια) μὲ τὴν κοσμοθεωρία τῆς ἀπιστίας καὶ τὴν κατώτερη ἀπόλαυσι, κι' ἔστειλε πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις ἕνα προδοτικὸ πνεῦμα, γιατί ζωγράφιζε κείνους ποδῶν πετάξει τὴν πίστι καὶ τὶς «σκουριασμένες» ἠθικὲς ἀρχές νὰ κολυμπᾶνε σὲ φανταστικὲς θάλασσες ἀνύπαρκτης μακαριότητας. Εἶναι φανερό λοιπὸν τί τραῦσι ἔκανε ὁ φάρος αὐτὸς πού, τοποθετημένος πάνω σὲ ὕψαλο, ἔδινε σήμα πὼς βρισκεται στὴν εἰσοδο λιμανιοῦ. Κι' ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκεται ἡ σπουδαιότερη καὶ βαθύτερη διαφορὰ τῆς νεώτερης Τέχνης, τῆς Τέχνης πού παρουσίασε ἡ μεταπολεμικὴ-μεσοπολεμικὴ καλύτερα-ἐποχὴ: Ὅτι (πάλι κατὰ κανόνα, ἀφοῦ παρόμοιες γενικεύσεις δὲν μπορεῖ ν' ἀληθεύουν σὲ κάθε πε-

ρίπτωσι) ἔπαψε νά λέη ψέμματα. Ἐνας πού ὑποφέρει, ὅσο κι' ἂν θέλῃ νά φαντάζεται τόν ἑαυτό του εὐτυχισμένο, ἔρχεται ὦρα πού ἡ πραγματικότητα τῆς δυστυχίας του ξεπερνᾷ τή θεληματική τύφλωσί του καί τότε, ἐπί τέλους, καταλαβαίνει πού βρίσκεται. Τό καλό, βέβαια, δέν εἶναι μεγάλο, ἀφοῦ δέν ἔγινε ἀκόμη τίποτε γιά νά πολεμηθῇ ἡ δυστυχία. Ἄλλὰ τώρα τοῦλάχιστον μπορεῖ νά γίνῃ. Ἐνῶ πρῖν, ὅταν ἀκόμη ἡ ψευδαίσθησι δέν εἶχε διαλυθῇ, ἦταν δόλοτελα ἀδύνατο.

Ὅπως ὑποδηλώθηκε παραπάνω κι' ὅπως ἄλλωστε εἶναι καί πλατύτερα γνωστό, ὁ Καθάφης ἐγνώρισε τήν ἀνηλικότητα ὅσο λίγοι, τῆς δόθηκε μέ τόσο πάθος καί κατέθηκε σέ τέτοια βάρη ἀδιάντροπου ἐκφυλισμοῦ, ὥστε θά νόμιζε κανεῖς πῶς τίποτα χρήσιμο δέν θά μπορούσε νά βγάλῃ ἀπό μιά ζωῆ τόσο χαλασμένη. Ἄν λοιπόν κι' ἀπό ἕναν ἄνθρωπο πού ἔζησε στούς ἀντίποδες τῆς χριστιανικῆς ζωῆς, μάς ἔρχεται μαρτυρία ἀντίθετη πρὸς τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, τό μήνυμά του τοῦτο θά πάρῃ τήν ἀξία ὁμολογίας. Δέν μιλάει ὁ Χριστιανός, δέν μιλάει κἀν ὁ ἀμερόληπτος, νά ποῦμε, τρίτος, μιλάει ὁ ἀντίθετος. Ἐ, λοιπόν, τοῦ ἀκόλαστου αὐτοῦ Καθάφου τὸ ἔργο εἶναι γεμάτο ἀπό παρόμοιες ὁμολογίες. Καί καί περισσότερο: Ἡ ζωῆ του ὅλη, τὸ ἔργο του, αὐτός ὁ ἴδιος, δόκλος, δέν εἶναι παρά μιά ὁμολογία. Ἄς τήν παρακολουθήσουμε.

*

Ἡ θλιθερῆ πείρα ἀπ' τῆ ζωῆ τῆς ἀμαρτίας. Εἶναι γνωστό πόσο ἡ ἐκλεπτυσμένη αἰσθαντικότητα τοῦ καλλιτέχνη νοιώθει καί χαίρεται τήν ὀμορφιά μέσα στή φύσι. Κι' ὅμως τὸ ποίημα τοῦ Καθάφου «Θάλασσα τοῦ πρωῶου», λόγου χάριν, μάς δίνει τήν πληροφορία (πού κι' ἀπ' τῆ δικῆ του ἄλλωστε πείρα, μικρότερη ἢ μεγαλύτερη, τήν ἔχει ὁ καθένας) πῶς τὸ ὁποιοδήποτε πάθος εἶν' ἕνας τυραννικός ἀφέντης πού σβύνει γιά τό σκλάβο του κάθε ἀληθινῆ κι' ἄθωα χαρά. Δέν τὸν ἀφίνει νά χαρῆ τίποτα. Ὁ σκλάβος δέν πρέπει νά ζῇ παρά μονάχα γιά τό πάθος. Σ' αὐτό θάνατι δοσμένη κάθε στιγμή τῆς ζωῆς του. Στενεύει λοιπόν τόσο φρικτά ἡ ζωῆ—ὅλη κι' ὅλη τὸ πάθος—ὥστε ἕνας ποιητής, ὅπως ὁ Καθάφης, νά λέῃ:

Ἐδῶ ἄς σταθῶ. Κι' ἄς δῶ κι' ἐγὼ τὴν
[φύσι λίγο.
Θάλασσασά τοῦ πρωῶου κι' ἀνέφελου οὐ-
[ρανοῦ
λαμπρά μαθιά, καί κίτρινη ὄχθη] ὅλα
ὠραία καί μεγάλα φωτισμένα.

Ἐδῶ ἄς σταθῶ. Κι' ἄς γελασθῶ, πῶς
[βλέπω αὐτὰ

(τὰ εἶδ' ἀλήθεια μιά στιγμή σάν πρω-
τοστάθηκα)
κι' ὄχι κ' ἐδῶ τές φαντασίες μου,
τές ἀναμνήσεις μου, τὰ ἰνδάλματα τῆς
[ἡδονῆς.

Τί παράπονο πούχουν μέσα τους τὰ λόγια: «ἄς δῶ κι' ἐγὼ τὴν φύσι λίγο», καί τί κούρασι ἀπ' τὴ δουλεία τοῦ πάθους πού μαρτυρᾷ! Ὁ ποιητῆς ἐστάθη κι' ἀρχίζει νὰ βλέπῃ τὴν πρῶτῃ θάλασσα, τὸν ἀνέφελου οὐρανό. Κάποια ἀνακούφισι σὰ νὰ γλυκοχαράξῃ μέσα του. Ὅμως ἐκεῖ δά, μόλις ἀρχισε νὰ χαίρεται καί ἄλλο, ἀμέσως ὁ βάρβαρος ἀφέντης ὀρμᾷ με θυμό, τὰ σπᾷει καί τὰ γκρεμίζει ὅλα: Καί μάς μιλάει γιά «τίς φαντασίες του, τίς ἀναμνήσεις, τὰ ἰνδάλματα τῆς ἡδονῆς» με τέτοιον τρόπο πού ὁ ἀναγνώστης τὶς φαντάζεται νά πετοῦν γύρω ἀπ' τὸν ποιητῆ σάν μαῦρα ὄρνια.

Ἄλλὰ μήπως μπορεῖ τοῦλάχιστον νά πῇ πῶς αὐτῆ κἀν τὴν ἡδονὴ τὴν εἶχε κάθε φορά πού τὴν ἐπόθησε; Ὅχι. Κι' ἔτσι πολλὰ ποῖήματα μιλάνε γιά τίς μακρὲς ὄρες τῆς μάταιας προσμονῆς, κι' ἀναδίνουν μιά θλίψι πού πνίγει.

Καί πρέπει νάχη κανεῖς ὑπ' ὀμφι πῶς ὁ Καθάφης—εἶναι μέλιστα μοναδικός—αὐτό—σοῦ δείχνει τὴν δυστυχία του χωρὶς νά κλαίῃ. Χαμογελάει κιόλας—ἕνα πικρό, σαρκαστικό χαμόγελο. Μιλάει δηλαδή, μπορεῖ νὰ εἰπῇ κανεῖς, πεζὰ, πολὺ συγκρατημένα καί χαμηλόφωνα. Εἶναι ὁ τρόπος του. Γιά ν' ἀκούσης τὴ φωνή του πρέπει νὰ σωπάσης (νὰ τοῦ δώσης δλόκληρη τὴν προσοχῆ σου). Ἄλλὰ τότε ὀλόκληρο ποτάμι πίκρας βλέπει νὰ ρεῖ ἀπ' τὸ τραγούδι του. Γιατ' εἶναι πιὸ τραγικὰ τὰ πρόσωπα πού δέν ἔχουν πια δάκρυα.

Ἐτσι ἡ ζωῆ, περιωρισμένη καί τραγική, δέν εἶναι καθόλου τὸ θαῦμα ἐκεῖνο πού ἀποκαλύφθηκε μπροστά στά γοητευμένα μάτια ἄλλων. («Μονοτονία»).

Κι' ἀκόμη, γιά νὰ συμπληρωθῇ ἡ τυπικὴ πιά κριτικὴ πού κάνει γιά τὴν κατώτερη ζωῆ κάθε ἄνθρωπος πού δέν θέλει νὰ κοροϊδεύῃ τὸν ἑαυτό του, ἐδῶ πολὺ γρήγορα, ἀμέσως, κι' ἡ ἀπόλαυσι τῆς στιγμῆς ἀλλάζει σὲ πικρὴ ἀνάμνησι. («Ὁ ἥλιος τοῦ ἀπογεύματος»).

Ὅλοένα τὰ χρόνια περνοῦν. Φαρμάκι στάζει στὴν ψυχῆ πού τὰ βλέπει νὰ φεύγουν, φαρμάκι πούχει συγκεντρωθῆ καί σὲ ποῖημα «Ἄπ' τίς ἐννιά», σάν σὲ μιά μικρὴ κάμη.

Καί τὰ πράγματα φέρνουν σὲ ἀκόμη τραγικώτερες διαπιστώσεις. Δέν πρόκειται πια γιά τὸ δηλητήριο τῆς μελαγχολίας, γιά τὴν ἀπλῆ πίκρα. Τρόμος καί φρικτὴ εἶναι τώρα τὰ αἰθήματα πού νοιώθει ὁ ἄνθρωπος, ἀφοῦ δέν πίστεψε παρά σὲ ἔ-

φήμερο. Βλέπει νάρχωνται καταπάνω του
τά γεράματα:

Οι περασμένες μέρες πίσω μένουν,
μιά θλιβερή γραμμὴ κεριῶν σβυσμένων.
Τὰ πιό κοντά βγάζουν καπνὸν ἀκόμη,
κρύα κεριά, λυωμένα καὶ κυρτά.

Δὲν θέλω νὰ γυρίσω, νὰ μὴ διῶ καὶ φρι-
τί γρήγορα πού ἡ σκοτεινὴ γραμμὴ μα-
τί γρήγορα πού τὰ σβυστὰ κεριά πλη-
(«Κεριά»).

Τὴ δραματικὴ φτώχεια, ὅταν κανεὶς ἀρ-
πάχθηκε ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς ζωῆς αὐτῆς,
ἀδιαφορῶντας γιὰ τὴν ἀτέλειωτὴ συνέχειά
τῆς. Καὶ πόσο ἀληθινὰ ἀνατριχιαστικὴ ἢ
δυστυχία μιᾶς τέτοιας ζωῆς!

Ὡς πού κάποτε δὲν εἶναι πιά καιρὸς
οὔτε γιὰ φόβους. Τὸ κακὸ, λίγο-λίγο, ἀ-
νεπαίσθητα, ἤρθε. Τὰ γεράματα, τὸ κά-
θε λογῆς τέλοσ, πού εἶναι ὁ κληρὸς τοῦ
ἐφήμερου, χτίζου τὸν ἄνθρωπο, πού ἀκό-
μα εἶναι γεμάτος ἐπιθυμίες, μέσα σὲ τεί-
χη:

Καὶ κάθομαι καὶ ἀπελπίζομαι τώρα ἐδῶ.
"Ἄλλο δὲν σκέπτομαι: τὸν νοῦν μου τρώ-
διότι πράγματα πολλὰ ἔξω νὰ κάμω εἰ-
"Α, ὅταν ἔκτιζαν τὰ τείχη πῶς νὰ μὴν
καὶ κάθομαι καὶ ἀπελπίζομαι τώρα ἐδῶ.
"Ἄλλο δὲν σκέπτομαι: τὸν νοῦν μου τρώ-
διότι πράγματα πολλὰ ἔξω νὰ κάμω εἰ-
"Α, ὅταν ἔκτιζαν τὰ τείχη πῶς νὰ μὴν

"Ἐτσι προχωροῦμε στὰ γηρατειά. Τὴν
εἰκόνα τους, τραγικὴ καὶ κωμικὴ μαζί,
ὅταν δὲν ἀπέθλεψαν σὲ κανένα πνευματι-
κὸ ἀπόκτημα, μὰς τὴ δίνει μὲ ἀφάνταστὴ
τελειότητα ὁ Καθάφης:

Μέσ' στὰ παλιὰ τὰ σώματά των τὰ
κάθονται τῶν γερόντων οἱ ψυχές.
Τὴ θλιβερές πού εἶναι οἱ πτωχές.
καὶ πῶς βαριοῦνται τῇ ζωῇ τὴν ἄθλια
Πῶς τρέμουν μὴν τὴν χάσουνε καὶ πῶς
Οἱ σαστιομένες κι' ἀντιφατικές
ψυχές, πού κάθονται—κωμικότερα τραγικές—
μέσ' στὰ παλιὰ των τὰ πετσία τ' ἀφα-
(«Οἱ ψυχές τῶν γερόντων»).

Καὶ στὸ ποίημα τοῦτο πρέπει νὰ γίνῃ ἢ
ἴδια παρατήρησι: Δείχνει πῶς δὲν ὑπάρχει
καμμιά παρηγοριά, κανένα φῶς στὴ δυσ-
τυχία. Οὔτε κἀν ἡ ἀμφίβολη ἔστω παρη-
γοριά τοῦ μεγαλείου, πού ἔχει μέσα

του πολλές φορές ὁ πόνος: Αὐτὴ ἐδῶ ἢ
ἐγωϊστικὴ δυστυχία δὲν ἔχει καμμιά ἀνω-
τερότητα, κανένα μεγαλεῖο. Εἶναι... δυσ-
τυχία κωμικὴ! Γελάει μ' αὐτὴν κι' ὁ
ποιητής.

Ἄλλὰ τὸ ἀκόμα χειρότερο εἶναι πού τὰ
δεινὰ δὲν τέλειωσαν. Δὲν φτάνει πού, ὅταν
ἀγνοήσῃ κανεὶς τὴν πνευματικώτερες ἐπι-
διώξεις τῆς ψυχῆς καὶ δοθῇ ὀλοκληρωτι-
κὰ στὴ σάρκα, ὑποφέρει ἀπ' τὴν κατωτε-
ρότητα τῆς ζωϊκῆς αὐτῆς ἡδονῆς καὶ τὸν
ἐφήμερο χαρακτῆρα τῆς, ἀλλὰ τούρχεται
ἀποπάνω κι' ἡ τιμωρία, μιὰ τιμωρία
τόσο δικαία πού δὲν σοῦ ἀφίνει ἔστω τὴν
παρηγοριά νὰ μωρῆς νὰ τῆς πῶς ἀδίκαια
ὑποφέρεις!

Σ' ἐβένιο κρεβάτι, στολισμένο
μὲ κοραλλένιους ἀετούς, βαθεῖα κοιμάται
ὁ Νέρων—ἀσυνείδητος, ἡσυχος; κ' εὐτυχῆς;
ἀκμαῖος μέσ' στὴν εὐρωστία τῆς σαρκός,
καὶ τῆς νεότητος τ' ὠραῖο σφρίγος.

Ἄλλὰ στὴν αἴθουσα τὴν ἀλαθάστριν
τῶν Ἀηνοθάρβων τὸ ἀρχαῖο λαράριο
τί ἀνήσχοι πού εἶν' οἱ Λάρητές του.
Τρέμουν οἱ σπιτικὸι μικροὶ θεοὶ
καὶ προσπαθοῦν τ' ἀσήμαντὰ των σώ-
ματα νὰ κρύψουν.

Γιατί ἀκουσαν μιὰ ἀπαίσιαν βοή,
θανάσιμη βοή τῇ σκάλα ν' ἀνεβαίνῃ
βήματα σιδερένια πού τραντάζουν τὰ
Καὶ λιγοθυμισμένοι τώρα οἱ ἄθλιοι Λάρ-
μέσα στὸ βάθος τοῦ λαράριου χώνονται,
ὁ ἕνας τὸν ἄλλου σκοουτὰ καὶ σκου-
ὁ ἕνας μικρὸς θεὸς πάνω στὸν ἄλλον πέ-
γιατὶ κατάλασαν τί εἶδος βοῆ εἶνε τούτη,
τῶνοιωσαν πιά τὰ βήματα τῶν Ἐρινυῶν.
(«Τὰ βήματα»)

Σαρκάζει κι' ἐδῶ τοὺς «ἄθλιους Λάρη-
τες» ὁ ποιητής. Πού θὰ πῆ πῶς κι' ἐσὺ ὁ
ἴδιος, ἀν ζήσης μὲ τρόπο πού νὰ προκα-
λέσῃ τὴν τιμωρία, θὰ φαρμακωνεσαι ἀκό-
μα περισσότερο, γιατί θὰ καταλαβαίνῃς
πόσο σοῦ ἔπρεπε. Τῇ δυστυχία σου θὰ με-
γαλῶνῃ ἡ ἔλλειψι κάθε δικαιολογίας. Ἐ-
νῶ θὰ ὑποφέρῃς τόσο, θὰ νοιώθῃς τὸν ἑαυ-
τό σου γελοῖο!

*
Ὁ θαυμασμὸς πρὸς τὴν ἀνώ-
τερη ζωῇ.—Βυθισμένος μέσα στὴν ἀ-
μαρτία, δουλωμένος στὸ πάθος, ὁ ποιητής,
δὲν μπορεῖ νὰ κλεισθῇ τὰ μάτια καὶ νὰ μὴ
θαυμάσῃ τὴν ἀνώτερη ζωῇ, τὴν ὡμορφιά
καὶ τὸ μεγαλεῖο τῆς ὁποίας ἀρετῆς. Τῇ

χαρούμενη πείρα της έπιτυχίας σ' αυτό τὸ δρόμο δὲν τὴν ἐγνώρισε, κι' ἔτσι πουθενά δὲν τὸν βλέπουμε νὰ τὴν κἀν τραγοῦδι. Νοιώθει ὅμως τὴν ἀξία καὶ τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἀκόμα καὶ μέσα στὴν ἀποτυχία. Τὰ ποιήματα «Ἐν Σπάρτῃ» καὶ «Ἄγε, ὦ βασιλεῦ Λακεδαιμονίων» εἶναι γεμάτα ἀπόναν παρόμοιο θαυμασμό. Τὸν ποιητὴ συγκινεῖ ἀκριβῶς ἡ γενναιοῦτητα κι' ἡ εὐψυχία πού δείχνεται ὄχι ἀπὸ κάποιον πού κερδίζει τὸ παιγνίδι, ἀλλὰ ἴσα-ἴσα πάνω στὴ σφοδρά. Στὸ ποίημα «Δημητρίου Σωτήρος» δείχνει τὴν ἀξία μιᾶς προσπάθειας κι' ὅταν ἀκόμα εἶναι ἀπὸ πρὶν καταδικασμένη ν' ἀποτύχη.

Δὲν γοητεύεται ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία καθ' ἑαυτήν. Τὸ ποίημα «Ὁ Θεόδοτος» ἀρχίζει μὲ τὴν παραίνεσι:

Ἄν εἶσαι ἀπ' τοὺς ἀληθινὰ ἐκλεκτοὺς,
τὴν ἐπικράτησί σου κύτταζε πῶς ἀπο-
κτᾶς.

Καὶ γενικὰ τὸν θαυμασμό τοῦ ποιητῆ πρὸς ἐκείνους πού δίνουν τὴ ζωὴ τους σ' ἕναν ἀνώτερο προορισμό, θαυμασμό ἀκόμα μεγαλύτερο ὅταν ἡ χαρὰ τῆς ἐπιτυχίας δὲν πρόκειται νὰ δροσίση τὸ μόχθο τους, δείχνει τὸ ποίημα «Θερμοπύλες»:

Τιμὴ σ' ἐκείνους ὅπου στὴ ζωὴ των ὄρισαν καὶ φυλάγουν Θερμοπύλες.
Ποτέ ἀπὸ τὸ χρέος μὴ κινουντες,
δίκαιοι κι' ἴσοι σ' ὅλες των τίς πράξεις,
ἀλλὰ μὲ λύπη κιόλας κι' εὐσπλαγχνία
γενναῖοι ὡσάκις εἶναι πλούσιοι, κι' ὅταν
εἶναι πτωχοί, πάλ' εἰς μικρὸν γενναῖοι,
πάλι συντρέχοντες ὅσο μπορούνε
πάντοτε τὴν ἀλήθεια ὀμιλοῦντες,
πλὴν χωρὶς μίσος γιὰ τοὺς ψευδομένους.

Καὶ περισσότερη τιμὴ τοὺς πρέπει ὅταν προβλέπουν (καὶ πολλοὶ προβλέ-
πουν)
πῶς ὁ Ἐπιόλης θὰ φανεῖ στὸ τέλος,
κι' οἱ Μῆδοι ἐπὶ τέλους θὰ διαβῶνε.

Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι σ' ὅλα αὐτὰ τὰ ποιήματα ὁ θαυμασμός πρὸς τὴν ἀνώτερη ζωὴ δὲν βρῖσκει πουθενά ν' ἀκουμπήση καὶ σὲ μιὰ περιπτώσει ἐπιτυχίας, σὲ μιὰ κερδισμένη ζωὴ. Πάντα ἡ γενναία προσπάθεια πού κατατείνει πρὸς τὴν ἀρετὴ θὰ καταλήξη σὲ θυσία, γιατί «Ὁ Ἐπιόλης θὰ φανῆ στὸ τέλος κι' οἱ Μῆδοι ἐπὶ τέλους θὰ διαβῶνε». Δὲν μπορούσε νάιναι διαφορετικὴ ἡ πείρα κι' ἡ ἀντίληψη ἑνὸς ἀνθρώπου ὅπως ὁ Καβάφης.

*

Ὁ ἥθικὸς ἀγῶνας τοῦ.—Ὁ θαυμασμός πρὸς τὴν ἀρετὴ, τὴν ψυχικὴ ἀνδρεία, τὴν αὐτοκυριαρχία, δὲν μπόρεσε νὰ τὸν φέρη πρὸς τὰ ἐκεῖ. Ἄλλες κλίσεις καὶ

ροπὲς τὸν τραβοῦν καὶ τὸν αἰχμαλωτίζουν. Καὶ νά, τὸ δράμα τοῦ ἀνθρώπου πού ἄλλα θέλει κι' ἄλλῶς ζῆ:

Ὁμνύει κάθε τόσο ν' ἀρχίσει πῶς καλὴ
ζωή.
Ἄλλ' ὅταν ἔλθ' ἡ νύχτα μὲ τὲς δικές
[τῆς συμβουλές,
μὲ τοὺς συμβιβασμούς της, καὶ μὲ τὲς
[ὑποσχέσεις της
ἀλλ' ὅταν ἔλθ' ἡ νύχτα μὲ τὴν δικὴ της
[δύναμι
τοῦ σώματος πού θέλει καὶ ζητεῖ, στὴν
[ἴδια
μοιραία χαρὰ, χαμένος, ξαναπαίει.

Τὸ ἴδιο δράμα ζωγραφίζει καὶ τὸ ποίημα «Τῶν Ἑβραίων».

*

Ἄπελπισία.— Ἔτσι, προεκτείνοντας τὴ δικὴ του ἀποτυχία, καταλήγει νὰ πιστέψη μάταιον τὸν ἀγῶνα:

Εἶν' ἡ προσπάθειές μας, τῶν σφοδρια-
[σμένων,
εἶν' ἡ προσπάθειές μας σὰν τῶν Τρώων.
Κομμάτι κατορθώνουμε, κομμάτι
παίρνουμε, ἑπάνω μας κι' ἀρχίζουμε
νάχουμε θάρρος καὶ καλὲς ἐλπίδες.

Μὰ πάντα, κάτι βγαίνει καὶ μᾶς σταματᾷ.
Ὁ Ἀχιλλεὺς στὴν τάφρον ἔμπροστά μας
βγαίνει καὶ μὲ φωνὲς μεγάλες μᾶς τρο-
[μάζει.

Εἶν' ἡ προσπάθειές μας σὰν τῶν Τρώων.
Θαρροῦμε πῶς μὲ ἀπόφασι καὶ τόλμη
θ' ἀλλάξουμε τῆς τύχης τὴν καταφορά,
κι' ἔξω στεκόμεθα ν' ἀγωνισθοῦμε.

Ἄλλ' ὅταν ἡ μεγάλη κρίσις ἔλθει,
ἡ τόλμη κι' ἡ ἀπόφασίς μας χάνονται
ταράττεται ἡ ψυχὴ μας, παραλύει
κι' ὀλόγουρα ἀπ' τὰ τεῖχη τρέχουμε
ζητώντας νὰ γλυτώσουμε μὲ τὴν φυγὴ.

Ὅμως ἡ πῶσις μας εἶναι βεβαία. Ἐ-
[πάνω

στὰ τεῖχη ἀρχισεν ἤδη ὁ θρῆνος.
Τῶν ἡμερῶν μας ἀνανήσεις κλαῖν' κ'
[αἰσθήματα.

Πικρά γιὰ μᾶς ὁ Πρίαμος κι' ἡ Ἐκάθη
[κλαῖνε.

(«Τρῶες»).

Ἡ ἀπελπισία τοῦ εἶναι τόση, ὥστε κι' ὅταν ζητᾷ κάποιον φῶς μέσα στὸ σκοτάδι του, φοβᾶται πῶς κι' αὐτὸ θὰ δεῖξη νέες δυστυχίες:

Σ' αὐτὲς τὲς σκοτεινὲς κάμαρες, πού
[περνῶ
μέρες βαρεῖες, ἑπάνω κάτω τριγυρνῶ
γιὰ νάθρω τὰ παράθυρα. Ὅταν ἀνοίξῃ
ἕνα παράθυρο θάναι παρηγορία.

Μά τὰ παράθυρα δὲν βρίσκονται, ἢ δὲν
 νὰ τᾶθρω. Καὶ καλλίτερα ἴσως νὰ μὴν
 "Ἴσως τὸ φῶς θᾶναι μιὰ νέα τυραννία.
 Παιὸς ξέρει τί καινούργια πράγματα θὰ
 («Τὰ παράθυρα»).

"Ἐτσι τὸ δράμα ὀλοκληρώθηκε. Ἐφτά-
 σαμε πιά στὸ τελευταῖο σκαλοπάτι τῆς ἐ-
 σωτερικῆς δυστυχίας.

*

Ἀπέναντι στὸν Χριστιανι-
 σμὸ. Ἡ κατάσταση αὐτὴ κάθε ἄλλο πα-
 ρὰ ἀνεξήγητη εἶναι γιὰ τὴ Χριστιανικὴ κο-
 τρόπο, τὴν προϋποθέτει, ἀφοῦ κέν-
 τρο μέσα στὴ Χριστιανικὴ πίστι εἶναι ἀ-
 κριβῶς ἡ λύτρωσι ἀπ' τὴν ἀπελπισία πού
 φέρνει ἡ ἀποτυχία στὸν ἠθικὸ ἀγῶνα—
 μοιραία γιὰ τὸν ἄνθρωπο ποὺ δὲν ἤρθε
 νὰ τὸν ἐπισκιάσῃ ἡ θεία Χάρι. Θὰ ρωτή-
 σῃ λοιπὸν κανεὶς ποιά στάσι νὰ πῆρε ἀρα-
 γε ὁ Καθάφης ἀπέναντι στὸ Εὐαγγέλιο
 καὶ στὸ λυτρωτικὸ κήρυγμά του. Ἄς ἀ-
 ναζητήσουμε τὴ μεταφυσικὴ του, τίς θρη-
 σκευτικὰς τοῦ ἰδέας:

Στὸ ποίημα «Τὰ ἄλογα τοῦ Ἀχιλλέως»
 δείχνει πὼς πιστεύει στὴν ὑπαρξί πνεύμα-
 τος. Τὸν θάνατο θεωρεῖ «τὸ μεγάλο τίπο-
 τε».

Στὸ ποίημα «Ἀπιστία» οἱ ἀρχαῖοι θεοὶ
 παρουσιάζονται ἀπιστοὶ, λένε καὶ ξελένε
 ἀνεμπόδιστα, δὲν μπορεῖς νὰ τοὺς πιάσῃς,
 οὔτε νὰ βασισηθῆς καὶ στίς ἐκούσιες ἔστω
 ὑποσχέσεις τους, ἀφοῦ δὲν φοβοῦνται πὼς
 θὰ τοὺς ζητήσῃς τὸ λόγο ἂν σὲ γελάσουν.
 "Ἐτσι ἡ Θέσις πού πίστευε ὅτι, σύμφωνα
 μὲ τὴν ὑπόθεσι τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ γιὸς
 τῆς θᾶταν ἀθάνατος, ὑποφέρει διπλά σὰν
 μαθαίνει τὸ θάνατό του:

Καὶ μέσο στὸν ὄδυμὸ τῆς τὰ παλῆα θυ-
 καὶ ρώτησε τί ἔκαμεν ὁ σοφὸς Ἀπόλ-
 πού γύριζεν ὁ ποιητὴς πού στὰ τρα-
 ἔξοχα ὀμίλει, πού γύριζε ὁ προφήτης
 ὅταν τὸν υἱὸ τῆς σκότωναν στὰ πρῶτα
 Κ' οἱ γέροι τὴν ἀπήνησαν πὼς ὁ Ἀ-
 αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐκατέθηκε στὴν Τροία
 καὶ μὲ τοὺς Τρῶας σκότωσε τὸν Ἀχιλ-
 λέα.

Δὲν παρουσιάζει λοιπὸν ὁ Καθάφης τὴ
 λόξα τῆς μοντέρνας εἰδωλολατρίας. Σχε-
 τικὰ μὲ τὴ Χριστιανικὴ πίστι, θεωρητικὸς

ἀρνητὴς δὲν εἶναι, ὅσο κι' ἂν ἡ ζωὴ του
 εἶναι μιὰ ἐμπρακτὴ ἀρνησι. Που-
 θενὰ στὸ ἔργο του δὲν δείχνεται θεωρη-
 τικὰ ἀντίθετος πρὸς τὴν πίστι. Ἄλλὰ
 δὲν τὴν ἐγνώρισε σωστὰ καὶ πλατεῖα. Ἄς
 δοῦμε ἓνα σχετικὸ ποίημά του:

Ἡ θάλασσα στὰ βάθη τῆς πῆρ' ἔναν
 Ἡ μάννα του, ἀνήξερη, παίει κι' ἀ-
 νάφτει

στὴν Παναγία μπροστὰ ἓνα ὕψηλό κερί
 γιὰ νὰ ἐπιστρέφει γρήγορα καὶ νᾶν κα-
 λοὶ καιροί—

καὶ ὄλο πρὸς τὸν ἀνεμο στήνει τ' αὐτή.
 Ἄλλὰ ἐνῶ προσεύχεται καὶ δέεται αὐτή,

ἢ εἰκὼν ἀκούει, σοβαρὴ καὶ λυπημένη,
 ξεύροντας πὼς δὲν θάλθει πιά ὁ υἱὸς
 [πού περιμένει.

Βέβαια τὸ ποίημα αὐτό, ἂν τὸ κυττά-
 ξῃ κανεὶς ἐπιτόλαια, μπορεῖ νὰ εἰπῇ ὅτι
 «δὲν φέφτει ἔξω», ἀπὸ τὴ Χριστιανικὴ ἀποψι,
 ὅτι θὰ τὸ ἔγραφε κι' ἔστι πιστός. Κι' ὁ-
 μως προσεκτικώτερη ἔρευνα δείχνει πὼς
 δὲν εἶν' ἔτσι: Ἡ μάννα αὐτὴ, πού δέεται
 γιὰ τὸ παιδί τῆς, στὸ ποίημα δὲν φαίνε-
 ται νὰ κερδίζει τίποτα μὲ τὴ δέσι. Ὁ γιὸς
 τῆς βρίσκειται στὰ βάθη τῆς θάλασσας κι'
 ἢ εἰκόνα (πού συμβολίζει στὸ ποίημα τὸ
 θεῖο) τὴν ἀκούει «σοβαρὴ καὶ λυπημένη»,
 ἀλλὰ ἀνήμπορη γιὰ μιὰ οὐσιαστικὴ ἐνί-
 σχυσι καὶ βοήθεια. Δείχνει λοιπὸν τὸ ποί-
 ημα αὐτὸ πὼς ὁ Καθάφης, παρ' ὅλη τὴν
 ἀγωνία του, δὲν ἔστειλε πρὸς τὰ οὐράνια
 τὴν ἐπίκλησι τοῦ Θεοῦ.

Αὐτὸ ὅμως δὲν τὸν ἐμπόδισε νὰ νοιώσῃ
 πὼς ἡ Χριστιανικὴ ζωὴ εἶναι ὁ μοναδικὸς
 δρόμος πρὸς τὴν ἀληθινὴ εὐτυχία. Τὰ ἀ-
 κόλουθα δυὸ ποιήματά του μαρτυροῦνε
 πόσο τὸν ἐθέρμαινε στὴν παγωνιά του καὶ
 μόνῃ ἢ ἰδέα μιᾶς τέτοιας ζωῆς:

Ἐδῶ δὲν εἶμαι ὁ Κλέων πού ἀκούσθηκα
 στὴν Ἀλεξάνδρεια (ὅπου δύσκολα ξι-
 γιὰ τὰ λαμπρὰ μου σπίτια, γιὰ τοὺς
 γιὰ τ' ἄλογα καὶ γιὰ τ' ἀμάξια μου,
 γιὰ τὰ διαμαντικὰ καὶ τὰ μετᾶξια πού
 ἄποροῦσα.
 "Ἀπαγε. Ἐδῶ δὲν εἶμαι ὁ Κλέων ἐκεῖνος·
 τὰ εἰκοσιοκτῶ του χρόνια νὰ σθουσοῦν.
 Εἶμ' ὁ Ἰγνατίος, ἀναγνώστης, πού πολὺ
 συνῆλθα. Ἄλλ' ὅμως κ' ἔτσι δέκα μῆνες
 μέσ' στὴ γαλήνη καὶ μέσ' στὴν ἀσά-
 λεια τοῦ Χριστοῦ.
 («Ἰγνατίου τάφος»).

Και άλλοι:

Ο βασιλεύς κύρ Μανουήλ ο Κομνηνός
μιά μέρα μελαγχολική του Σεπτεμβρίου
αίσθάνθηκε τόν θάνατο κοντά. Οι αστρο-

[λόγοι
(οί πληρωμένοι) της αύλης έφλουαρού-

[σαν
πού άλλα πολλά χρόνια θά ζήσει ακόμη.

Ένώ όμως έλεγαν αυτοί, εκείνος
παληές συνήθειες εύλαβείς θυμάται,
κι' άπ' τ'ά κελλιά τών μοναχών προσ-

[τάζει
ένδύματα έκκλησιαστικά νά φέρουν,
καί τ'ά φορεί, κι' εύφραίνεται πού δείχνει
δψι σεμνήν Ιερέως ή καλογήρου.

Εύτυχημένοι όλοι πού πιστεύουν
καί σαν τόν βασιλέα κύρ Μανουήλ τε-

[λειώνουν
ντυμένοι μέσ στην πίστι των σεμνότητα.

Τί κραυγή, γιά μιά εύτυχία πού δέν είν-
αι χίμαιρα—την είδε ό ίδιος καί την έψη-
λάφησε, πραγματικότητα ζωντανεμένη
στό βίο τώσων άλλων. Άλλά, είπαμε: "Ίς
έδω στάθηκε ό ποιητής. Άπό τό στήθος
του δέν φαίνεται νά ξεφυγε τό σήμα του
κινδύνου, ή μεγάλη πρόσκλησι προς την
θεία Χάρι, ή πρόσκλησι αυτή πού άνοίγει
άπό πάνω μας τ'ά ουράνια καί κάνει ν'
άλλάζη ή ζωή τών ανθρώπων!

*

Έγκόσμια λύτρωσι; Μερικοί ά-
πό κείνους πού δέν έγεύθηκαν τή Χριστι-
ανική λύτρωσι κι' έτσι δέρνονται στην πιό
μαύρη δυστυχία, πολεμάνε κάποτε νά ώ-
ραιοποιήσουν τό σκοτάδι τους ή νά παρη-
γορηθούνε μέ ψεύτικα γιατροσόφια. "Έτσι
άλλοτε κάνουν τό γενναίο καί παρασταί-
νουν τόν ήρωα, άλλόι συνθηκολογούνε (ά-
φου δηλαδή δέν μπορούνε νά κάμουν τή
ζωή τους νά συμφωνήση μέ τό σωστό, ά-
γωνίζονται νά πείσουν τόν έαυτό τους πώς
ό τρόπος τής ζωής τους είναι ό σωστός) άλλ-
οι (μερικοί καλλιτέχνες) πασκίζουν νά
πιστέψουν πώς ή άμαρτία πού τους βασαν-
ίζει τρέφει τό καλλιτεχνικό τους έργο,
κι' άλλοι άποζητάνε στή «φυγή» τή θερα-
πεία άπ' τ'ά θεία τους. Κι' ό Καθάφης τ'ά
δοκίμασε όλα, τ'ά πιστέψε μάλιστα, όπως
μαρτυράνε κάποια ποιήματά του.

Άλλά αυτά δέν είναι παρά ναρκισσι-
σμοί, ψευτοπαρηγορίες πού δέν ώφελούνε
σέ τίποτα. "Ότι ή Τέχνη δέν μπορεί νά δώ-
ση καμμία μονιμώτερη λύτρωσι, τ' όμολο-
γεί ό ίδιος ό ποιητής:

Είναι πληγή από φρικτό μαχαίρι.
Τά φάρμακά σου φέρε, Τέχνη τής Ποι-
[ήσεως

πού κάμνουμε—γιά λίγο—νά μη νοιώθε-
[ται ή πληγή.
(«Μελαγχολία του Ίάσωνος Κλεάν-
δρου»).

Γιά την περιβόητη «φυγή», πόσο ψεύτι-
κες είναι οι έλπίδες πού στηρίζουν πάνω
της, μάς τό λέει τό ποίημα «Η πόλις»:

Είπες «θά πάγω σ' άλλη γη, θά πάγω σ'
[άλλη θάλασσα.

Μιά πόλις άλλη θά βρεθθ' καλλίτερη ά-
[πό αυτή.

Κάθε προσπάθειά μου μιά καταδίκη εί-
[ναι γραφτή
κ' είν' ή καρδιά μου—σά νεκρός—θαμένη,
ό νοός μου ως τότε μέσ' στόν μαρσαμό
[αυτών θά μένη

όπου τό μάτι μου γυρίσω, όπου κι' άν
[δω,

έρείπια μαύρα τής ζωής μου βλέπω έδω,
πού τόσα χρόνια πέρασα καί ρήμαξα
[καί χάλασα».

Καινούργιους τόπους δέν θά βρής, δέν
[θάβρης άλλες θάλασσες.

Η πόλις θά σέ ακολουθθ'. Στους δρό-
[μους θά γυρνάς

τους ίδιους. Καί στίς γειτονίες τις ίδιες
[θά γερνάς.

καί μέσ' σ'ά ίδια σπίτια αυτά θ' άσπρί-
[ζης.

Πάντα στην πόλι αυτή θά φθάνης. Γιά
[τά άλλου μη έλπίζεις

δέν έχει πλοίο γιά σέ, δέν έχει όδό.
"Έτσι πού τή ζωή σου ρήμαξες έδω

στην κόψη τούτη τή μικρή, σ' άλλα τή
[γη τή χάλασε.

Τά δοκίμασε όλα τ'ά κομπογιαννίτικα
γιατροσόφια ό ποιητής. Τρελλός από την
άβάσταχτη ανάγκη νά σταματήση πιά αυ-
τός ό άγώνας πού άλλο δέν κάνει παρά νά
τόν γεμίση τραύματα, έπιχειρεί νά συνθη-
κολογήση μέ τόν έχθρό. Τά βάζει λοιπόν
μέ... την φρόνησι.

Πόσο όμως ψεύτικες καί μάταιες είναι
παρόμοιες άπόπειρες, δείχνεται άριστουρ-
γηματικά στό ποίημα «Η Σατραπεία»:

Τί συμφορά, ένώ είσαι κατωμένος
γιά τ'ά ώραία καί μεγάλα έργα
ή άδικη αυτή σου ή τύχη πάντα
ένθάρρυνσι κ' έπιτυχία νά σέ άρνεΐται
νά σ' έμποδίζουν εύτελεις συνήθειες
καί μικροπρέπειες κι' άδιαφορίες.
Καί τί φρικτή ή μέρα πού ένδίδεις
(ή μέρα πού άφέθηκες κι' ένδίδεις),
καί φεύγεις όδοιπόρος γιά τ'ά Σούσα
καί πλαινεις στό μονάρχην Άρταξέρξη,
πού ευνοϊκά σέ βάζει στην αύλή του
καί σέ προσφέρει σατραπείες καί τέτοια.
Καί σ' τ'ά δέχεσαι μέ άπελπισία
αυτά τ'ά πράγματα πού δέν τ'ά θέλεις.
"Άλλά ζητεί ή ψυχή σου, γι' άλλα κλαίει!

τόν ἔπαινο τοῦ δήμου καὶ τῶν Σοφιστῶν.
τὰ δύσκολα καὶ τ' ἀνεκτίμητα ἔδωγέ.
Αὐτὰ ποῦ θὰ στὰ δώσῃ ὁ Ἄρταξέρξης;
Αὐτὰ ποῦ θὰ τὰ βρῆς στὴ σατραπεία;
Καὶ τί ζωὴ χωρὶς αὐτὰ θὰ κάμῃς;

*

Ἡ ποιήσι τοῦ ξεπεσμοῦ. Ἐ-
ται καταλήγει στὸν τέλειο ξεπεσμό. Ὁ ἀ-
γῶνας παύει, ὄχι γιατί ἔφερε τὴ νίκη, ἀλ-
λά ἀπὸ σκέτη κούραση—ὁ ἀγωνιστὴς εἶ-
ναι πιά σωστὸ πτώμα. Παύει κάθε πέταγμα,
κάθε ἀναζητήσι. Ὁ ποιητὴς νοιώθει τὸν ἑ-
αυτὸ του ἕναν μικρὸν ἄνθρωπο, ἀσήμαν-
το καὶ ἀνάξιο, ξεπεσμένο, φθαρμένο, σὰν
τριμμένο ρούχο ποῦ ἀχρηστεύθηκε ἀπ' τὴν
πολλή χρῆσι. Χωρὶς καμμιὰ γενναιότητα,
χωρὶς ἀρχές, χωρὶς ἐνδιαφέροντα, χωρὶς
τίποτα ποῦ νὰ τοῦ δίνη κάποιαν ἀξία ἢ
κέφι γιὰ τὴ ζωὴ, ἀληθινὸ κούρελι στὸν ἀ-
νεμο. Τέτοιες φυσιογνωμίες, ποῦ τοῦ μοιά-
ζουν, ἀναζητεῖ τώρα, αὐτὸ τὸ δράμα τοῦ
ξεπεσμοῦ τὸν συγκινεῖ κι' αὐτὸ κάνει τρα-
γοῦδι.

Κλαίει κρυφὰ ὁ Καθάφης, μὲ τὸν συγ-
κρατημένο τρόπο του, τοὺς ἠθικὰ τιποτέ-
νιους, τοὺς οὐτιδανοὺς.

Ἄλλὰ ξέρει καλὰ πὼς ὁ ξεπεσμὸς αὐ-
τὸς δὲν δίνει λύσι στὸ δράμα. Παρατὰς
τὸν ἀγῶνα, παραδίνοσαι, βαριεστὰς, λυγί-
ξεις κι' εἰς ἔτοιμος νὰ τὰ πετάξῃς ὅλα,
νὰ παραδοθῆς καὶ νὰ παραδώσῃς μαζί
καὶ τὰ τιμιώτερα. Ἄλλὰ κι' ἔτσι δὲν γλυ-
τάνεις. Κι' αὐτὴ ἡ λύσι στὸ τέλος δειχνε-
ται πὼς δὲν ὑπάρχει. Ἄλλη μορφή τοῦ
δράματος αὐτῆ—μὰς τὴ δίνει θαυμάσια τὸ
ποίημα «Περιμένοντας τοὺς βαρβάρους»:

Τί περιμένουμε στὴν ἀγορὰ συναθροί-
[σμένοι;

Εἶναι οἱ βάρβαροι νὰ φθάσουν σήμερα.

Γιατί μέσα στὴ Σύγκλητο μιὰ τέτοια
[ἀπραξία;

Τί κάθοντ' οἱ Συγκλητικοὶ καὶ δὲν νο-
[μοθετοῦνε;

Γιατί οἱ βάρβαροι θὰ φθάσουν σήμερα.

Τί νόμους πιά θὰ κάμουν οἱ Συγκλη-
[τικοί;

Οἱ βάρβαροι σὰν ἔλθουν θὰ νομοθετή-
[σουν.

—Γιατί κ' οἱ ἀξιοὶ ρήτορες δὲν ἔρχον-
[ται σὰν πάντα
νὰ βγάλουνε τοὺς λόγους τους, νὰ ποῦ-
[νε τὰ δικά τους;

Γιατί οἱ βάρβαροι θὰ φθάσουν σήμερα
κι' αὐτοὶ βαρσοῦντ' εὐφράδειες καὶ δη-
[μηγορίες.

—Γιατί ν' ἀρχίσει μονομιᾶς αὐτὴ ἡ ἀνη-
[συχία

κ' ἡ σύγχυσις. (Τὰ πρόσωπα τί σοβαρὰ
[ποῦ ἐγίναν).
Γιατί ἀδειάζουν γρήγορα οἱ δρόμοι κ'
[ἢ πλατέες,
κι' ὅλοι γυρνοῦν στὰ σπιτία τους πολὺ
[συλλογισμένοι;

Γιατί ἐνούχτωσε κι' οἱ βάρβαροι δὲν
[ἤλθαν.
Καὶ μερικοὶ ἔφθασαν ἀπ' τὰ σύνορα,
καὶ εἶπανε πὼς βάρβαροι πιά δὲν ὑ-
[πάρχουν.

*

Καὶ τώρα τί θὰ γένουμε χωρὶς βαρβά-
[ρους.
Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἦσαν μιὰ κάποια
[λύσις.

Ἡ ποιήσι αὐτῆ τοῦ ξεπεσμοῦ εἶναι στὸ
ἔργο τοῦ Καθάφη ἡ τελευταία ἀναλαμπή
τῆς ψυχῆς του. Διαθάζοντας καεὶς κατὰ
χρονολογικὴ σειρὰ τὰ ποιήματά του, ὅ-
ταν φθάσῃ στὴ μέση πάνω-κάτω ἔχει κιό-
λας παρακολουθήσει τὴν ἐξέλιξι τοῦ ψυ-
χικοῦ του βίου, ὅπως τὴν ἐξωγραφίσσαμε
ὡς ἐδῶ. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ἡ φλόγα ἔχει
σβῆσει διότι: Δὲν βρίσκεις παρὰ ἀλ-
λεπάλληλες περιγραφὰς τῶν στιγμῶν τοῦ
πάθους, ἴδιες, πανομοιότυπες σχεδόν, χω-
ρὶς ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν ἀναγνώστη. Ἡ νε-
κρωμένη ψυχὴ ἔχει κιόλας ταφῆ κάτω ἀπὸ
τὸ χῶμα, ὅπου μόνο τὰ σκουλήκια ἀνα-
δεύουν. Μάταια θ' ἀναζητήσῃ κανεὶς καὶ
καλλιτεχνικὴ ἀκόμη ἀξία στὸ μέρος αὐτὸ
τοῦ ἔργου τοῦ Καθάφη, ἀπὸ ὅπου ἡ ψυ-
χὴ ἀπουσιάζει γιατί πέθανε!

*

Ἄολόκληρο λοιπὸν τὸ ἔργο τοῦ Καθάφη
προβάλλει μιὰ βαρυσήμαντη ὁμολογία.
Ἄς τὴν ἀνακεφαλαιώσουμε:

Ἡ κατώτερη ζωὴ εἶναι ἀνάξια, ἀσήμαν-
τη, κι' ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ ἔρχεται ἡ ὥρα ποῦ
ξεσπάει πάνω της ἡ τιμωρία.

Ἡ ἀνώτερη ἠθικὴ ζωὴ εἶναι ἡ μόνη ἄ-
ξια καὶ εἶναι νόμος νὰ κατατείνουμε
πρὸς αὐτὴν, εἴτε τὸ θέλουμε εἴτε ὄχι.

Ὅσο κι' ἂν ὁ ἠθικός ἀγῶνας εἶναι δύ-
σκολος, δὲν ὑπάρχει ἄλλος δρόμος, ἄλλη
λύσι. Οὔτε τὸ νὰ παρασταίῃς τὸ γενναῖο,
οὔτε ἡ ἰδέα πὼς πλουτίζεται τὸ καλλιτε-
χνικὸ αἶσθημα, οὔτε ἡ «φυγὴ»,μποροῦν
νὰ σὲ γυατρέψουν ἀπ' τὶς συμφορὰς ποῦ
θὰ σὲ βροῦν ἂν ξεστρατίσῃς. Κι' οὔτε νὰ
παρατήσῃς ἰκάν τὸν ἀγῶνα μπορεῖς—αὐτὸ
θὰ σήμαινε νὰ πεθάνῃς ψυχικὰ.

Ἐνῶ εἶναι...

Εὐτυχισμένοι ὅλοι ποῦ πιστεύουν
καὶ σὰν τὸν βασιλέα κύρ Μανουὴλ τε-
[λειώνουν,
ντυμένοι μέσ' στὴν πίστι των σεμνότηα.

ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΣΤΟΝ ΚΑΜΠΟ

(ΔΙΗΓΗΜΑ)

Ὁ μεγάλος σαματᾶς, πού γινότανε κατ' ἀπ' τὰ παράθυρά του, τὸν ξύπνησε. Δὲν μπορούσε πιά νὰ κοιμηθῆ ἀπ' τὸ θόρυθο καὶ τὶς φωνές. Αὐτοὶ οἱ χωριάτες ἦταν ἀνοικονόμητοι. Πρὶν χαράξῃ, ὄλοι στὸ πόδι. Ἄπ' τὸ βράδυ ἤξερε, πὼς ὅλη ἡ οἰκογένεια τοῦ μπάρμπα του, μαζί μ' ἄλλους συγγενεῖς καὶ ξένους, πού θὰ τοὺς δῖναν ἓνα χέρι βοήθεια, θὰ πήγαιναν γιὰ τρεῖς τέσσερες μέρες σ' ἓνα μεγάλο κτήμα, ποῦχαν 8 ὧρες μακριὰ ἀπ' τὸ χωριό, κοντὰ στὸ μοναστήρι τῆς Λευκομάλης. Ἐκεῖ πέρα στὸν μεγάλο κάμπο, στὰ «Ζαχνά» εἶχανε τὸ κτήμα πού τοὺς ἐδίδε τὸ στᾶρι τῆς χρονιάς, τὴ σταφίδα, κι' ὅ,τι ἄλλο τοὺς ἦταν χρειάζομενο. Αὐτὸς μὲ τὴν ξαδέλφη του, τὸ μαρὸ της καὶ τὸν ἄνδρα της, θάμενε στὸ χωριό. Οἱ ἄνθρωποι τοῦχαν πεῖ νὰ κοιμηθῆ νωρίς, γιατί μὲ τὴ φασαρία μπορεῖ καὶ νὰ τὸν ξύπναγαν τὸ πρωῒ. Τοῦ τῶπαν μὰ δὲν φωνταζόταν πὼς κάτω ἀπ' τὸ παραθύρι του θάδεναν τὰ μουλάρια τους καὶ πὼς κάθε κλώστημά τους στο καλντεριμὸ θάταν καὶ μιά σουβλιά στὸ κεφάλι του! Κι' ἔπειτα, πού νὰ προβλέψῃ, αὐτὰ τὰ χλιμιντρίσματα τῆς φοράδας κι' ἐκείνες τὶς φωνές τῶν ἀνθρώπων πού φορτώναν.

Ὁλόκληρη ἐκστρατεία ἐτοιμάζει τὸ Καλοφρονεῖκο.

—Γιὰ νὰ δῶ, τί γίνεται ἐπὶ τέλους, εἶπε ὁ Ἀλέξης. Ἐρριξε ἐπάνω του τὸ παλτὸ ἀναριχτὰ. Ἄναψε τὴ λάμπα κι' ἄνοιξε τὸ παραθύρι.

—Καλημερούδια σου, Ἀλέξη, τοῦ φώναξαν τὰ ξαδέλφια του ἀπὸ τὸ δρόμο.

—Καλημέρα τοῦπε κι' ἡ θειά του. Σὲ ξύπνησαμε, παιδί μου. Ἐτσι φασαρία γίνεται κάθε πού ξεκινᾶμε γιὰ τὰ «Ζαχνά».

—Καὶ τί πειράζει, θειά. Δὲν θὰ πάθω τίποτα νὰ σηκωθῶ κι' ἐγὼ μιά φορά ἀπ' τὰ χαράματα. Μὰ τί βλέπω ἐδῶ! Τί χρειάζονται τόσα φωντάματα καὶ τόσες κουμπάνιες; Γιὰ μῆνες θὰ μείνετε ἐκεῖ πέρα ἢ καινούργιο χωριὸ θὰ κτίσετε;

—Ἐλα μαζί μας νὰ δῆς τί θὰ κάνουμε, τοῦ φώναξε ὁ πρωταξάδελφός του ὁ Χριστοφῆς.

—Ἀλέξη ἔλα μαζί μας κι' ἄφησε καὶ λι-

γο τὰ διαβάσματα εἶπε κι' ἡ Ἀργύρω, ἡ ξαδελφοῦλα του.

—Κι' ἂν θέλῃς νὰ διαβάξῃς, πάρτα καὶ τὰ βιβλία μαζί σου' σάμπως ἐμεῖς θὰ σὲ βάλουμε στὴ δουλειά; τοῦπε γελῶντας ἡ θειά του ἡ Καλλιόπη.

Ὁ Ἀλέξης τοὺς κυττοῦσε διστακτικά. Μαλθακὸς κι' ἀσυνεθιστὸς καθὼς ἦταν, στὶς περιπέτειες, φοβόταν μὴν ἀρρωστήσῃ. Κι' ἂν ἔκανε πολὺ κρύο στὰ χωράφια; Καὶ πού θὰ κοιμώταν ἐκεῖ στὸν κάμπο; Στὶς καλύβες ἢ στὴν παράγκα; Αὐτὰ τὸν εἶχαν κάνει ἀπὸ μέρες νάχη ἀρηθῆ τὴν πρόσκλησι γιὰ τὰ «Ζαχνά». Μὰ πάλι νὰ μείνῃ σχεδὸν ὀλομόναχος τόσες μέρες στὸ χωριό; Ἐπειτα μ' ὅλη αὐτὴ τὴν ἐτοιμασία πούδλεπε τώρα, τοῦ φαινόταν πὼς θάχε ἐνδιαφέρον αὐτὴ ἡ ἔξοδος γιὰ τὸν κάμπο. Μισοπήρε τὴν ἀπόφασί, κι' εἶπε στὸ θεῖο του:

—Τί λές, μπάρμπα-Παναγιῆ; νάρθω μαζί σας;

—Μετὰ χαρᾶς, Ἀλέξη μου. Ἐλα καὶ δὲν θὰ στενοχωρηθῆς. Θὰ σὲ βάλουμε στὴ σοῦστα μαζί μὲ τὴ θειά σου. Ὡς πού νὰ φορτώσουμε ἐμεῖς τὴν σοῦστα μὲ σανό, μπορεῖς νὰ ἐτοιμασθῆς. Βρὲ Ἀργύρω, καὶ σὺ ρὲ Μανώλη, σῦρτε ἀπάνω καὶ πάρτε δυὸ-τρὶς φλοκάτες καὶ στρωσιδία γιὰ τὸν Ἀλέξη. Ἐμπρός, ἀνημιέ, ἐτοιμάσου καὶ κατέβαινε.

—Μπράθο, Ἀλέξη φώναξαν ὄλοι μαζί ἀπὸ κάτω.

Κι' ἡ Ἀργύρω κι' ὁ Μανώλης ἀνεθῆκαν νὰ βοηθήσουν τὸν Ἀλέξη νὰ ἐτοιμασθῇ.

*

Ὁ Ἀλέξης μὲ τὴν κάπα τώρα ριγμένῃ πάνου ἀπ' τὰ βαρειά του ροῦχα καὶ μ' ἓνα μάλλινο κασκόλ γύρω στὸ λαιμό, καθόταν ἀπάνω στὰ σανὰ. Ἡ σοῦστα πού τὸν κουβαλοῦσε, πήγαινε ἀργὰ καὶ λυγιστὰ. Μπροστὰ τῆς τραβοῦσαν ἀγωγιάτες μὲ φορτωμένα γαϊδουρία, κι' ὁ μπάρμπα-Παναγιῆς ἀπάνω στὸ μουλάρη πρῶτος καὶ καλύτερος. Πίσω τους ἔρχόταν ὁ Χριστοφῆς μαζί μὲ τὰ κορίτσια, τὴν Ἀργύρω, τὴν Τριανταφυλλιά καὶ τὴν ψυχοκόρη τους τὴν

Μαριώ, και τον Μανώλη, όλοι άπάνω σ' ένα φορτωμένο κάρρο άπ' εκείνα με τους δυό τροχούς.

Η κομπανιά γρήγορα ξεμάκρυνε άπ' τό χωριό. Ο Άλέξης, στη σούστα του, άνενόχλητος από κουβέντες σκεφτόταν καθώς περνούσαν άνάμεσα από τό δάσος της Ζουμπαδιάς, τά δικά του. Δεκαπέντε μέρες πάνε τώρα από τότες πουρθε στο χωριό. Άνάμεσα στους συγγενείς του, στους καλόθλους αυτούς ανθρώπους, που τον είχαν κατακλασώσει με τίς περιποιήσεις τους και την άπλοχεριά τους, προσπαθούσε δλότελα να προσαρμολήσει στην καινούργια του ζωή. Μόλις οι συγγενείς του έμαθαν στο χωριό, άπ' τό γράμμα του Ρικιάωτη, πώς για τον Άλέξη τά πράγματα έκει κάτω στην Άθήνα, σ' αυτή τη δύσκολη περίσταση, δέν πήγαιναν και τόσο καλά —είχε μείνει μόνος και παντέρημος— του γράψαν και του ξαναγράψαν να πάη να μείνη μαζί τους, μία φορά που αυτοί είχαν με τό παραπάνω τά χρειζούμενά τους. Κι' όταν μάλιστα, στον καιρό της μεγάλης πείνας, έμαθαν από τον Γιώργη τον Τσεκούρα, τό δικηγόρο, πουχε έρχει τότε άπ' την Άθήνα στο χωριό, πώς είχε κι' όλας για καλά άδυνατίσει και χλωμιάνει ό Άλέξης, λάθανε στα γρήγορα την άπόφασι τους οι μαρμπάδες του. Δέν μπορούσαν να ύποφέρουν πώς τό πρωτανήφι τους τό σπουδαγμένο, βρισκόταν σε δύσκολη θέσι, μία που αυτοί είχαν όλα τά καλά, κι' έστειλαν στην Άθήνα τον Χριστοφή, με τό ζόρι να τον πάρη, που λέει ό λόγος. Κι' αυτός άφου είδε κι' άπείδει, μάζεψε τά βιβλία και τά χαρτιά του και ξεκίνησε για τό χωριό. Καταλάθαινε βέβαια πώς γι' αυτόν που γνώρισε με τό κουτάλι την Εύρώπη και που κι' η Άθήνα τούρχόταν στενωχωρή, τό χωριό επάνω κεί στα κορφοβούνα, θάταν γι' αυτόν σαν τάφος στενό. Μά μία που βρέθηκε καταμόναχος στην Άθήνα και τά περισσότερα λεπτά που τούχαν μείνει στα χέρια, τάχε κι' όλας ξωδιάσει όλα κυνηγώντας σε κάτι παραμάγαζα να εύρη κανένα φαί της προκοπής, ένοιωσε για καλά πώς για ένα μπεικιάρη ή ζωη στην πρωτεύουσα καταντούσε βίος άβίωτος. Στο χωριό τουλάχιστον, άνάμεσα στους συγγενείς, θά ζούσε καλά όπωσδήποτε τους δύσκολους καιρούς. Άπό κανένα άπ' τά αδελφια του, πουχαν κλειστή στην Πόλι, δέν μπορούσε τίποτα να περιμένη. Μία και δυό, λοιπόν, νάτον στο χωριό. Στην άρχη νόμιζε πώς όλα θάταν άνάποδα, μά βρέθηκε μέσα σε πρόσχαρους κι' άνοιχτοχέρηδες ανθρώπους, πουκαναν κι' άδύνατα δυνατά για να καλοπεράση. Και τί αγάπη δέν έδειχναν γι' αυτόν τον σπουδαγμένο άπ' τό σόι τους! Θεωρούσαν τιμή την

παρουσία του στο σπίτι τους. Και τί δέν έλεγαν γι' αυτόν!

—Θάρρη γρήγορα η μέρα που ό Άλέξης θά δοξάση όλο τό Καλοφρονέικο, έλεγαν με καμάρη.

Μά ό Άλέξης, από παλιά, άλλη γνώμη είχε για τούτους τους ανθρώπους, όχι και τόσο καλή. Έκει στην Άθήνα έλεγαν τόσα και τόσα γι' αυτούς τους άγρότες... "Επειτα αυτός γνώριζε τόσο λίγο τον τόπο του και δέν μπορούσε για χάρι των συγγενών του να πάη κόντρα στους Άθηναίους, που τόσο περιφρονητικά μιλούσαν στα σαλόνια που σύχναζε, για τους χωριάτες. Κι' έτσι ό Άλέξης δέν είχε σε μεγάλη ύπόληψη τους ανθρώπους που δούλευαν τη γη μας, και δέν πολυλογάριαζε για δικούς του ανθρώπους τους συγγενείς του. Τους άνεχόταν βέβαια εκεί στην Άθήνα —αδελφια του πατέρα του ήταν οι μαρμπάδες του— μά δέν είχε πολλές φιλες μαζί τους. Ποτέ του δέν πάτησε στο χωριό τους. Ούτε ήξερε έτοστα έδω τά χώματα. Βέβαια, κι' η μητέρα του, πουταν άπ' άλλα μέρη, ούτε ένα καλοκαιρι, δέν τούπε ποτέ νάρθη κατά δόθε, μά κι' η δική του καρδιά δέν ήλεγε, έστα και για τά μάτια να δη τό χωριό του μακαρήτη του πατέρα του. Και να της πώς οι χωριανοί τους είχαν ξεχασμένους; Κάθε τόσο και πεσκέσια για τον Άλέξη στέλνανε. Και τίς λιγοστές φορές πουρχόντουσαν στην Άθήνα, στο δικό του σπίτι μένανε, άν κι' είχανε κι' άλλες πόρτες άνοιχτές και πιό βολικές για τίς δουλειές τους. Άν δέν ήτανε κι' αυτό, ούτε στη φάτσα θά γνώριζε τους συγγενείς του ό Άλέξης. Μά τώρα οι λίγες μέρες στο χωριό, τ' άνοιξαν για καλά τά μάτια. "Εθλεπε την καλή τους καρδιά, την άξιωσήη τους και την αγάπη τους στη δουλειά, και χαϊρόταν η ψυχή του. "Εντελώς άλλοιώτικοι άνθρωποι έδω πέρα. Πολύ καλλίτεροι άπ' αυτούς έκει στην Άθήνα, τους μιγαίγγιχτους. Έδω οι άνθρωποι έχουν ζωή μέσα τους και δέν είναι και τόσο τομαρόφιλοι, βρέ αδελφέ. Αυτά σκεφτόταν άπάνω στη σούστα, και δέν είχε προσέξει πώς από τώρα είχε μπη σ' ένα μακρόστενο ξερό φαράγγι. Κάτι φωνές και χαρετουδρες που άκουγόντουσαν από μπροστά με φασαρία τούκομαν τη σκέφι.

Οι μπροστινοί της παρέας του καλωσύριζαν και χαϊρετούσαν τον μάρμπα του τό Λεωνίδα, που γύριζε πρωί-πρωί στο χωριό, ύστερα από δουλειές στα κοντοχώρια. "Άκουσε τη βραειά χωριάτικη φωνή του και τον γνώρισε. Σε λίγο τον είδε κι' αυτός νάνα μαζί με τον μικρό του γυιό, τον Νικόλα, πάνω στο μουλάρι του.

—Καλημέρα, μάρμπα, του φώναξε άπο τό ύψος των σανών.

—“Ε! μπρέ! μπρέ! Τι βλέπω, πώς τόπαθες κι άφησες τὰ βιβλία σου, Άλέξης; Βρέ τόν άνημιό! Τόν είδες εσύ, κυρά-Καλλιόπη με τήν κάπα; Λές κι' είναι δλόιδιος ό πατέρας του. “Ε! Παναγή! άρχισε νά φωνάζη με δυναμωμένη τή φωνή, γιά ν' άκουσθί άπ' τόν άδελφό του πού πήγαινε μπρός. Και τό φαράγγι γύρισε πίσω τήν φωνή πού βαριόηχη και παιγνιδιάρικα, και τήν άκουγε επί ώρα νά ήχολογάη στό βάθος. Κι' άντηχούσε χαρούμενα ό τόπος.

—“Ε! Δέν μου λές μπρέ Παναγή, έχεις μαζί σου μπόλικες τσάπες;

—Γιατί ρωτάς; άπάντησε άπό τό βάθος ή φωνή τού άδελφού.

—“Αν δέν έχεις περισευούμενες, στά «Ζαχνά» λέω πώς θά σουρθουε λειψές. Βλέπω κάτι καλλικάρικα με τίς κάπες έδώ πέρα άπάνω στά σανά πού φαίνεται πώς θά σκάθουε με δυό άντάμα. Θές νά σ' άφήσω τού Νικόλα και τή δικιά μου;

—“Αν έχουε οι τσάπες σου, Λεωνίδα, μου, χέρια άσημοπελεκητά, άψησέ τες, κεί πού βρισκεσαι, στό Χριστοφή. Ξέρεις δά πώς κεί πέρα στην Ευρώπη μόνο μ' άσημίες σκάθουε.

Και χαρωπά άντήχησαν σ' όλο τό φαράγγι τὰ γέλοια. Πρώτος άπ' όλους γελούσε ό Άλέξης.

—Δέν έρχεσαι μαζί μας, λέω εγώ, κύρ Λεωνίδα, είτε άπό τήν σουστα ή θειά Καλλιόπη, και μεθαύριο πās στό χωριό.

—Άλήθεια, θειε, έλα μαζί μας νά κάνομε παρέα, είτε κι' ό Άλέξης.

—Δέν γίνεται αυτό. Δέν μπορώ γιά σημερά πρέπει νά πάω στό χωριό. Αύριο όμως, φορτώνω, κανά δυό τσουβάλια κουκιά, πού θέλω νά τὰ κάνω άνταλλαγή με τούς Ζαχνιώτες, και θά κοπιάσω με τό καλό.

—Θά σέ περιμένουμε τό λοιπόν αύριο. Άντες, ώρα καλή, είτε ή νύφη στον κουινάδο και χαιρετισθήκανε.

—“Ωρα καλή, είτε κι' ό Άλέξης. “Ωρα καλή, είτε κι' ή βρειά φωνή τού μπάρμπα-Λεωνίδα. “Ωρα καλή κελαιδήσαν κι' οι γαλιάντρες φωνές τών κοριτσιών κι' ή παιδιακίσια τού Μανώλη. “Ωρα καλή άντηχούσε γιά κάμποση ώρα σέ μπάσες και ψιλές φωνές και τό φαράγγι. Κι' ό μπάρμπα Λεωνίδας, σέ λίγο, μόλις διακρινόταν. Τά κορίτσια έπιμένανε τελευταία και τού κουνούσαν τ' άσπρο τους μαντήλι.

*

Άφήσανε σέ λίγο πίσω τους τό φαράγγι και μπήκανε σ' ένα πλάτωμα με ύψηλόκορμα δεντριά. Τό πλάτωμα τούτο ήταν περιτριγυρισμένο άπό λόφους πού δέν είχαν πλούσιο τό πράσινο άπάνω τους. Φαίνεται πώς δέν είχε πολυβρέξει καταδωθε.

Κιτρινίλα είχαν οι πλαγιές και άτροφικά έθλεπες τὰ βλαστάρια.

Μόλις μπήκανε σ' έτούτο τό μέρος άρχισαν οι γυναίκες νά σαλεύουν. Σάν νά έτοιμαζόντουσαν νά κατεθούν κάτω. «Τι, φτάσαμε κι' όλας; σκέφτηκε ό Άλέξης. Μά δέν βλέπω πουθενά τόν κάμπο. Κάτι άλλο τρέχει».

—Μαρή Μαριώ, τόχεις κοντά σου τό λάδι, είτε ή φωνή άπ' τή σουστα.

—Δίπλα μου τόχω, κυρά Καλλιόπη, άπάντησε ή άλλη φωνή άπ' τό κάρρο.

—Μητέρα, μη βιάζεσαι, έχουε ακόμη καιρό, είτε ή Άργύρω στη μάνα της.

—Τό ξέρω, μά καλό νά έτοιμαζόμαστε. Δόσε άπό τώρα τήν σκούπα στην Τριανταφυλλιά και έτοιμάσε και τή δική σου. Τά σφουγγαρόπανα τὰ πήρες;

—“Ολα είναι έν τάξει, Μητέρα.

—Και σ' Χριστοφή βάλε τή φωνή στον πατέρα σου νά μās δώση τὰ κεριά, είτε στο γιο τή ή Κ'υρά Καλλιόπη.

—Μά, δέν τό ξέρει κείνος, καλέ μητέρα; Θά τάχη κι' όλας έτοιμα. Άφού είπαμε πώς θά κατεθούμε κι' έμεις. Μόνο κυτάχτε έσεις οι γυναίκες νά μη μās άργήσετε και μās πάρη ή ώρα.

Άπ' όλη αυτή τήν κουβέντα ό Άλέξης κατάλαθε πώς θάκαναν στάσι σέ κανένα μοναστήρι. Μά μπροστά δέν έθλεπε μεγαλόπρεπο κτίριο νά φαντάξη.

—Θά σταματήσουμε πουθενά, Χριστοφή; ρώτησε τόν ξάδελφό του.

—Ναι, Άλέξη, στον «Άγιο», γιά ν' άνάψουε τὰ καντήλια και νά σιγουρίσουν οι γυναίκες και νά προσκυνήσουμε.

“Ο «Άγιο» ήταν ένα καταχωνιασμένο έξωκλησιάκι, πού άριστερά στό δρόμο τους, καθώς ήταν σέ βαθούλωμα, δέν θά τόπερνες χαμπαρι, άν δέν τόξερες. Και φαίνεται πώς ήταν πασίγνωστο και μεγάλο προσκύνημα γιά τούς χωριάτες. Αύτ' ή έγνοια γιά τό λάδι, τὰ κεριά, τίς σκούπες, κι' όλα, έδειχνε πώς πολύ σεβόντουσαν οι άνθρωποι τού τόπου τόν «Άγιο» και όταν ήταν άπ' εκεί τό πέρασμά τους περισσές φροντίδες έπαιρναν γιά νά τιμήσουν τή χάρη του.

“Ο Άλέξης καθισμένος, ακόμη άπάνω στη σουστα, τώρα πού τό καραβάνι είχε σταματήσει κι' οι χωρικοί είχαν πάει γιά νά προσκυνήσουν— πού νά κατεβαίνη κι' αυτός άπό πάνω άπ' τὰ σανά τού κι' έπιπτα στα γρήγορα πάλι ν' άνεβαίνη. Δύσκολα πράγματα γι' αυτόν τόν άσυνήθιστο στά σάλτα και στα σκαρφανεβάσματα— έθλεπε μπροστά του δλόκληρο τό εκκλησιάκι και τού φαίνονταν πολυ φτωχό. “Ηταν σκέτος ό ναός, δίχως καμπαναριό, μ' ένα δυό ψηλόκορμα δέντρα δίπλα. Ού-

τε ένα κελλάκι, ούτε ένα στολίδι απ' έξω. Πολύ άπεριττο, πολύ άπλο. Πολύ πτωχό. Μά να πού τούχουν τόσο σεβασμό οι άγρότες!

Ο Χριστοφής τούπε έπειτα, πώς εκεί ήτανε θαμμένος ένας άγιος κι' όλη ή περιφέρεια με τουτό τόνωμα ήταν γνωστή. Τώρα πού ξεκινούσαν και ξεμάκρυναν λίγο, ό Άλέξης από ψηλά καθώς ήταν, έβλεπε τό εκκλησάκι ν' άχνοφωτίζεται απ' τις μικρές φλογίτσες τών κεριών και τών κανδηλιών κι' έμοιαζε νάχε φορέσει τά γιορτινά του. Μά και τ' άναμμένα κεριά και τά καντήλια δέν έκρυβαν τήν φτώχεια του. «Φτωχός τόπος, σκέφτηκε ό Άλέξης, φτωχοί κι' οι "Άγιοί του».

*

Τώρα τό καθαίνι ύστερα από έξη ώρες πορεία, έμπαινε σ' άλλα χώματα. Είχε άφίσει τά ψηλώματα κι' όλο κατέβαινε προς τά κάτω. Μισή ώρα όλο κατέβαινε. Πίσω του πιά ήταν τά βουά και τά φαράγγια. Προχωρούσε από ώρα όλο σέ ύσιωμα. Έμπρός του άπλωνόταν ένας μεγάλος κάμπος. Χωράφια, άμπέλια, έληδες, καρποφόρα δένδρα. Άτέλειωτες σειρές από χορταριασμένη χλόη. Έπαψε ή ποικιλία πούχαν οι λόφοι και τά ύψώματα. Άρχισε ή μονοτονία, σκέφτηκε ό Άλέξης. Με τό μπάσιμο στον κάμπο οι χωριάτες γινησαν σιωπηλοί. Σάν νάχαν πάθει κάτι. Ο Άλέξης πού στήν άρχή δέν πρόσεξε αυτή τή μεταλλαγή, έρριχνε τό βλέμμα του γιομάτο άπορία στα λυπημένα τους πρόσωπα. «Από μέρος πούγινε καμμιά ληστεία ή κανένα δυστύχημα θά περνάμε, ειπε μέσα του. Κάτι δυσάρεστο θά θυμηθήκαν οι φίλοι μας. Άς μη τους ρωτήσω και τους ταράξω περισσότερο. Άς περιμένω νά περάσουν τήν κατοκτοπία. Παρακάτω θά τους περάση». Μά όσο προχωρούσαν στον κάμπο τόσο ή κατήφεια άπλωνόταν και τά πρόσωπά τους κιτρινίζαν. «Απραγος από γεωργικές δουλειές ό Άλέξης δέν έβλεπε τή συμφορά πούβλεπαν τά πολυπειρα μάτια τών χωρικών. Τά σπαρμένα ήταν κατεστραμμένα. Ο κάμπος ξερός. Τά δέντρα χωρίς ζωή. Τό μεγάλο κακό τής γής, ή άνοβροχία, είχε άπλώσει τό θάνατο παντού. Για πολύ καιρό δέν είχε βρέξει. Ο κάμπος διψούσε. Η γή ήτανε οκασμένη. Η χλόη κιτρινωμένη έμενε κολλημένη στή γή. Γρασίδι μαραμμένο κι' άναιμο. Τό ύψος του σταριού δέν ξεπενούσε τήν παλάμη. Οι χωριάτες έδειχναν άριστερά-δεξιά, κι' άφωνα με τό μάτι μόνο μετρούσαν τήν καταστροφή, τήν άναπάντεχη. Ο Άλέξης τώρα άρχιζε νά καταλαβαινεί κάτι. Μά μπήκε για καλά στο νόημα μόνο όταν τ' ατί του άρχιζε νά παίρνη απ' τά σιγανοφι-

θυριάματα, πού με σβυσμένη φωνή έκαναν μεταξύ τους οι χωρικοί, κάτι κομμένες φράσεις σαν κι' αυτές: «Κατάρα έπεσε», «Ο Θεός νά μάς λυπηθή», «Συμφορά πού μάς βρήκε», «Θεέ μου, κάνε τό θαμμα σου νά βρέξη», «Τέτοιο κακό δέν τόδαμε ποτέ».

«Όστε, σαν νά λέμε, καταστράφηκε ή σοδειά τους», έβγαλε συμπέρασμα ό Άλέξης. Κι' άρχιζε κι' αυτός νά βλέπη τόν μαραμμένο κάμπο. Ο κάμπος όλος ήταν μια άπλωμένη νέκρα. Τήν νέκρα αυτή κλαΐγαν τά κιτρινωμένα πρόσωπα τών άγροτών. Μένανε οι καφεροί σιωπηλοί κι' ή σιωπή τους τάλεγε όλα. Τά βλέμματά τους, θολά κι' άτονα, κυττούσαν άριστερά-δεξιά κι' αύξάναν τήν θλιψη τους. Είχαν αύτόματα κονηνει τό μακρος του καθαβανιού τους και στριμωγμένοι προχωρούσαν, όλοι μαζί, σιωπηλά. Οι χαρούμενοι άνθρωποι του φαραγγιού θρηυολογούσαν. Στα χλωμά τους πρόσωπα ήταν χυμένο τό θλιβερό τους μοιρολόι. Ένα μουγγό θλιβερό τραγοόδι ή πορεία τους ανάμεσα στον καταραμένο κάμπο. Άργα, άτονα, χωρίς κέφι τραβούσαν τό δρόμο. Λές πώς κάποιος θρυλλικός δράκος τους έκοψε με τό γιγάντιο ψαλλίδι του σύρριζα τά φτερά. Άποσβολωμένοι έσερναν τά βήματά τους άσκοπα προς τήν καρδιά του κάμπου.

Ο Άλέξης για πρώτη φορά έρχόταν στή θέσι τους. Σκεφτόταν τί χρειαζόμενο πράγμα είναι ή βροχή. Άλλο νά τό ξεέρρη σαν ξερή γνάσι, κι' άλλο νά τό δής μπροστά σου. Αυτό πού ζούσε μαζί με τους χωριάτες τήν τωρινή στιγμή, δέν τόγραφε καμμιά έγκυκλοπαίδεια. Τέτοιο λυπητερό άναδάφτισμα στή φύσι δέν τό άντέχει ή ψυχή. Δέν τό φανταζόταν για τόν έαυτό του ποτέ ό Άλέξης. Πώς θά σηκώσουν μοναχοί τους τέτοια μεγάλη συμφορά έτούτοι οι άνθρωποι! Πώς θά ζήσουν τά παιδιά τους, τους δικούς τους; Με τί θά τραφοϋν τά πρόβατά τους, τά ζώα τους;

Ο Άλέξης έβλεπε μπροστά του τόν ύπερήφανο Ψαρή, ποϋταν ζεμμένος στή σούστα, κι' ύστερα από δυό-τρεις μήνες τόν φανταζόταν νεκρό. Τό μυαλό του είχε πού πρόχειρο τ' άλογο πού τόβλεπε μπρος του. Δειλίαζε νά πάη στους ανθρώπους. Τους ανθρώπους με τά κιτρινωμένα τώρα πρόσωπα, τους φανταζόταν πού κίτρινους απ' ό,τι ήταν. Νεκρούς δέν τούδ σκεφτόταν. Η μοίρα τους είναι ζωντανοί νεκροί νά τριγυρνάνε στον κάμπο και νά μήν πεθαίνουν άπότομα.

«Οι άνθρωποι του γραφείου δέν μπορουν, απ' τις μεγαλουπόλεις τους, τόν τέτοιο σιωπηλό σπαραγμό του άγρότη νά τόν νοιάσουν. Δέν περνά απ' τό νού τους πώς τέτοιο κακό μπορεί νά φέρη ή άναβροχία. Εκεί στήν πάλι, όταν βρέχη κι' ό

καιρός είναι ύγρος κι' οί δρόμοι λάσπες γεμάτοι, μόνο έκνευρισμοί σημειώνονται, τών λεπτοκαμωμένων ή αντίδρασι. Οί άνθρωποι του ραχτιουδ, εκεί κάτω, κάθε φορά που βρέχει, σκέφτονται πώς χάσαν τη λιακάδα τους. Έτοϋτο δώ τό κακό της αναεθροχιάς στον κάμπο, που νά τό συλλογιστή ό άνθρωπος που περπατά στην άσφαλο κι' άνεβαίνει τις μαρμαρίνες σκάλες της πολυκατοικίας του»!

Από ώρα ό 'Αλέξης νοιώθει άνατριχιάσματα νά περνούν τό κορμί του. Μέσα στον ξερό κάμπο, στην άπλωμένη θλίψη, άφησε κατά μέρος τη ζωή του στην πόλι. Πλησίαζε τούς γύρω του όσο μπορούσε. Καταλάβαινε τούς μπαρμπάδες του νάναί άδέλφια του πατέρα του. Στη μεγάλη λύπη δέν κράτησε νά ξεχωρίση αυτός ό σπουδαγιμένος τόν εαυτό του. Γινότανε κι' αυτός ένα μέ τούς δικούς του και τούς ξένους πουχαν γίνει όλοι ένα. Του φαινόταν σαν προδοσία άν έμεινε έξω, άν άδιαφορούσε. “Αν κείνη τήν ώρα τουρχάταν ή διάθεσι νά τραγουδήση, και τραγουδούσε, νόμιζε πως μεγαλύτερη από δαύτη γαιδουριά, δέν θάχε ξανακάνει στη ζωή του. Μέσα του ό πλαδαρός άνθρωπος του βιθλίου είχε χαθή. “Αχ νά μπορούσε νάκανε κάτι θετικό γι' αυτούς τούς ανθρώπους. Πόσο θάταν καλά νάταν γεωπόνος ή κάτι τέτοιο...

Σκεφτόταν μ' όλη τη δύναμι της ψυχής του, πώς θά μπορούσε νά φαινόταν χρησιμος στην περίστασι. Βασάνιζε τό μυαλό του, νάβρη κάποια λύσι, μά όσο και νά τσίτσιθε, νερό δέν μπορούσε νά βγάλη! Που νάναί ή βροχή; Που τό κέντρο του κόσμου τών νερών; ‘Αδύναμο, άνίκανο, τιποτένιο, μπροστά στη φύσι και στους νόμους που τήν διαφεντεύουν ένοιωθε τόν εαυτόν του ό 'Αλέξης.

“Ας τελειώση τουλάχιστον αυτή ή νεκρώσιμη πορεία... Που νάναί τό κτήμα τών μπαρμπάδων του; Στην άκρη του κάμπου πήγανε κι' αυτοί και στήσανε τό κονάκι τους...

Δέν ήταν από φόβο έτούτη όλη ή συλλογή, αυτός ό βραχνάς που τόση ώρα πλάκωνε τήν καρδιά τ' 'Αλέξη. Τους ανθρώπους του κάμπου συλλογιόταν αυτός ό πρωτευουσιάνος. “Από λόγου του, μά φορά που οί μπαρμπάδες του είχαν άπ' τό πέρου και τό φτεινό τους ιτάρι, δέν είχε νά φοθηθή και πολλά πράγματα. “Ενα ξεροκόμματο θά βρισκόταν πάντα γι' αυτόν. Μά ό μεγάλος καυμός ήταν για τούς μεροκαματιάρηδες, για τούς πολλούς, για τούς ανθρώπους του μεγάλου μόχτου. Αυτούς με τά κιτρινωμένα πρόσωπα, τ' άτονα βλέμματα και τήν άδέβαιη όμη.

“Ω! πόσο έχει μουδιάσει τό κορμί άπά-

νω στη σουστα. Ταλαιπωρία μεγάλη ή άκνησια άπάνω στα σανά! Νά όμως, τώρα τά πρώτα ζώα μπαίνουνε στο κτήμα. Τώρα που θά πατήσουνε στη γη, πόσο θά ξεμουδιάσουν οί άνθρωποι! Θά ξαναζωντανέψουν όλοι τους.

Μόλις ξεπεζέψανε κι' άρχισαν νά κουβαλάνε τά φορτώματα στα καλύβια και στην παράγκα, σαν νά ξαναγύρισε ή ζωή στα πρόσωπα τών χωριανών.

“Η θειά Καλλιόπη με τις κοπέλλες άνασκουμπώθηκαν για νά καθαρίσουν τά καλύβια, που θά πλάγιασαν τό βράδυ, κι' άναμαν κι' όλας τις φωτιές για τό μαγειρέμα. ‘Ο μπαρμπά Παναγιής με τόν Χριστοφή και κάμποσους άλλους άφου κάναν στα γρήγορα τό ξέζεμα τράθηξαν για τη γειτονική παράγκα του Πρεντήνου. Πήγαν νά βρούν τόν παλιό φίλο και κουμπάρο τους. Μαζί τους πήγε κι' ό 'Αλέξης. “Ηθελε κι' αυτός νά μάθη νέα για τήν έκτασι της καταστροφής, κι' ήθελε νά δη πώς θά κρουθέντιαζαν τό πράγμα οί χωριάτες του κάμπου, οί Ζαχινιώτες κι' οί άλλοι.

Στου Πρεντήνου ήταν συναγμένοι ένα σωρό. Ζαχινιώτες και καταχωριανοί. Νικοκυραίοι και μεροκαματιάρηδες. “Ητανε κι' άνθρωποι άπ' τά πέρα χωρία και άπ' τ' “Αη-Σώστη τά μέρη. Κι' όλοι κουβεντιάζαν για τό ίδιο θέμα, για τήν αναεθροχιά. “Απ' ό,τι κατάλαβε ό 'Αλέξης φαίνεται πως ήταν μεγάλο, πρωτάκουστο τό κακό. Οί άνθρωποι οί δικοί του, εκεί πάνω στ' άμψηλό χωριό τους, πουθλεπαν κι' ένα νερό στα μέρη τους, δέν φανταζόντουσαν και τόσο μεγάλη τήν συμφορά που πλάκωσε τόν κάμπο.

“Τί μεγάλο δυστύχημα για ένα τόπο, νά μήν έχη νερά! Κι' έπειτα νά μήν υπάρχουν ουτε άρδευτικά έργα, σκεφτόταν ό 'Αλέξης. “Εκεί στην Εύρώπη τά πράγματα είναι διαφορετικά. ‘Ο αγρότης δέν έχει τήν άγωνία νά περιμένη μόνο άπ' τη βροχή. Πιλόσιες χώρες μ' άφθονα νερά. Πόσο ή χώρα μας είναι φτωχή!»

“Όταν κόπασε ή μεγάλη συζήτησι κι' είχαν μάθει οί δικοί του ό,τι ζητούσαν, έτόλμησε εκεί καθώς ήταν λίγο παραμέρα, νά ρωτήση τό θείο του, γιατί στην περιφέρεια δέν υπάρχουν άρδευτικά έργα.

—Δέν έχουμε παιδι μου ποταμούς. Τά νερά τών βουνών δέν χύνονται στον κάμπο. “Από τά πηγάδια μας ποτίζεται ό κάμπος. Κι' αυτά όταν δέν βρέχει δέν έχουν υπόλοιπο νερό. Αυτή είναι ή αίτια που δέν βλέπεις πολλά μπουσάνια. “Η μόνη φλέβα πουρχεται από τό Μαυροβούνι, δέν μπορεί νά ζωντανέψη ουτε τά ποτιστικά του κάμπου, άμα δέν βρέξη. “Αμα δε στείλη ό Θεούλης τη βροχή του, είμαστε χαμένοι άνθρωποι. Και καλά έμεις κεί-πάνου στο

χωριό έχουμε και κάτι ζωντανό. Μά σκέψου έτούτους τους ανθρώπους, τους κατωχωρίτες. Όλο τ'όχει τους πάει χαμένο. Αυτά που λές για έργα, δέν τ'α γνωρίσαμε ποτέ μας. Έπειτα, τί νά σου κάβουν κι' αυτά. Ό μεγάλος καρπός έτούτου του κάμπου είναι τ'ό στάρι, κι' αυτό θέλει βροχή κι' όχι πότισμα. Και τ'ό κακό είναι πώς άμα τούτες τίς μέρες δέν βρέξει, πάει καλήά του έλο τ'ό σπαρμένο. Ουτέ σπόρο δέν θάχουμε για τ'ό χρόνο. Μεγάλη μίζερία θά πέση σ' έλο τόν τόπο. Γι' αυτό βλέπεις πώς από μās τους χωριάτες έχει φύγει ή άνάσα. Ό Θεός νά βάλη τ'ό χέρι του.

Ύστερα από αυτά ό 'Αλέξης τραθήχηκε κατά μέρος. Γι' αυτόν είχε χαθή άπ' όσα είχε άκούσει κι' ή παραμικρότερη έλπίδα. Τί νά τίς κάνη πιά τίς πολλές κουθέντες; Άκουσε, μιά φορά, πώς την έποχή αυτή ήταν άργα για νά περιμένουν βροχή στον κάμπο. «Άφού δέν έβρεξε μέχρι τώρα, βράστα» είχαν πη μερικοί κατωχωρίτες. Κι' ό Χριστοφής τούχε πη, πώς άν βρέξει μεσοδύμαδα, τότες μόνο υπάρχει έλπίδα σωτηρίας. Μά πού βλέπεις έσύ τή βροχή; Πούνα τά σύννεφα; πρόσθεσε κουνώντας τ'ό κεφάλι. «Ώστε, μιά πούνα όριστική ή συμφορά, τί νά γίνεται λόγος» σκέφτηκε ό 'Αλέξης. "Άφησε λοιπόν μόνους τους χωριάτες και κλείστηκε στον έαυτό του. Οί χωρικοί είχαν την έλπίδα τους στον Θεό. Έτοιμάζαν από καιρό τά δικά τους. Άπό δύο μέρες νήστευαν όλα τά γύρω χωριά. Άβριο θάκαναν κι' έλας λειτουργία στο μοναστήρι. Και μετά θά κατέβαιναν στον κάμπο για νά κάνουν λιτανεία.

Ό 'Αλέξης, μιά πού δέν είχε βέβαια σκοπό νά τους παρακολουθήση ίσαμε κει πέρα, τους άφησε μόνους. Τί θέλουν, σκεφτόταν, οι άγιοι και τά θεϊά στά μετεωρολογικά φαινόμενα. Ό Θεός δέν άνακατέβεται στά ζητήματα τών βροχών και τών ανέμων. Αυτά ήταν, τόν παλιό καιρό, τά οικόπεδα του Αϊόλου. Μά ή ειδωλολατρεία έσβυσε όλότελα στην έποχή μας.

Για νά μη παρεξηγηθή μάλιστα άπ' τους συγγενείς του ό 'Αλέξης, όταν γυρίανε στο κτήμα, καμώθηκε πώς ή σουστα τόν κούρασε πολύ, περισσότερο άπ' ότι έδειχνε. Του πόνεσε πολύ ή μέση και γι' αυτό άβριο, μιά πούταν άδιάθετος, θά ζυμνούσε άργά, ίσως και τ'ό μεσημέρι.

Και τ'ό βράδυ, εύθης μετά τ'ό φαγητό, πορεύτηκε για την παράγια, όπου τούχαν στρώσει για ύπνο. Μαζί του θά κοιμόντουσαν ό μάρμπα Παναγής και τά δυό του ξαδέλφια ό Χριστοφής κι' ό Μανώλης. Δέν είχε πολλή ώρα πούχε πάσει ό 'Αλέξης και τούς είδε και τούς τρείς νά πλαγιάζουν πλάι του.

Την άλλη μέρα ό 'Αλέξης, πρωί-πρωί, ένοιωθε τους δικούς του νάχουν ζυμνήσει κι' άκουσε τίς έτοιμασίες τους, για την εκκλησιά. Ήταν ζυμνητός μά έκανε πώς κοιμότανε. Ύστερα από κάμποσο σηκώθηκε κι' αυτός. Είθε πώς στο κτήμα δέν έμεινε ψυχή. "Όλοι τους είχαν τραθήξει κατά τ'ό μοναστήρι. Δυό μικρά παιδιά ενός άγωγιότη είχαν μείνει για φύλακες και για τά ζώα. Αυτά τά δυό παιδιά τόν βοήθησαν νά νικήη και νά σιγουριστή.

Ό 'Αλέξης, καθώς δέν είχε τίποτα νά κάνη μέσα σ' αυτή την πρωινή ήρεμία, πήρε ένα βιβλίο και τούστρωσε στο διάβασμα. Δέν είχε όμως μιά-μιάμιση ώρα άπ' την στιγμή π' άνοιξε τ'ό βιβλίο, και νά σου φθάνει ό μάρμπα-Λεωνίδας. Είχε κρατήσει τ'ό λόγο του. Μόλις τόν είδε, τούκανε τόσες χαρές ό 'Αλέξης. Ό θεός του πάλι λίγο άνήσυχος τόν ρώτησε άμέσως για την άπουσία τών άλλων κι' έμαθε για τή λειτουργία και τή λιτανεία.

—Έσύ γιατί δέν πήγες κι' έμεινες όλο-μόναχος 'Αλέξη;

—Ήμουν κατακουρασμένος και άδιάθετος, γι' αυτό και βαριοκοιμήθηκα λίγο τ'ό πρωί, θεϊέ.

—Εί δέν πειράζει. Θά πάμε μαζί τώρα. Σέ λίγο θά κάνουμε τή λιτανεία. Δέν πάει ή εικόνα νά κατεβή στον κάμπο, νά περάση μπροστά μας, κι' έμεις νά μαστε κλεισμένοι στο κονάκι μας. Όταν φτάσουνε, 'Αλέξη μου, στο μεγάλο σταυροδρόμι θά πάμε ν' άνταμώσουμε τους άλλους.

—Νά πάμε, θεϊέ, είπε, άν και άνόρεχτα, ό 'Αλέξης.

Σέ μιά στιγμή τά παιδιά πού φύλαγαν, φώναξαν: «Έρχονται, έρχονται». Κι' άλήθεια, στο βάθος του κάμπου, κατά τ'ό μοναστήρι, έβλεπες σά φίδι ν' άργοκινιέται ή ανθρώπομάζα.

—Σέ λίγο θάβαν στο μεγάλο σταυροδρόμι υπέλόγισε ό μάρμπα-Λεωνίδας. Άς τού δίνουμε κι' έμείς κατά τ'ό τρισταρο, κι' άπ' εκεί βλέπουμε καλλίτερα και τ' ανθρώπινο μιλιούνη, είπε στον άνιμηό.

Άπ' τ'ό τρισταρο πούχε κι' ένα μικρό ύψωματάκι, έβλεπε ό 'Αλέξης τόν κινούμενο όγκο του πλήθους. Καώς πλησίαζε φαινόταν καθαρά πώς δέν ήταν μπουλουκι ούτε άνθρωπομάζωμα έτούτοι οι προσκυνητές. Κανένας άπ' τους χωριάτες, πού τίς σιλουέτες τους έβλεπες τώρα καθαρά, δέν κινιόταν βαριεστημένα και νωθρά. Ό ένας πίσω άπ' τόν άλλον, πήγαιναν όλοι άντάμα, με βήμα άργό και σταθερό. Με τούτη τή σκηνη τών προσκυνητών στον κάμπο ό 'Αλέξης έφερε στη μνήμη του θεάματα πούχε πρωτοαντικρύσει εκεί πέρα στην Εύρώπη. Σέ μεγάλα θέατρα είχε δη έτσι,

ἀρμονικά ἐπάνω στὴ σκηνὴ νὰ κινῆται τὸ πλῆθος. Κι' ἤφερε μὲ τί κόπο, μὲ τί ἐπίμονη καὶ πολυχρόνη ἐκπαίδευσι, πετύχαιναν οἱ σκηνοθέτες ἕνα τέτοιο χάρμα τῶν ματιῶν. Καὶ στὰ δικά μας μέρη, στὴν θυμέλη τῶν ἀρχαίων μας θεάτρων εἶχε δὴ κατὰ καιροὺς κι' ἀκούσει χοροὺς ἀπὸ μορφωμένους φοιτητὲς ρυθμικά κι' ἀρμονικά νὰ κινουῦνται καὶ ν' ἀπαγγέλλουν χορικά ἀρχαίας τραγωδίας.

Τοῦτο ἐδῶ τὸ θέαμα, μέσα στὸν κάμπο, ποὺ δὲν ὑπεροῦσε σὲ πειθαρχημένη κίνησι κι' ἀρμονία, πόσο διάφορο ἦταν ἀπ' ἐκεῖνο τοῦ θεάτρου! Καμμιά ἐπιτήδευσι ἐδῶ, καμμιά ἐκζητημένη προσπάθεια, τίποτε τὸ παρατραβηγμένο. Ἀγροτικὴ λιτότης, χωριάτικο χρῶμα κι' οἱ ἄνθρωποι ὄλο λαχτάρια καὶ ζωὴ. Τὸ μεγάλο πλῆθος, σοβαρὸ σιωπηλὸ, προσηλωμένο στὴν ἰδέα του, γιομάτο συλλογὴ καὶ αὐτοσυγκέντρωσι μὲ τὴ μεγάλη προσδοκία τοῦ πολυπόθητου καλοῦ στὰ μάτια, δὲν τραγουδοῦσε, μήτε ἔλεγε στιχάρια. Ἄκουγε μ' εὐλάβεια τὴν ψαλμωδία τῶν ψαλτάδων κι' ἀκολουθοῦσε ἀμίλητο τὴν ἀπλοϊκὴ πομπή. Ἐλείπαν ὀλότελα οἱ ἐξωτερικότητες τοῦ τεχνήτου. Δὲν ἦταν ὁ σκηνοθέτης ποὺ κρατοῦσε μὲ σφιγμένα τὰ δόντια κι' ἐναγώνια, ἴσια τὴ γραμμὴ. Ὁ πόνος, ἡ πίστις, ἡ ἐνατένισι πρὸς τὰ ψηλά, δονοῦσε τὴν ψυχὴ καὶ κρατοῦσε σὲ συνοχὴ τῆς πομπῆς τὴ γραμμὴ. Ἐνοιωθες ὄλων τὶς καρδιές ἐνωμένες. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ κάμπου μὲ σφιχταγκαλιασμένες τὶς ψυχές, σταθερὰ βαδίζοντες πρὸς τὸ σκοπὸ τους. Ἀνυπόμονα καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα στὸ βλέμμα, προσμένοντες τὴν ὥρα, γιὰ νὰ φτάσουν στὸ μέγαλο τοῦ κάμπου σταυροδρόμι. Ξέρουν τί ζητοῦν, κι' ἀπὸ ποῦ νὰ ζητήσουν. Κι' ἔδειχνε ἢ στάσι τους σάν νὰ μὴν εἶχαν βγῆ ἀπ' τὸ μοναστήρι. Σάν νὰ μὴν εἶχαν ἀφήσει πίσω τους τὸ ναό. Ὅλη τους ἡ εὐλάβεια εἶχε χυθῆ στὸν κάμπο. Συνεπαρμένοι ἀπ' τὴ λαχτάρια τῆς βροχῆς, βάδιζαν μὲ δέος, κι' ὄλο τὸ εἶναι τους δονοῦσε ἢ συγκίνησι τῆς ἀναμενόμενης προσευχῆς.

Στὸ σταυροδρόμι ἐπάνω, τὸ πλῆθος σταμάτησε. Σάν ἕνας ἄνθρωπος γονάτισε. Ὅπου κι' ἂν βρισκόταν ὁ καθένας, σὲ χαλίκι, σὲ πέτρα, σὲ χῶμα, σὲ ὕψωμα, σὲ λάκκο, ἔκλινε τὸ γόνα. Κι' ὁ παπᾶς μὲ τὴν ἀσθενικὴ κορμοστασιά, ἐκφωνοῦσε τὶς εὐχές τῆς δεήσεως. Κι' ἀκούγοντας μέσα στὴν ἡρεμία τοῦ κάμπου σταθερὴ κι' ἐπιβλητικὴ ἡ φωνὴ του. Κι' εἶχε χάσει, στὴν ἱερὴ τούτῳ ὥρα, τὴν ἀδύναμη σάρκινῆ του ὑπόστασι ὁ ἀποστεωμένος καὶ ξερακιανὸς ἐτοῦτος ἀσκητής. Εἶχε κάποιον ἀλλοιώτικο μεγαλεῖο ὁ ἀπλοϊκὸς κληρικὸς ἐπάνω του, σ' αὐτὴ τὴν τελετουργία. Ὁ Ἀλέξης ὅταν τὸν ἀκούγε νὰ ἐκφωνῆ στὴν ἀρχαίῃ γλῶσσᾳ τῆς εὐχῆς τὰ γιομάτα ἱκετήριου σπαρα-

γμὸ νοήματά της, νόμιζε πὼς ἔφερε μαζὶ του τὸ κύρος τῶν αἰώνων, πὼς εἶχε ζυγνήσει ἀπ' τὴν παλαιὰ ἔποχὴ ὁ φτωχὸς παπᾶς τοῦ μοναστηριοῦ. Δὲν ἤφερε ὁ Ἀλέξης ἂν οἱ χωριάτες καταλάβαιναν τί ἔλεγαν τὰ λόγια τῆς εὐχῆς. Μὰ τὸ πρόσωπο τοῦ ἱεροσυροῦ, ἔδειχνε πόσο βραβεῖα αὐτὸς ὁ λευίτης ἔνοιωθε τ' ἀνθρώπινο δράμα καὶ τὸν πόνο τοῦ ἀγρότη, ἐτούτῃ τῇ στιγμῇ τῆς ἱκεσίας. Τὸ ὄφρος του κι' ἡ μορφὴ του καθρέφτιζε τὴν προσδοκία ὄλων τῶν ἀνθρώπων τοῦ κάμπου. Ἀτενίζοντάς τον καὶ ἀκούγοντας τὴ φωνὴν του, οἱ ἀπλοϊκοί, νοιώθανε κι' ὅσα δὲν καταλάβαιναν ἀπ' τὶς πελεκημένες ἐκφράσεις τῆς παλαιᾶς γλώσσας. Ὁ Ἀλέξης χαιρόταν τὴν ποιησι τοῦ κεκλιμένου. Ἐκεῖνα τὰ: «Ἰδοὺ γὰρ ἡ γῆ πρόσκειται ὡς μήτηρ ἐξηραμμένους ἔχουσα τοὺς μαστοὺς. Ὡς γὰρ ἐκείνης ὡς οἱ μαστοὶ γάλακτος ἀποροῦντες θάνατον ἔπροσφρασαι τῷ βρέφει, οὕτω καὶ ἡ γῆ ἔτας ἀλλάσσει αὐτῆς ἀμοίρους ὑγρότητος ἔπροβαλλομένη, λιμὸν ἡμῖν ἀπειλεῖ καὶ θάνατον».

Κι' αὐτὰ τὰ καλλίρρυτα, ἂν δὲν μπορούσε νὰ νοιώσῃ ὁ λαός, καταλάβαινε μ' ὄλη του τὴν καρδιά αὐτὲς τὶς γνωστές, τὶς χιλιεπιτωμένες ἐπικλήσεις μὲ τὴν γνώριμὴ τους φρασεολογία τὴν κατανοητικὴ!

«Μὴ ἀπόση. Κύριε, τοὺς στεναγμοὺς ἑτῶν πενήτων. Σπλαγχνίσθητι τοὺς πένητας, νέους, καὶ νήπια θηλάζοντα μαστόν. Μὴ διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν συντριψῆς ἡμᾶς κλοῖψ τοῦ λιμοῦ».

Ἀνάμεσα τῆς νεκρῆς γῆς τοῦ κάμπου καὶ τοῦ γαλάζιου τ' οὐρανοῦ, ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ μὲ σπαραγμὸ κινιόταν. Ἄφηνε τὸ κουφάρι τῆς ἡ ψυχῆ. Ξεκολλοῦσε ἀπ' τὴ γῆ καὶ πρὸς τὰ πάνω προσπαθοῦσε νὰ τινάχθῃ. Ἡ ἐπίκλησι, γιομάτη ἱκεσία μὲ πάθος κι' ἐναγώνια προσδοκία, τὴν πόρτα τοῦ οὐρανοῦ ζητοῦσε νὰ κτυπήσῃ. Τὸν αἰθέρα πλημμυροῦσε τῆς ἀνθρώπινης μάζας ἡ ζωντανὴ ἐτούτῃ συγκίνησι. Ἡλεκτρισμένα, παραδομένα στὴ συντριβή, τ' ἀνθρώπινα κουφάρια, ἄφηναν ἐλευθέρη τὴν ψυχὴ ν' ἀναθεῖ τὰ κατάβασα τοῦ ἐγῶ. Πλούσια ἐσχύναν τὴν ἱκεσία τ' ἀλυσσοδεμένα σώματα, στὴν εὐλαβικὴ κι' ὀλόψυχη δεητικὴ προσφορὰ. Γιομάτῃ ἡ ἀτιμώσφαιρα τοῦ κάμπου ἀπὸ τέτοιας λογιῆς δόνησι καὶ κραδασμὸ, μαγνητικὰ τραβοῦσε πρὸς τὰ πάνω καὶ τὴν πῶ ἀδύνατη κι' ἀναίμη ψυχῆ. Τ' ὀμαδικὸ ἀνάβλεμμα τοῦ πλῆθους στὰ οὐράνια, ἔκλεινε μέσα του τὶς ἀγωνίες καὶ τοὺς κόπους μιᾶς ὀλόκληρης χρονιάς. Ὁ λάκαιρος ὁ ἀνθρώπινος μῦθος τοῦ κάμπου, μὲ πάθος, ἐπιμόνα καλοῦσε τὸν Κύριο τῶν Δυνάμεων νὰ στείλῃ τὴ βροχή. «Δώρησαι, Κύριε, ὅσον εἰς γονιμότητα τῶν

»ετησίων καρπών. Κατάπεμψον ὕδωρ ἐπὶ
»πᾶσαν τὴν γῆν. Πνεῦμα δρόσου ἐπάναγε.
»Ἐντειλαί ταις νεφέλαις τοῦ βρέξαι. Πα-
»ράσχου τῆ γῆ σου ὄμβρους ὑδάτων Κύ-
»ριε. Εὐφρανόν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς διὰ
»τοὺς πτωχοὺς τοῦ λαοῦ σου».

Καυμένη παπᾶ, τί βάρος ἐπάνω σου ση-
κάνεις ἐτούτη τῆ στιγμή!

Τί κουράγιο ἔχει ἡ ψυχὴ σου, γιὰ νὰ ση-
κῶνῃ ὀλόκληρου τούτου τοῦ πλήθους τὸν
σπαργμό καὶ τὴν ἰκεσία, καὶ πῶς πάλ-
λεται ἀπὸ πίστι γιὰ νὰ μπορῆ ν' ἀποθέσῃ
ψηλά στὰ οὐράνια, μπροστά στοῦ Παντο-
κράτορος τὸ θρόνο τὴν ὁμαδικὴ ἐτούτη
κραυγὴ τῆς ἀπογνώσεως καὶ τοῦ λαοῦ ποῦ
ποιμαίνει τὴ συντριβὴ!

Πόσες φορές, ἄραγε, στὰ ἴδια μέρη, τοὺς
ἴδιους καιροὺς, μὲ τὴ θερμὴ τῆς πίστεως
σου, δὲν ἀναζωογόνησες τοὺς ὀλιγοπίστους,
δὲν ἐθέρμανες τὶς ψυχὰς τῶν ἀποραγμένων,
δὲν ἔγινες ὁ ὁμαδικὸς πομπὸς τῆς δεήσεως
τοῦ λαοῦ σου; τοῦ ἴδιου τοῦ λαοῦ ποῦ τᾶ-
ρα μ' αὐτὰ τὰ ὀλόψυχα τὰ ὁμαδικὰ τὰ
πελώρια «Κύριε ἐλέησον» καὶ «Παράσχου
Κύριε» ἔχει γίνει ἕνα μ' ἐσένα. Εἶναι ἐνω-
μένος μαζί σου!

Πόσο πῶς κοντὰ εἶσαι μὲ τὸν λαό, ἐοῦ
φτωχὲ λειψίτη, ἀπὸ μᾶς τοὺς σπουδαγμέ-
νους καὶ σοφοὺς! εἶπε στὸν σιωπηλὸ συλ-
λογισμό του ὁ Ἀλέξης.

*

Τώρα ἡ δέσις στὸ μεγάλο σταυροδρόμι
εἶχε τελειώσει. Τὸ πλήθος μονοκόμματο
σηκώθηκε ἀπάνω. Τὰ χαλκίγια ἔχουν κάνει
τὴ δουλειά τους. Τὰ γόνατα τῶν παιδιῶν
φαίνονται νάχουν κι' ὄλας γδαρθῆ. Οἱ γέ-
ροντες κρατιῶνται ἀπ' τὰ μπρατσωμένα
χέρια τῶν παληκαριῶν, ὡς που νὰ βροῦν
τὴν δικιά τους σταθερότητα καὶ δύναμι.
Ἡ ἀνθρωπομαζὰ πῆρε πάλι τὸν ἀργό, λι-
κνιστικὸ, ὁμαδικὸ ρυθμὸ τῆς. Βάδιζε ἤρε-
μα κι' εὐλαβικά πίσω ἀπ' τὰ ἐξαπτέρυγα
καὶ τὶς λαμπάδες. Πηγαίνει πρὸς τὸ κέν-
τρο τοῦ κάμπου. Ἐκεῖ στὸ λοφίσκο, κοντὰ
στὸ προσκυνητᾶρι, θὰ γίνη ἡ δευτέρη δέσις.
Ἀκούγεται ἡ ρινόσυρτη φωνὴ τῶν ψαλ-
τάδων. Τίποτα ἄλλο. Ρυθμικὸ, ἀργό, στα-
θερό, τὸ βᾶδισμα τῶν ἀνθρώπων τοῦ κάμ-
που. Ἀπ' τὰ ψηλῶματα θὰ φαίνεται καὶ
πάλι τὸ σύνολο τούτου τῶν καμπισιῶν νὰ
ἀργοκινιέται ἐνωμένο καὶ ὀλόσωμο.

Μὰ σὲ τούτῃ τῆ δέσις ποῦγινε κοντὰ στὸ
προσκυνητᾶρι, τὸ ἐνωμένο τούτο σῶμα
σκίρτησε ἀπὸ νέα ζωὴ. Τὸ πλήθος ἐνοιώσε
καινούργιο αἷμα νὰ μῆκε στὶς φλέβες του.
Μιά καινούργια ψυχὴ προσδέθηκε στὸ ἄρ-
μα του. Πρωτῆτερα, ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώ-
πους μὲ τὴν προσευχόμενη καρδιά καὶ τὴν
ἰαχὴ τῆς οὐράνιας προσδοχῆς, ταλαντεύο-
ταν καὶ πέρα δῶθε παράδερνε ἕνα ἀνθρώπι-

νο σαρκίο μὲ τοὺς πολλοὺς τοῦ δισταγμοῦς.
Ἐκεῖ στὴ δευτέρη στάσι στὸ ἄλλο σταυρο-
δρόμι στὰ ριζὰ τοῦ λόφου, κάτου ἀπ' ἕνα
ξύλινο ἀπέριττο σταυρὸ, ὁ Ἀλέξης εἶχε ἀ-
ποθέσει τοὺς δισταγμοὺς ποῦ τὸν κρατούσαν
ἔξω ἀπ' τὴ ζωογόνο ἰκεσία. Μὲ ὄλη του
τὴν καρδιά, ἀφίνοντας κατὰ μέρος τὶς μα-
ριονέτες τοῦ μυαλοῦ του, ἔπεσε στὰ γό-
να κι' ἔγινε ἕνα μὲ τὸ πλήθος τῶν εὐλα-
δικῶν ἀνθρώπων. Δὲν μπόρεσε νὰ κρατή-
σῃ τὸν ἑαυτὸ του μακριὰ ἀπ' τὴν ὁμαδι-
κὴ ἐπικλήσι τῆς θεϊκῆς βοήθειας. Δὲν ἀν-
τεξε ἡ καρδιά του νὰ μείνῃ ἔξω ἀπ' τὸν
παλμὸ τῆς ζωῆς τῶν δικῶν του ἀνθρώπων.

*

Τὸ ἀπόγιομα τῆς ἴδιας ἡμέρας κατὰ τὸ
σοῦροπο τοῦ Ἀλέξης κάθεται στὸ ὕψωμα
τοῦ τρίστατου. Γύρω του εἶναι ἤρεμία.
Ὁ κόσμος ἔχει σκορπίσει. Οἱ χωριάτες ἔ-
χουν γυρίσει στὰ χωριά τους. Στὸ κτή-
μα πηγαίνονται οἱ λιγοστοί, οἱ δικοί
τοῦ ἀνθρώπου. Δίπλα του ἔχει τὸν «Λιοντα-
ρῆ» ἕνα τεράστιο μολοσσὸ τοῦ μπάρμπα
του, ποῦ ἀγαποῦσε πάντα νὰ τοῦ χαϊδεύῃ
τὸ μαλλιαρὸ κεφάλι. Τὸ καυμένο τὸ ζῶο
εὐχάριστα δέχεται τὰ χᾶδια ποῦ οἱ ἀφεν-
τικοὶ του δὲν τῶχαν πολυσυνειθίσει. Ὁ Ἀ-
λέξης φαίνεται νάναι λίγο χλωμὸς καὶ ἀ-
διάθετος. Ἐχασε τὸ χουζοῦρι του καὶ κα-
κοκοιμήθηκε ἀπόψε. Σήμερα τὸ βράδυ θὰ
πρέπη νὰ πέσῃ νωρίς. Ἦθελε νὰ ξεκουρα-
στῆ. Ἀλήθεια, ὅταν κανένας χάσῃ τὶς ἀ-
νέσεις του καὶ τὶς συνήθειές του, δύσκολα
ἔρχεται ὁ ὕπνος. Καὶ ποιὲς ἀνέσεις ἔχασε
ὁ Ἀλέξης; Ἐκεῖνες τοῦ χωριοῦ μὲ τὸ σκλη-
ρὸ κρεβάτι, τὶς τᾶβλες γιὰ σωμιε καὶ
τὶς ἀγκαθῶτες κουβέρτες γιὰ σεντόνια—
ποῦ εἶδε κι' ἔπαθε νὰ τὶς συνειθίσῃ.—Ἐ-
θλεπε πῶς γι' αὐτὸν τὸ χάσιμο τῶν ἀνέ-
σεων στάθηκε κλιμακωτὸ. Ἀπ' τὴν Εὐρώ-
πη στὴν Ἀθήνα, ἀπ' τὴν Ἀθήνα στὸ χωριὸ
κι' ἀπ' τὸ χωριὸ στὸν κάμπο. Κι' ἔχουμε
τράτο ἀκόμα καὶ γιὰ χειρότερα. Τῶξε πα-
ρατηρήσει: Κάθε φορὰ ποῦ ἄλλαξε κρεβ-
βάτι, σκεπάσματα καὶ τόπο, ἔκανε κι' ἕνα
σταθμὸ στὴ ζωὴ του. Καὶ τὰ «Ζαχνὰ» ἔ-
νας σταθμὸς ἦτανε γι' αὐτόν. Μὰ ἕνας
σταθμὸς ποῦ δὲν σημειώθηκε στὴ ζωὴ τ'
Ἀλέξη μόνον μὲ τὸ χάσιμο τοῦ ὕπνου καὶ
τὴν ἀλλαγὴ τοῦ κρεββατιοῦ. Καὶ κάτι ἄλ-
λο ἄλλαξε μέσα του. Τῶδε κατακάθυρα
χθὲς καὶ σήμερα.

Ἐδῶ στὸν κάμπο, ποῦ λίγο πάντα εἶναι
τὸ νερὸ, βῆκε τὴ δική του φλέβα ὁ Ἀλέ-
ξης. Ἀπ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν κάμπο, σκεφτό-
ταν, ξεκίνησε ἡ γενιά του. Ἐδῶ στέριωσε
γιὰ πρώτη φορὰ ὁ παππούς. Ἐδῶ ἔπιασε
τὴν τσάπα ὁ πατέρας του καὶ μὲ τὸν ἰδρω-
τα πότισε τὴ γῆ. Ἀπὸ δῶ ἀρχίζει ἡ ἱστο-
ρία ὀλωνῶν τῶν Καλοφρονάδων. Τὶ τὸ διά-
φορο πῶς τὸ παρακλάδι τοῦ γύριζε εἰς

Εὐρώπες; Ἄπ' ἐδῶ ἦταν καὶ τὸ ξεκίνημα τ' Ἀλέξη. Ὅπου καὶ νὰ πάμε, φέρνουμε μαζί μας τὸ χῶμα μας καὶ τὴν ἀρχα του. Ἡ παρουσία του εἶναι κοντὰ μας καὶ γιομίζει τὴ ζωὴ μας στὰ ξένα. Ἡ χωματένια του μυρουδιά φέρνει μαζί της παντοῦ ὄλον τὸν ἰδρώτα τῶν δικῶν μας ἀνθρώπων, τῶν συγγενῶν μας, πού ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ πότισαν μ' αὐτὸν καὶ γονιμοποίησαν τὴ γῆ. Καὶ ἔχουν μπόλικο ἰδρώτα τὰ κατακαυμένα χῶματα τῶν κάμπων τοῦ τόπου μας.

Αὐτὸ τὸ χῶμα τῶν κάμπων ἔθρεψε τοὺς πατεράδες μας κι' ἀνάστησε ἐμᾶς, τ' ἀναιμα παρακλάδια τους, πού κατάρρα μας ἦταν στοὺς πέντε ἀνέμους νὰ φυλλορροοῦμε πάντα ἄσκοπα τὴ ζωὴ μας.

Σήμερα γιὰ πρώτη φορά μακρὰ ἀπ' τὰ βιβλία, τίς Ὀλυζιόνες, τοὺς ναρκισσισοὺς καὶ τὰ θυμιατίσματα ὁ Ἀλέξης γνώρισε τὸ ἀπλό νόημα τῆς σκληρῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων του.

Ἡ ἀγωνία τῶν ἀνθρώπων τοῦ κάμπου γιὰ τὴ βροχὴ, τοῦ ἀνοιξε τὰ μάτια. Τὰ ξεστά χῶματα τῶν ἀνθρώπων τῆς λιτανείας καὶ τὰ γιομάτα ἀπὸ πίστι κι' οὐράνια προσδοκία γλαρὰ τους μάτια, βαραίνουν μιὰ γιὰ πάντα μέσα του. Μπροστὰ στὴν πηγάια, τὴ λαγαρή, τὴ γιομάτη ἀνθρώπινο μόχτο ἐπὶκλήσει τοῦ πλήθους στὸν «Κύριον τῶν πενήτων», δὲν βόσθηξε νὰ κρατήσῃ ἔξον κι' ἀδιάφορο τὸν ἑαυτό του. Στὸν ἀλαλαγμὸ τοῦ πλήθους γιὰ τὴν ἐπέλευσι «πνεύματος δρόσου» καὶ «τὴν κατάπαυσιν τοῦ ἀόχμου» εὗρισκε τὸ νόημα τῆς ζωῆς του ὁ Ἀλέξης.

Μιὰ ἰδιόρρυθμη μελωδικὴ φωνὴ ἄκουσε νὰ τοῦ σιγοψιθυρίζῃ στὴν ἀρχὴ κι' ὑπεραγοητευτικά νὰ τὸν συνεπαίρῃ: Τοῦλεγε πὼς ἡ θέσι του εἶναι, νᾶναι ἕνα μὲ τὸν λαόν ἐτοῦτον τῆς προσευχῆς. Μὲ τὸ ζωντανὸ ἐτοῦτο πλῆθος πού μοχθεῖ, πού ἰδρώνει, πού προσδοκᾷ ἀπ' τὸ Θεό, πού πιστεύει. Αὐτὸς εἶναι ὁ παλμὸς τῆς ζωῆς τῶν δικῶν του ἀνθρώπων, τῶν ἀνθρώπων πού στίς φλέβες του ἔτρεχε τὸ ἴδιο αἷμα πού πότιζε καὶ τὸ δικό του κορμί. Τί πὼς αὐτὸς δὲν εἶναι σκαφτιάς. Θὰ δώσῃ κι' αὐτὸς στὰ χαρτιά του καὶ στὰ βιβλία τὸν ἴδιο παλμὸ τῆς ζωῆς, τίς ἴδιες λαχτάρες, τὴν

ἴδια πίστι. Αὐτὴ πού γνώρισε κοντὰ στοὺς ἀνθρώπους τοῦ κάμπου, τοὺς δικούς του πιά ἀνθρώπους, τοὺς ἀδελφούς τοῦ πατέρα του καὶ δικούς του ἀδελφούς.

*

Τὰ σύννεφα τῆς βροχῆς ἀρχίζουν νὰ πιθαζονται κατὰ τὸν νοτιᾶ. Τὰ παιχνιδίσματα τους μὲ τὸν ἥλιο ζωήρευαν. Ταξιδιάρικα ἔκαναν πορεῖες γοργές στο γαλάζιο τ' οὐρανοῦ. Τὸ ξεροθόρι ὀλότρελα εἶχε κοπάσει. Τὸ μαϊστράλι ἀπάλανε κι' ὄλας τὴν ξεραμμένη γῆ. Τὰ πρόσωπα τῶν χωριανῶν ζωογονήθηκαν. Ὁ Ἀλέξης τοὺς ἔβλεπε τώρα νᾶναι χαραποί, ταχυκίνητοι, μὲ δικαιομένη τὴν πεποίθησί τους.

Ἐβλεπαν κεῖ κάτω στὸ νοτιᾶ τὰ περαχωρίτικα λειβάδια νᾶναι κι' ὄλας μουσκεμμένα κι' ἔτριβαν τὰ χέρια μὲ ἀγαλλίασι. Φαίδρυνε τὴν καρδιά τους ἡ διπλανὴ εὐτυχία. Ὁ «περιβάλλον τὸν οὐρανό ἐν νεφέλαις» ἔστειλε κατὰ τὸν κάμπο τοὺς δμῆρους τῶν ὑδάτων του ἄφθονους. Ἄκουαν οἱ ἱκέτες τὸν οὐρανὸ ν' ἀποκρίνεται μὲ τὴν τόσο γνώριμη στοὺς χωρικοὺς γλῶσσα του. Κι' ἡ ἀπόκρισι ὄλο κι' ἐδυναμῶνε, ἡ βροχὴ ἔρχοταν πιά ὄλο καὶ πλουσιώτερη κι' ἄπλωνε τὴν θεία εὐλογία σ' ὅλη τὴν γῆ τοῦ κάμπου.

Κι' οἱ καταρράχτες τοῦ οὐρανοῦ πού λύθηκαν γιὰ νὰ ποτίσουν τὴν διψασμένη γῆ, αὐλακῶνουν καὶ τὴν ψυχὴ τοῦ Ἀλέξη. Ἀνάμεσα στὴ γῆ τῶν πατέρων του καὶ στίς ψυχές τῶν δικῶν του ἀνθρώπων, ποῦταν σάρκα ἀπ' τὴ σάρκα του, βρῆκε ὁ Ἀλέξης τὸν ἀληθινὸ ἑαυτό του.

Εἶδε κι' ὄλας τὸν καρπὸ ποῦχε τὸ ριζοθόλημά του στὴν πατρογονικὴ γῆ. Ἐπίασε καὶ θέριεψε γιὰ καλὰ. Στὸν δραματισμὸ ποῦκανε γιὰ τὸν ἀναζωογονημένο στὴν πατρικὴ γῆ ἑαυτοῦ, εἶδε ἕνα κλήμα, πού καθὼς εἶχε ἀρχίσει νὰ μαραίνεται, θὰ πῆγαινε χαμένο καὶ θάμενε κατὰξερο προσάναμμα στὴ φωτιά, τῶδε σήμερα νᾶναι ξανανιωμένο, καθαρισμένο καὶ μὲ δίψα τώρα νὰ τραθᾷ τοὺς πλούσιους χυμούς τ' ἀμπελῶνα. Καὶ στοὺς κατοπινοὺς χρόνους τῶδε ν' ἀποδίδῃ τραγανούς καὶ μπόλικους καρπούς.

ΤΙΜΟΝ ΠΑΡΜΕΝΑΣ

ΔΙΠΛΟΣ ΘΑΝΑΤΟΣ

Σ' ένα κουκλίστικο μικρό νησάκι, ὄλο ἀέρα καὶ φῶς,
μέ παραλλῆς πού χαϊδεύονταν ἐρχόμενες στό κῆμα,
ἐκεῖ εἶχε χτίσει τὸ παλάτι τῆς ἡ Ἀρχόντισσα.
Μικρὸ παλάτι, ἰσόγειο, χωμμένο μέσ' τὴν πρασινάδα,
μέ περιστύλια, σκιαδές, πίδακες καὶ μικρὲς λιμνοῦλες,
ἀπλῶνε τὸ λούσο τῶν ρόδινων μαρμάρων του
ἴσαμε τοὺς σάπφειρους τῆς παραλλῆς.
Μὰ τ' ἦταν ἔλ' αὐτὰ μπροστά στό γέλοιο
τῆς παιδούλας πὺδ τῶχε γιὰ φωλιὰ τῆς:
Αὐτὴ χορεύοντας
ἔκανε τὰ μάρμαρα νὰ τραγουδοῦν,
κι' ὡς ἀπλῶνε κι' ἐλύγιζε τὰ ὄρατα τῆς χέρια
ἔκανε τίς ἀναδενδράδες νὰ χορεύουν.
Ἡ Ἀρχόντισσα ἡ Μητέρα τῆς
μέ τέτοιο πάθος τὴν εἶχε ἀγαπήσει,
ὅστε ἀφίνοντας κάθε ἄλλη λάμψη,
εἶχ' ἔρθει ἐδῶ γιὰ ν' ἀσωτέψη
στὴν ἀγάπη τοῦ λατρεμένου παιδιοῦ.
Ὅλημερίς τ' ἀκολουθοῦσε σὰ σκιά,
γιὰ νὰ τὸ βλέπη καὶ νὰ τὸ χαϊδεύη
κι' ὅταν ἐνύχτωνε καὶ τὸ παιδί κοιμόταν,
ἡ Ἀρχόντισσα Μητέρα, καθισμένη δίπλα του,
τὸ κοίταζε ὥρες κι' ὥρες,
βαθαίνοντας τὸ βλέμμα καὶ τὴ σκέψη
σ' ὠμορφιές καὶ ἀγάπες.

"Ὅμως τὸ μικρὸ φωτολουσιμένο παλατάκι
τῶσκιε κάποτε στριγγιὰ φωνὴ
ποῦκανε ν' ἀνοίξουνε πληγῆς στὰ μάρμαρα,
νὰ ξεστρίψουν καὶ νὰ πέσουν χάμω σὰ φίδια οἱ ἀναδενδράδες,
νὰ μουγγαθῆ καὶ νὰ λουφάξῃ τὸ κῆμα.
Γιατί ἡ ὄρατα Κόρη πέθανε!
Τότε ἡ Ἀρχόντισσα Μητέρα,
πόλεμο ἀνοίγοντας μέ τὸ θάνατο, τὴ στόλισε
σὰ νύφη, σ' ἀναπαυτικὸ ἀνάκλιτρο,
καὶ μαζὶ τῆς γύρισε στὴ μεγάλη Πολιτεία.
Ἐκεῖ, ἀψηφώντας τῶν γερόντων τὸ λόγο,
πὺς ἔπρεπε τὸ νεκρὸ τῆς Κόρης σῶμα
ν' ἀφεθῆ νὰ ἴψυγάσῃ στὴ φθορά του,
χῶμα νὰ ξαναγίνη δ,τι εἶναι χῶμα,
σοφοὺς βάζει τεχνίτες πὺδ τὴν ἐμπαλασάμισαν

κι' ως ήταν ξαπλωμένη, μ' ανοιχτά τὰ ὄρατα τῆς μάτια,
 μὲ κρυσταλλένια θήκη τὴν ἐσκέπασαν
 καὶ τὴν παράδωσαν πάλι στὴ μάγνα.

Στὸ δάσος τῆς Μασίλιας,
 στὸ μαύρο σκοταδερὸ δάσος ἀνάμεσα,
 εἶν' ἓνα παλάτι ἀπόκοσμο,
 μὲ μιὰ μονάχα αἰθουσα,
 δίχως ἄλλα διαμερίσματα, δίχως ἀκολουθίες,
 γιατί ἡ ἀφέντισσά του δὲ χρειάζεται πιὰ
 τίποτα. Ξαπλωμένη σ' ἀναπαυτικὸ ἀνάκλιτρο
 μέσα στὴ γυάλινῃ τῆς θήκη,
 τριγυρισμένη ἀπὸ ἄσπρα τριαντάφυλλα καὶ μαύρα βελουδα,
 ρεμβάζει. Ἀπέναντί τῆς ἓνα ὅμοιο ἀνάκλιτρο,
 ὅπου κάθε μέρα ἔρχεται καὶ περνᾷ μιὰν ὥρα
 ἡ Ἀρχόντισσα Μητέρα. Κάθεται ἀπέναντί στὴν Κόρη τῆς
 καὶ τὴν κυτάζει καὶ τῆς λέει, ὅλο τῆς λέει.
 Κι' ὕστερα, σὰν μὲ τὸ ἡλιόγευμα
 ἀρχίζει νὰ νυχτώνῃ στὸ βαρὸ τὸ δάσος τῆς Μασίλιας,
 τοῦ παλατιοῦ οἱ ἄνθρωποι
 καλοῦνε τὴ μητέρα νὰ ξυπνήσῃ ἀπ' τ' ὄνειρο,
 καὶ νὰ γυρίσῃ πίσω στὴ Χώρα.
 Ἔτσι τὰ θεριεμένα ἄτια τοῦ Ρηγικοῦ ἀμαξιοῦ
 ἀφίρουν πάλι μονάχη μέσ' τὴ νύχτα ποὺ ἔρχεται
 τὴν Κόρη—φαίνεται ἀκόμα μέσ' ἀπ' τὰ παράθυρα
 τ' ἄσπρο τῆς φόρεμα, μαντεύεται τοῦ προσώπου ἡ ὄμορφάδα
 ἔτσι ὡς εἶναι πάντα, στὴν αἰώνια ρέμβῃ τῆς δασμένη.

Ὅμως μιὰ μέρα, ξαφνικά,
 μαθεύτηκε πὺς ἀπὸ τέσσερες μεριές
 καιγόταν τῆς Μασίλιας τὸ δάσος!
 Σὰν τρελλὴ ἡ Μητέρα
 εἶπε νὰ ζέψουν τὰ πιὸ γρήγορα ἄλογα
 κι' εὐθὺς ρίχνεται σ' ἓναν ξέφρενο δρόμο
 πρὸς τὸ ἀπόκοσμο παλάτι τοῦ δάσους.
 Ἀλλὰ γρηγορώτερά τῆς ἔτρεχε ἡ φωτιά,
 κι' ἐξώγασαν οἱ αὐλαῖες τῆς τὴν Κόρη.
 Ἐκείνη δὲν κινήθηκε. Ὅμοια πάντα ξαπλωμένη,
 τριγυρισμένη ἀπ' τὰ βελουδα καὶ τὰ ρόδα,
 ἀφέθηκε νὰ διπλωθῇ στὶς πορφυρὲς αὐλαῖες.
 Ἔτσι, ὅταν ἡ Μητέρα ζύγωσε,
 ἀκούστηκε πάλι, μαῦρος κι' ὀλοσκότεινος
 μέσ' τὴ μαυρίλα τοῦ καμμένου δάσους, ὁ βόγγος τῆς
 γιὰ τὸ δεῦτερο θάνατο τῆς Κόρης.

Κι' οἱ γέροντες εἶπανε τότε πὺς ὁ Θάνατος
 θέλει νὰ κάμῃ νὰ γυρίσουμε, ὅσοι ζωντανοί,

τὰ μάτια ἀπὸ τὸ λατρεμένο σῶμα πρὸς τ' ἀπάνω.
 Παίρνει ἀπ' τὰ χέρια μας τὸ θησαυρὸ ποῦχουν γαντζώσει,
 τὸν ἀποσύρει ὀρμητικά, βίαια καὶ μᾶς ἀφίνει
 νὰ γάσκουμε μπρὸς στοῦ κενὸ καὶ νὰ ζητᾶμε,
 τῶρα ποῦ ἡ ψεύτρα λάμψη τοῦ κορμιοῦ δὲ μᾶς τυφλώνει,
 —δὲ μπορεῖ νὰ γάθηκε τὸ θαῦμα ὁ ἄνθρωπος—
 τὴν αὐτὴ τῆς ψυχῆς οὐσία.

Ὅμως ἡ μάννα αὐτὴ ἀπόμεινε
 ἀπὸ τὸ χωματένιο θησαυρὸ τῆς γαντζωμένη.
 Στὸν πόνο τῆς, καὶ πάλι ἀπ' τὰ φθαρτὰ
 εἶχε ζητήσῃ στήριγμα καὶ παρηγόρια.
 Κι' ἔτσι ἄλλο τίποτα δὲν κέρδισε
 παρὰ νὰ κλάψῃ δυὸ θανάτους!

Π. ΚΛΩΝΑΡΗΣ

 ΝΕΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

ΕΑΝ ΑΝΑΛΑΒΩ ΤΑΣ ΠΤΕΡΥΓΑΣ ΜΟΥ ΚΑΤ' ΟΡΘΟΝ

Στρατοκόπε κουρασμένα,
 στοὺς στενοὺς δρόμους τῆς γῆς
 τὰ πτερά πῶς νὰ διπλώσῃς
 τῆς ἀκούραστης ψυχῆς...

Τὸ τακτῆρι σου νὰ στήσῃς
 δὲν μπορεῖς κάποιοι ἀγῆ,
 μιὰ φωνὴ μέσ' τὴν καρδιά σου
 πάντα ἄλλοθ οὐ προσκαλεῖ.

Καὶ τ' ἀστέρια ἂν σοῦ γινόνταν
 τόπος γιὰ νὰ κατοικῆς,
 κι' αὐτὸ πάλι θά ἦταν λίγο
 γιὰ ὅ,τι μέσα σου ποθεῖς.

Σὲ καλοῦν στὰ πέρα εἶδη
 τὰ γαλάξια τὰ βουνά'
 μόλις ὅμως τὰ πατήσαις
 πάλι θά στηθοῦν ξανά

Μπρὸς στὴν ἀπληροτῆ ψυχῆ σου
 ὑψηλότερες κορφές,
 στὴν ἐλόχρυση τὴ μέρα
 θά σοῦ νεύουν φωτεινές.

Ἡ ἀσίγητη ἐλπίδα
 ὅτι κάποιο εἶναι ἢ χαρὰ
 σὰν φωθῆρισμα τῶν ἀστρων
 μέσα σου γλυκομιλά.

Θά πατήσῃς τὸ φλισκούνι,
 θά εὐωδιάσῃ τὸ θυμάρι,
 τὸ ἔλατο θά συναντήσῃς
 τοῦ βουνοῦ κρυφὸ καμάρι.

Κάτω ἢ θάλασσα θ' ἀπλώσῃ
 ἀχνογάλανα πανιά,
 γιὰ τῆς ἀνοιξῆς τὰ μέρη
 θά πετᾶνε τὰ πουλιά...

Κι' ὅταν ἀνεβῆς στὰ ὕψη
 ποῦ τὰ χιόνια σιωποῦν,
 ποῦ ποτὲ μὴτ' ἀνεμῶνες
 μῆτε βᾶτοι δὲν ἀνοθοῦν.

Θ' ἀγναντέψῃς ὅλα τ' ἄστρα
 καὶ θά σοῦ φανοῦν μικρά:
 > Ὡ σκηνή, σκηνή καυμένη
 > πᾶμε ἀκόμα πτό μακρὰ».

Στρατοκόπε κουρασμένα
 ποῦ στὸ τέλος θά σταθῆς;
 ποῦ εἶναι τῆς γλυκειᾶς πατρίδας
 ὁ Ἰσκιος νὰ ξεκουραστῆς;

Καρφωμένο τ' ἅγιο Σῶμα
 στῆς θυσίας τὸ σταυρό,
 θεῖα χεῖλη φωθῆριζον:
 < Ἡ πατρίδα σου εἰμ' ἐγώ».

ΕΛΕΝΗ ΚΑΡΙΤΑ

Ο Κόσμος τῶν Γραμμάτων

Ἀπόψεις

ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Δύο ἄρθρα πού ἐδημοσιεύθησαν τελευταίως μέ τούς τίτλους: «Τρεῖς μεγάλοι σύγχρονοι ἐρευνηταί τῆς ζωῆς» (1) καί «Ἡ ἔννοια τῆς ἐξελίξεως καί ὁ ἀπολιθωμένος ζωϊκός κόσμος» (2), μάς προσφέρουν νέα καί πολύτιμα στοιχεία εἰς τήν διαφώτισιν ἑνός προβλήματος, τὸ ὁποῖον διὰ πολλοὺς θεωρεῖται ὡς ἡ πέτρα τοῦ σκανδάλου ἀπὸ ἀπόψεως κοσμοθεωριακοῦ προσανατολισμοῦ, τοῦ προβλήματος δηλαδή τῆς γενέσεως καί ἐξελίξεως τῶν ζωντανῶν ὀργανισμῶν.

Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἐκθέτει ἐν συντομίᾳ τήν δρᾶσιν τριῶν διασημῶν φυσιοδιφῶν. Τοῦ βοτανικοῦ καί μορφολόγου Κ. Goebel (1855-1932), τοῦ ζωολόγου καί φιλοσόφου Η. Driesch (1867-1941), καί τοῦ ζωολόγου καί φυσιολόγου Η. Spemann (1869-1941).

Ὁ καθηγητὴς Goebel ἦτο ἓνας ἐκ τῶν μεγαλύτερων ἐρευνητῶν πού ἠσχολήθησαν μέ ἐπιτυχίαν εἰς τὸ ζήτημα τῆς μορφολογίας τῶν φυτῶν. Συνεκέντρωσε πλοῦσιον πειραματικῶν ὀλικῶν εἰς τούς πέντε τόμους τοῦ περιφήμου ἔργου του «Ὁργανογραφία τῶν φυτῶν» εἰς τὸ ὁποῖον ὁμιλεῖ μέ εὐλικρίνειαν καί ἀντικειμενικότητα δι' ὅλα τὰ ἐπίμαχα ζητήματα καί ἐμφανίζει τήν παρούσαν στάσιν τῆς ἐπιστήμης ἐναντι τῶν προβλημάτων αὐτῶν. Ἡ διαφοροποίησις τῶν ὀργάνων, λέγει, δέν δύναται νά ἐξηγηθῆ «μόνον ὡς ἀποτέλεσμα τῆς προσαρμογῆς, ὅπως ὑποστηρίζουν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Darwin οἱ μηχανιστικῶς σκεπτόμενοι βιολόγοι. Ὅπου τὰ ὄργανα καί τὰς ὀργανώσεις εὕρισκε ὁ Goebel, ἐπὶ τῆ βάσει τῆς πλουσίας πείρας του, κάτι πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὴν ὠφέλιμον μόνον προσαρμογὴν πού ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς δια-

τηρήσεως συμπτωματικῶν μεταλλάσσοντων» (3).

Ἐξ ἄλλου ὁ καθηγητὴς Η. Spemann εἶναι γνωστός ὡς ἓνας ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων ἐμβρυολόγων, ἀσχοληθεὶς ἰδιαίτερος μέ τὰ σπέρματα τῶν ἀμφιβίων. Ἐπὶ ἀρκετὰ χρόνια ἦτο ὁ κυριώτερος ἐκπρόσωπος τῆς μηχανιστικῆς ἀντιλήψεως τῶν φαινομένων τῆς ἐξελίξεως τῶν ζώντων ὀργανισμῶν, ἀλλὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν, τὰ πειραματικὰ δεδομένα τοῦ ἔβωσαν ἀφορμὴν νά ἀλλάξῃ εἰς πολλὰ σημεῖα ριζικῶς ἀντιλήψεις. Εἰς ἓνα ἔργον του (4) πὸ ὁποῖον ἐσχολίασεν καί αἱ «Ἀκτίνες» (1939, σ. 252) καταχωρεῖ ὅλα τὰ σπουδαῖα συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξε κατόπιν τῶν μακρῶν πειραματικῶν τῶν ἐρευνῶν. Ὁ Spemann, ὁμιλεῖ περὶ μιᾶς δρώσης ὕλης (Wirkstoff) ἡ ὁποία ἠμπορεῖ νά ἐρμηνεύσῃ τὰ φαινόμενα τῆς ἐξελίξεως, ἀλλὰ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἀδύνατον νά στηριχθῆ ἐπὶ τοιαύτῃ ἀντίδρασις ἑνός τμήματος τοῦ σπέρματος πού ἔχει διάφορα δυναμικά, ἐπὶ ἀπλῶν ἢ πεπλεγμένων χημικῶν ἀντιδράσεων». Καί ὅτι πολὺ περισσότερο ὅλα αὐτὰ ὀφείλονται εἰς ἄλλους παράγοντας, πού προέρχονται ἀπὸ τὴν δύναμιν τῆς ζωῆς καί διὰ τούς ὁποίους κάτι μᾶς εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα. «Εἰς πολλὰ σημεῖα, λέγει ὁ Spemann, ἀρχίζει νά χαράξῃ ἡ γνώσις αὐτή. Καί εἰς τὸν δρόμον αὐτὸν πού βαίνει πρὸς ὑψηλοτέρους σκοπούς, πιστεύω ὅτι ἕκαστα καί ἐγὼ μέ τὰ πειράματά μου κάποιο βῆμα».

Περὶ τοῦ ἔργου τοῦ καθηγητοῦ Η. Driesch δέν εἶναι ἀνάγκη νά εἰπωμεν τίποτε διότι εἶναι γνωστά αἱ μεταφυσικαὶ αὐτοῦ ἀντιλήψεις καί ἔχουν αὐταί ἐκτεθῆ ἀλλοχοῦ («Ἀκτίνες», 1942, σ. 92-94). Πρέπει νά τονισθῆ ἔδω μόνον ὅτι διὰ τῶν βιολογικῶν ἐρευνῶν τοῦ Driesch, αἱ ὁποῖαι ἀπέδειξαν τὴν σκοπιμότητα τῶν διεργασιῶν τοῦ ὀργανισμοῦ πού διέπονται ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ὁλότητος, ἡ βιολογία δέν ἀντιμετωπίζει πλέον τὴν ζωὴν ὡς ἓνα ἀπλοῦν φυσικοχημικὸν φαινόμενον.

(3) K. Goebel: Organographie der Pflanzen, B. 1, S. 43.

(4) H. Spemann: Experimentelle Beiträge zu einer Theorie der Entwicklung, Berlin 1936. Τὸ αὐτὸ καί ἀγγλιστί: Embryonic Development and Inductions, Oxford, 1938.

(1) R. Woltereck: Drei grosse Lebensforscher unserer Zeit, Zeitschrift für die gesamte Naturwissenschaft, Berlin 1941, Folge 11-12.

(2) O. Kuhn: Der Evolutionsgedanke und die fossile Tierwelt, Natur und Kultur, 1941, σελ. 242-244.

Ὡς γενικὸν συμπέρασμα θὰ ἤμπορούσε νὰ διατυπωθῆ τὸ γεγονός ὅτι τὰ τελευταῖα χρόνια ἡ ἔρευνα τοῦ προβλήματος τῆς εξέλιξεως τῶν ζώτων ὀργανισμῶν ὑπερνεκρίθησεν τὴν βαθμίδα ἐκείνην κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἔκδοξή τῆς εξέλιξεως ἐστηρίζετο μόνον ἐπὶ λειτουργιῶν μηχανικῶν. Τὸ πρόβλημα τοῦτο ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ γενικωτέρας ἀπόψεως καὶ ἡ σκοπιὰ ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐρευνᾶται σήμερον χύνει ἀρκετὸν φῶς εἰς τὸ αἶνιγμα τοῦτο μὲ ὀρίζοντας πολὺν πέραν τῶν τυφλῶν καὶ ἀτλῶν φυσικοχημικῶν νόμων.

Ἄλλὰ καὶ τὸ δεύτερον ἄρθρον «περὶ τῆς ἔννοιαις τῆς εξέλιξεως καὶ τοῦ ἀπολιθωμένου ζωικοῦ κόσμου» τοῦ Ο. Κuhn, ὑψηλοῦ τῆς Γεωλογίας καὶ Παλαιοντολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Halle παρουσιάζει ἐξαιρετικὸν ἔνδιαφέρον διότι μᾶς ἐκθέτει τὰς ἀπόψεις τῆς Παλαιοντολογίας ἐν σχέσει μὲ τὸ ζήτημα τῆς εξέλιξεως.

Οἱ βιολόγοι, λέγει ὁ Κuhn, εἶναι διχασμένοι εἰς δύο μερίδας πού ὑποστηρίζουν ἔντελως διαφορετικὰς ἀντιλήψεις ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν. Οἱ μὲν τὴν θεωροῦν ὡς ὀρθὴν καὶ μόνον πίσωθεν χρόνου ζητεῖται διὰ ν' ἀποδειχθῆ πλήρως, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἀποκροῦν κατηγορηματικῶς τὴν ἰδέαν τῆς καταγωγῆς.

Συνήθως μὲ τὴν βίαν μας νὰ ἀποδείξωμεν ἀλάνθαστον τὴν θεωρίαν τῆς εξέλιξεως—συνεχίζει ὁ Κuhn—κατασκευάζομεν ἕνα ὑποθετικὸν γενεαλογικὸν δένδρον εἰς τὰ ἄκρα τῶν κλάδων τοῦ ὁποίου τοποθετοῦμεν τὰ ζῶα πού ὑπάρχουν σήμερον καὶ ἀφήνομεν ἄλλα αὐτὰ νὰ ἐνωθοῦν εἰς τὸν κοινὸν κορμὸν τοῦ δένδρου. Φυσικᾶ, ὅσον προχωροῦμεν πρὸς τὸ ἀρχικὸν στέλεχος οἱ κλάδοι καὶ τὰ παρακλάδια γίνονται ὀλιγώτερα καὶ συγκλίνουν ἄλλα εἰς τὴν ρίζαν τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου. Καὶ τὸ δένδρον αὐτὸ ὡς κατασκευάσμα εἶναι βέβαια κατὰ ἔλκυστικόν. Δὲν γνωρίζομεν ὅμως ἂν τὸ δένδρον αὐτὸ εἶναι πραγματικόν. Ἐὰν πραγματικὸν ὑπάρχῃ πρέπει νὰ μᾶς τὸ δεῖξῃ ἡ Παλαιοντολογία. Καὶ ὁ Κuhn συμπεραίνει (σ. 243) ὅτι «ἡ Παλαιοντολογία δὲν γνωρίζει μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων συστηματικῶν κατηγοριῶν, τῶν τάξεων, τῶν κλάσεων καὶ τῶν γενῶν τοῦ ζωικοῦ βασιλείου καμμίαν μετάθεσιν. Ὅτι ἤμπορεῖ ν' ἀποδείξῃ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐξέλιξιν, διαδραματίζεται μέσα εἰς ὄρια αὐστηρῶς καθωρισμένα, βάσει σχεδίου. Πέραν αὐτῶν τῶν τυπολογικῶς καθωρισμένων ὀρίων δὲν γνωρίζομεν τὴν ἐξέλιξιν οὔτε εἰς μίαν μοναδικὴν περίπτωσιν».

Κάθε στέλεχος ζωικόν, ἐξακολουθεῖ ὁ Κuhn, τὸ ὅποιον δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν διὰ παλαιοντολογικῆς ὁδοῦ, εἶτε σπόγγοι, κοράλλια, ἀμμωνίται, ἰχθυόσασ-

τροι εἶναι, εἶτε ὄνυχόφορα (Huftiere), διακόπτεται αἰφνιδίως πρὸς τὰ κάτω κατὰ τὸ σημεῖον προσεγγίσεως πρὸς τὴν ὑποθετικὴν ρίζαν. Ὁ ἐν Μονάχῳ καθηγητῆς τῆς Παλαιοντολογίας Beurlien τονίζει ρητῶς ὅτι ἡ ἐξακριβῶσις δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐξαπατήσῃ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς «ἀσυνεχίας» ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ὄντων, διότι πρόκειται τοῦναντίον περὶ μιᾶς οὐσιώδους πραγματικότητος. Δὲν γνωρίζομεν, λέγει, μεταβάσεις μεταξὺ τῶν ἐπὶ μέρους στελεχῶν. Ὁ Κuhn τονίζει ὅτι εἶναι ἠθρογκασμένος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θεωρίαν τῆς καταγωγῆς, ὅπως κάμνει καὶ ὁ περίφημος βοτανολόγος καθηγητῆς Heribert-Nilsson «διότι δὲν συμφωνεῖ μὲ τὰ δεδομένα τῆς Παλαιοντολογίας». «Ἐξέλιξις, λέγει, μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς θεωρίας τῆς καταγωγῆς, ὀδηγοῦσα δι' ἐπισωρεύσεως ἰδιοτήτων ἐκ τῶν κατωτέρων πρὸς τὰ ἀνώτερα, εἶναι χίμαιρα» (σ. 244).

Καὶ συμπεραίνει τὰ ἐξῆς: «Κατηγορήσαν ἐπανελημμένως τοὺς ἀντιπάλους τῆς ἐξελικτικῆς θεωρίας ὅτι πιστεύουν εἰς δημιουργικὴν ἀνωτέραν ἐνέργειαν μόνον λόγῳ τῆς θεϊτικῆς τῶν ἔρμηνείας τοῦ κόσμου καὶ ἔνεκα τούτου δὲν ἤμπορουν νὰ ἴδουν μὲ συμπάθειαν τὴν θεωρίαν τῆς καταγωγῆς». «Μοῦ φαίνεται ὅτι εἰς κάθε λογικῶς σκεπτόμενον ἄνθρωπον ἡ πίστις εἰς τὸν Θεὸν δὲν ἤμπορεῖ νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἔαν παρετηρήσῃ ἡ ὄχι ἐξέλιξις ἐκ τῆς ἀμοιβάδος μέχρι τοῦ τελειότερου ζώου, καὶ ἔαν ὑποτεθῆ πρὸς στιγμήν ὅτι αὐτὸ εἶναι ἀληθές, διότι ἐπὶ τέλους δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ἀντιφατικὸν μεταξὺ ἐξελίξεως καὶ δημιουργικῆς δυνάμεως. Εἶμαι ὅμως ὑποχρεωμένος ὡς τίμιος καὶ εἰλικρινῆς ἐρευνητῆς νὰ καταθέσω σήμερον ὅτι ἀπὸ τὸν κλάδον μου τῆς παλαιοντολογίας πουθενά δὲν κατῴρθωσα νὰ εἶρω σημαία πού νὰ δικαιῶνουν τὴν θεωρίαν τῆς καταγωγῆς καὶ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐγὼ ὡς παλαιοντολόγος τὴν ἀπορρίπτω».

Αὐτὰ εἶναι αἱ καταθέσεις τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων διὰ τὸ πρόβλημά μας. Κάθε σοβαρὸς ἄνθρωπος θὰ βγάλῃ τὰ συμπεράσματά του καὶ θὰ κάμῃ τὴν σύγκρισιν μεταξὺ τοῦ τύπου τῶν «ἐκλαϊκευτῶν», οἱ ὁποῖοι, ἐν ὀνόματι θῆθεν τῆς εξέλιξεως, ἀρνούνται κάθε πνευματικὴν ἀρχὴν καὶ τῶν ἀληθινῶν ἐπιστημόνων, οἱ ὁποῖοι καταθέτουν ἀληθείας καὶ πορίσματα ἐπιστημονικῆς πείρας διὰ νὰ συμβάλουν εἰς τὴν διαφώτισιν τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ σημερινοῦ μάλιστα ἀνθρώπου. Κάθε τέτοιο ἐκκαθάρισμα τοῦ πνευματικοῦ μας ὀρίζοντος ἀπὸ προκαταλήψεων καὶ μονομερείας τῆς περασμένης γενεᾶς μᾶς εἶναι εὐπρόσδεκτον!

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ ΚΛΩΝΤΕΛ

Ἀγαπητοί μου φίλοι τῶν «Ἀκτινῶν»,

Δείχνετε πάντα τόσο ἐνδιαφέρο, κατανόηση κι' ἀγάπη γιὰ τὴ Γαλλικὴ χριστιανικὴ διανόηση, ποὺ μοῦ φαίνεται πὼς σὰς χρωστῶ μερικὲς συμπληρωματικὲς πληροφορίες, ποὺ τώρα τίς πῆρα ἀπ' τὴ Γαλλία, σχετικὰ μὲ τὸ ἀνέβασμα τοῦ «Soulier de Satin» τοῦ μεγάλου μας Claudel στὴν Comédie-Française τοῦ Παρισιοῦ. Ὅταν λέω «μεγάλου μας» δὲν παίρνω βέβαια αὐτὸ τὸ «μᾶς» μὲ μιὰ ἐγωιστικὰ ἐθνικὴ σημασία, γιὰτὶ ὁ μεγαλύτερος χριστιανὸς ποιητῆς τοῦ αἰῶνα, καὶ ἴσως ὅλων τῶν ἐποχῶν, ὕστερα ἀπ' τὸ Δάντη, δὲν ἀνήκει μόνον στοὺς πατριώτες του καὶ στοὺς Δυτικοὺς χριστιανούς, ἀλλὰ ἀνήκει σ' ὅλη κληρὴ τὴ χριστιανωσύνη, ἀπὸ τὴ Δύση ὡς πρὶν Ἀνατολή, ἀπὸ τὸ Βορρῆά ὡς τὸ Νότο, τῆς μονοκόμματης οἰκουμένης, ποὺ τὴν ἔχει ὁ ἴδιος τόσο γυρίσει καὶ τόσο τραγουδήσει.

Ὁ Claudel ἀνήκει καὶ στοὺς Ἕλληνας ὄχι μόνον γιὰτὶ ἔχει προσωπικοὺς δεσμοὺς μὲ τὴν Ἑλλάδα, (εἶναι γνωστὸ πὼς ἕνας γιὸς τοῦ ποιητῆ παντρεύτηκε τὴν Δίδα Χριστίνα Διπλαράκου), ἀλλὰ πρὸ παντός, ὅπως ὁ ἴδιος μᾶς τὸ ὡμολόγησε σ' ἕνα ἀρκετὰ πρόσφατο γράμμα του, καὶ σάν φιλόσοφος καὶ σάν καλλιτέχνης καὶ σάν χριστιανὸς χρωστᾶται ἄπειρα στὴν Ἑλληνικὴ παιδεία. Γι' αὐτὸ ἔκανε μιὰ ἐξαίρεση, δίνοντας στὴν Ἑλλάδα τὴν ἄδεια νὰ μεταφραστῆ καὶ νὰ παιχθῆ τὸ περίφημό του δράμα «Partage de Mîai» ποὺ ὡς τώρα στὴ Γαλλία ὁ ποιητῆς, γιὰ ἀτομικοὺς λόγους, ἔχει αὐστηρὰ ἀπαγορεύσει ὄχι μόνον νὰ παρασταθῆ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀνατυπωθῆ. Ὁ Θεὸς μὲ φώτισε ὅταν πῆρα μαζὶ μου ἀπ' τὴ Γαλλία ἕνα πολὺτιμο δακτυλογραφημένο ἀντίτυπο αὐτουνοῦ τοῦ ἐξαίστου ἔργου, γιὰτὶ τώρα ἡ Ἑλληνικὴ μετάφραση εἶνε κιόλας ἔτοιμη ἀπ' τὸν πολυαγαπητὸ καὶ θερμὸ θαυμαστὴ τοῦ Claudel κ. Παπατζῶνη. Πρὶν ἀπὸ λίγες μέρες μάλιστα ἤμουνα ἀπ' τοὺς λίγους προνομιούχους ποὺ ἀκούσανε τὴν ἀριστογρηματικὴ αὐτὴ μετάφραση ἀπ' τὸ στόμα τοῦ ἴδιου κ. Παπατζῶνη, μὰ ἐλπίζω πὼς σὲ λίγο θὰ μπορέσετε νὰ τὴ χαρῆτε κι' ἐσεῖς βγαλμένη σὲ βιβλίο.

Ὅτε τὸ «Soulier de Satin» δὲν εἶχε παιχθῆ ὡς τώρα, ἀλλὰ μόνον γιὰ τεχνικοὺς λόγους, γιὰτὶ αὐτὸ τὸ τεράστιο ἔργο, σὲ δύο τόμους, θὰ ἤθελε 10 ὥρες παράστασης. Τὸ Μᾶη τοῦ 1942 ἔγινε στὸ Παρίσι μιὰ ραδιοφωνικὴ διδασκὴ τοῦ δράματος

ποὺ δόθηκε σὲ 4... δόσεις. Ὡς τότε ὁ Claudel δὲν εἶχε σκεφθῆ νὰ τὸ παρουσιάσῃ στὸ θέατρο. Μὰ ἡ ἔξοχη ἐρμηνεία τῶν δύο διαλεχτῶν ἠθοποιῶν Jean Louis Barrault καὶ Madeleine Renaud, ἔκανε τὸν ποιητῆ ν' ἀλλάξῃ γνώμη. Ὁ Jean Louis Barrault ἀνάλαβε νὰ πείσῃ μὲ τὸν ἐνθουσιασμό του τὸν K. Vaudoayer διευθυντὴ τῆς Comédie Française καὶ ὕστερα ἀπὸ μιὰ σκληρὴ δουλειὰ ἐφαρμογῆς καὶ συμτόκνωσης, ἔγινε στὸ τέλος τοῦ Νοέμβριου τοῦ 1943 τὸ θέαμα ποῦ, ὅπως ἔβρω, σὰς γέμισε χαρὰ, ὅταν τὸ μάθατε. Καλὸ εἶναι νὰ παρατηρήσουμε πὼς ὁ Jean Louis Barrault, ὅπως τὸν ξέραμε, δὲν εἶχε ὡς τώρα καμμιά θρησκευτικὴ τάση, καὶ φαίνότανε μᾶλλον ἀντίθετος στὶς χριστιανικὲς ἀξίες.

Γιὰ νὰ συμπληρώσουμε αὐτὲς τίς πληροφορίες, πρέπει νὰ προσθέσουμε ὅτι στὰ παρασκήνια τῆς μεγάλης αὐτῆς προσπάθειας βρέθηκε ἕνας ἀόρατος μὰ δραστήριος ἐμφυωτῆς ὁ Πάτερ Roguet, τοῦ τάγματος τῶν Δομινικανῶν ποὺ εἶναι ἴσως τὸ πιὸ συγχρονισμένο τάγμα τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Πάτερ Roguet εἶναι ὁ μόνιμος ἱεροκήρυκας τοῦ Ραδιοφωνικοῦ Σταθμοῦ τοῦ Παρισιῶ (Ταυτόχρονα βραβεύτηκε ἕνας ἄλλος Δομινικανὸς ποῦχε πάρει μέρος σάν σκηνοθέτης τοῦ κινηματογραφικοῦ ἔργου «οἱ ἄγγελοι τῆς Ἀμαρτίας» ποὺ πῆρε τὸ ἐπίσημο βραβεῖο τοῦ Γαλλικοῦ Κινηματογράφου γιὰ τὸ 1943).

Τὴν ὥρα ποὺ γράφω αὐτὸ τὸ σημείωμα, τὸ παριζιάνικο κοινὸ ἐξακολουθεῖ νὰ κατακλύζῃ τὴν Comédie-Française καὶ νὰ χειροκροτᾷ αὐτὸ τὸ ὑπέροχο μὰ δύσκολο δράμα ποῦ, μὲ τίς 32 εἰκόνας του, κρατᾶει σχεδὸν 5 ὥρες. Κάποιος θεατρικὸς κριτικὸς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὸ ἀκροατήριον δὲ χάνει «οὔτε μιὰ συλλαβὴ» ἀπ' τὸ κείμενο, τόσο εἶναι προσεχτικὸ καὶ θερμὸ, καὶ στὸ τέλος ἐπευφημεῖ τὸ ἔργο «μ' ὅλη τὴν καρδιά του». Μ' αὐτὴ τὴν εὐκαιρία ὁ γέρος ταξειδιώτης τῶν 76 χρονῶν ὁ Claudel, ἄφησε τὸν πύργο του στὸ Brangues καὶ πῆγε στὸ Παρίσι γιὰ νὰ χαρῆ αὐτὸν τὸν τόσο παρήγορο θρίαμβο. Ἐπὶ τέλους ὁ Claudel μας νίκησε καὶ στὴ δική του χώρα. Τὸ πὼς πρόκειται γιὰ μιὰ πραγματικὴ νίκη, φαίνεται κι' ἀπὸ τίς κρίσεις ἑνὸς ξένου κριτικοῦ, ποὺ δὲν εἶναι χριστιανός. Γράφει σὲ μιὰ παριζιάνικη ἐφημερίδα «Κι' ἀκόμα ἀν' ἡ δικὴ μας σκέψη φωτίζεται ἀπ' ἕνα φῶς ποῦ δὲν θὰ εἶναι τὸ φῶς τῆς πίστεως τοῦ Claudel, δὲ μποροῦμε παρὰ νὰ σεβώμαστε αὐτὸ τὸ ἔργο ποῦ παρουσιάζει 20 χρόνια δουλειᾶς, ποῦ τὸ πνεῦμα του—πνεῦμα 20 αἰῶνων—ζητάει ἀπ' τὴν ἀνθρωπότητα νὰ ἀπαρνηθῆ τὸν ἐ-

αυτό της γιά νά κερδίσει τή λύτρωση... Ὅπωςδήποτε τό Μυστήριο τοῦ Rodrigue καί Prouhèze (έννοεῖ τό «Soulair de Satin») μέ τήν πολλή του συνοδεία, ζωηρῶς σάν καρναβάλι, γράφτηκε ὀριστικά στή μεγάλη σελίδα πού γράφονται οἱ πνευματικές νίκες, κάτω ἀπ' τήν πέννα ἐνός ἱππότη τῆς χριστιανικῆς σκέψης». Μαθαίνω ἐπίσης ὅτι τώρα ἀκριβῶς παίζεται γιά πρώτη φορά στό Παρίσι καί ἡ «Jeune Fille Violaine» ἄλλο δράμα τοῦ ποιητῆ μας, καί μόλις πληροφορήθηκα ὅτι στό γυμνάσιο Condorcet τῆς γαλλικῆς πρωτεύουσας, ἔνας μικρὸς θίασος νέων θά παρουσιάσῃ ἐπίσης γιά πρώτη φορά, στήν ἀρχή τοῦ Ἀπριλίου, μερικὲς σκηνές παρμένες ἀπ' τό «Christophe Colomb» του. Καί ἔτσι, μέ τή γλῶσσα τῆς τελειωτικῆς ἐπιτυχίας καί τῆς γαλήνης τῶν γερατειῶν, κάθε πρωτὶ—ἀπό τό 1940—μεταφράζονται ἕνα κομμάτι ἀπ' τοὺς Ψαλμοὺς, ὁ Claudel ἀκούει, ὅπως ἔγραφε ὁ ἴδιος τὸν περασμένο μῆνα γιά τό χαμό τοῦ φίλου του Jean Giraudoux, τό κοιντὸ καί ἀδιάκοπο μούγγρισμα τοῦ Ἀχέροντα.

Δικός σας

Roger Millier

Γενικός Γραμματεὺς
τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν

Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΚΕΤΤΑΣ

Κύριε Διευθυντά,

Ἐπιτρέματέ μου νά σᾶς παρουσιάσω ἕνα ἀκόμη δείγμα ἀπὸ τίς ἀντιφάσεις καί τίς ἀνακολυθιές πού παρουσιάζει ἡ ἀρνητικὴ διανόησις, ὅταν καταπιάνεται μέ τὰ βρασικώτερα προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ συζήτησις ἦταν σ' ἕνα μικροβιολογικὸ ἔργαστήριο τῶν Ἀθηνῶν, ἀνάμεσα σ' ἕνα κύκλο γιατρῶν, πού συζητοῦσαν γιά τὰ ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα, πού μπορεῖ νά βγάλῃ ἕνας διανοούμενος ἀπὸ τὴ σημερινὴ ἐποχὴ, ἀν σκεφθῇ ἀνθρωπολογικά. Κι' ὅπως σέ κάθε συζήτησι, δὲν ἀργήσε καί σὲ τούτῃ νά φανερωθῇ ὁ «δόκιμος» τῆς παρέας, ἕνας ἀφροδισιολόγος, πού ἤθελε νά προσφέρῃ τίς ἐπιστημονικὲς του γνώσεις γιά τὴ διαφώτισι τοῦ ζητήματος. «Ἀκούστε, κύριοι, μάς λέει ξαφνικά ἀν θέλωμε νά διδαχθούμε ἀπὸ τὴ σημερινὴ ἐποχὴ, πρέπει νά σκεφθοῦμε «βιολογικά», πρέπει δηλ. νά ξαναγυρίσωμε στὸν δυνατὸ ἐκεῖνο πρωτόγονο ἀνθρώπου, πού ἤξερε νά ἐπιβάλλῃ τίς θελήσεις του μέ τὴν δύναμι τοῦ σώματός του, μέ τὴν ὀλικὴ του ὑπε-

ροχή (αὐτὸ ἤθελε νά διακοσμήσῃ μέ τὸν ὄρο «βιολογικά» ὁ συζητητῆς μας) καί πού ἀποτελοῦσε ἕναν ἐκλεκτὸ καί δυνατὸ τύπο, ἀξιο νά προσαρμόζεται στὴ ζωὴ καί νά διακρίνεται γιά τὴ «βιολογικὴ» του ὑπεροχὴ». Στὴ συνέχεια ἀνακατεῦθηκε καί λίγος κακοχωνεμένος Δαρβινισμὸς καί κάμποσα φανταχτερὰ λόγια τοῦ ματαλισμοῦ, καί ἡ συνταγὴ γιά τὴ σωτηρία τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τὰ σημερινὰ δεινὰ ἦταν ἔτοιμη.

Τὸ πράγμα ὁμως δὲν τὸ ἔχαψαν οἱ ἄλλοι—κοντὰ στὰ ἄλλα ἔφερε καί τοῦτο ἡ ἐποχὴ μας—κι' ἀπὸ τὴ συζήτησι πού ἀκολούθησε καί μέσα στὴν ὁποία ζήτησαν νά βάλουν οἱ συνάδελφοι τὴ λογικὴ καί τὴν ἐπιστῆμη, ἀποκαλυφθῆκανε μερικὰ συμπεράσματα τῆς συνταγῆς. Τὰ συμπεράσματα αὐτὰ ἦταν ἡ λογικὴ συνέπεια τῆς λεγομένης «βιολογικῆς» προτάσεως, καί στὸ τέλος ἀναγκάσθηκε νά τὰ παραδεχθῇ, μέ μερικὲς δυσκολίες, εἶναι ἀλήθεια, ὁ προτείνων ἀφροδισιολόγος. Νά τὰ λοιπόν: Ὁ ἀνθρώπος ἔχει ἀξία ἀναλόγως τῆς σωματικῆς του δυνάμεως καί τῆς ἱκανότητός του πρὸς ἐπιβολήν. Ἀνώτερος ἀνθρώπος εἶναι ὁ ἀθληταρᾶς ἐκείνος, πού ἔξερει μόνο νά δίνη κλωτσὲς στὸ φουτ-μπῶλλ ἢ ὁ μποξέρ πού εἶναι ἔτοιμος νά σπάσῃ τὰ μούτρα κάθε ὁμοίου του. Ὁ μαυραγορίτης εἶναι τέλειος τύπος «βιολογικῶς» ἀνωτέρου ἀνθρώπου. Καί—ἀναπόφευκτο συμπεράσμα—ἡ κοινωνία τῆς ζούγκλας, ὅπου μόνον τὸ ἐνοσικτον κυριαρχεῖ, πρέπει νά ἀποτελέσῃ πρότυπον κοινωνίας. Ὁ ἠθικὸς καί ὁ πνευματικὸς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι τίποτε, ἀλλὰ εἶναι ἕνα ἐξάρτημα τῆς σωματικῆς του κατασκευῆς. Καί συνεπῶς ὁ πνευματικὸς ἀνθρώπος, ὁ σκεπτόμενος ἀνθρώπος, αὐτὸς τέλος πάντων πού κάνει τὸν πολιτισμὸ, εἶναι μιὰ ἰλλυσιον. Καί τὸ συμπεράσμα, κατὰ τὸν ἀφροδισιολόγο πάντοτε: πρέπει νά γυρίσωμε χιλιᾶδες χρόνια πίσω, στὸν ἀνθρώπου τῶν σπηλαίων μέ τὴν πρωτογενῆ δύναμι, γιά νά βροῦμε τὸν δρόμο μας.

Αὐτὰ τὰ ὠραία πράγματα κρύβονται κάτω ἀπὸ τὴν φράσι, ὅτι πρέπει νά σκεπτάμαστε «βιολογικά» κατὰ τὸν κ. ἀφροδισιολόγο. Ναί, ἀλλὰ αὐτὰ δὲν τὰ λέμε κατ' εὐθείαν σὲ κείνους πού τοὺς κάνουμε τὸν δάσκαλο, ἀλλὰ τὰ καμουφλάρομε μέ μιὰ μεγαλοπρεπῆ ἐτικέττα (Etiketten-schwindel) τὸ λέν αὐτὸ τὸ τέχνασμα, μέ ἄλλους λόγους ἀπατηλῆ παραμόρφωσι τῶν ἰδεῶν μας κάτω ἀπὸ μιὰ φανταχτερῆ ἐτικέττα). Καί μόνον ὅταν στριμώξωμε τὰ πράγματα, τότε ἀναγκάζομαστε νά ἀποκαλύψωμε τί κρύβεται κάτω ἀπὸ φανταχτεροὺς τίτλους καί μεγαλά λόγια. Ἐτσι ἔγινε ἐδῶ π. χ. γιά τὴν «βιολογία» καθὼς τὴν νοιῶθει φυσικά ὁ ἀρνητῆς τῆς παρέας.

Ζήτημα είναι βέβαια, ἂν τὰ παίρνη στὰ σοβαρά κι' ἐκεῖνος πού τὰ λέει αὐτά τὰ πράγματα, πάντως ὅμως ἡ ἔξαγωγή γίνεται γιὰ τὸ νοήμον κοινόν.

Καί αὐτὰ μὲν γιὰ τὴν ἀντίφασιν τοῦ κάθε εἴδους ἀρνητικοῦ κηρύγματος, πού δὲν τοῦμᾶ ἢ δὲν θέλει νὰ βγάλῃ ὡς τὴν ἄκρη τὴς συνέπειες τῶν θεωριῶν του, ἀλλὰ προτιμᾶ νὰ κρύβεται κάτω ἀπὸ ἐπικρίτες. Τί νὰ πῆ ὅμως κανεὶς καὶ γιὰ τὸ περιεχόμενό του; Ὅποτε κἂν πρωτοτυπία ἐμφανίζει, γιατί δὲν θὰ ποῦμε δά πὼς είναι καὶ τόσο πρωτότυπο, τὸ νὰ ξαναγυρίσωμε στὸν πρωιμισμὸ!

Ἀκόμη σπουδαιότερο εἶναι τὸ πρῶγμα ὅταν σκεφθοῦμε πὼς τέτοια κηρύγματα λέγονται σὲ μιά ἐποχὴ πού ἔπρεπε πολλὰ νὰ μᾶς εἶχε διδάξει. Καὶ νὰ συλλογισθῇ κανεὶς πὼς βιολόγοι τοῦ ἀναστήματος ἐνὸς Carrel, ἐνὸς Driesch, ἐνὸς Muckermann διακηρύσσουν, πὼς ἀκριβῶς αὐτὸς ὁ χωρισμὸς τοῦ σώματος ἀπὸ τὸ πνεῦμα εἶναι ἡ αἰτία τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ κυριώτερος λόγος τοῦ βιολογικοῦ του ἐκφυλισμοῦ. Ἔτσι μιλάει ἡ ἐπιστῆμη, ἀλλὰ βλέπετε χρειάζεται νὰ ὑπάρχουν καὶ αὐτιά, ἔτοιμα νὰ ἀκούσουν.

Εὐχαριστῶ γιὰ τὴ φιλοξενία

Ἰατρὸς Α. Α.

Ἀθήναι, τῆ 25ῃ Ἀπριλίου 1944.

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Giovanni Papini. Ἱστορία τοῦ Χριστοῦ. Μετάφρασις Κ. Καιροφύλλα, 1943. Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Papini κατέχει μιά θέσι ἐξαιρετικὴ ὄχι μονάχα γιὰ τὴν ἀναλυτικὴ του βαθύτητα καὶ τὴ λογοτεχνικὴ του ἀρτιότητα, ἀλλὰ καὶ διότι γράφηκε ἀπὸ ἄνθρωπο πού εἶχε πολεμήσει χρόνια τὸν χριστιανισμὸ ἄνθρωπο πού, ἀφοῦ χόρτασε τὴν πίκρα καὶ τὴν ἀπογοήτευσι τῆς δίχως νόημα ζωῆς, βρῆκε τὸν προσανατολισμὸ του καὶ τὴ χαρὰ στὴν πίστι τοῦ Χριστοῦ. Ἡ «Ἱστορία τοῦ Χριστοῦ» εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος τὸ 1921 καὶ ἀμέσως ἄρχισε νὰ μεταφράζεται σὲ ἕξενες γλώσσας καὶ νὰ ἐκδίδεται σὲ ἀλλεπάλληλες ἐκδόσεις. Στὴ γαλλικὴ π. χ. μεταφράστηκε τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1922 καὶ ἐκυκλοφόρησε ὡς τὸν Μάϊον τοῦ 1930 σὲ 12 ἐκδόσεις. Μετάφρασις στὴν Ἑλληνικὴ ἔκαμε τελευταίᾳ ὁ κ. Καιροφύλλας. Ἡ μετάφρασις αὐτῆ, ὅπως, σχεδὸν κατὰ κανόνα, κάθε μετάφρασις ἔχει τὴς μικροατέλειές της. Πρῶτα-πρῶτα φαίνεται, ὅτι ὁ μεταφραστὴς χρησιμοποίησε μιά ἀπὸ τὴς πρῶτες ἐκδόσεις τοῦ ἔργου. Στὴς κατοπινὰς ἐκδόσεις ἔχει κάμει ὁ Papini στὴν τα-

ξινόμησι τῶν κεφαλαίων καὶ στὰ νοήματα μερικὰς τροποποιήσεις, οἱ ὁποῖες χωρὶς νὰ μεταβάλλουν οὐσιαστικὰ τὸ ἔργο, τοῦ δίνουν περισσότερη συμμετρίαν, βαθύτητα καὶ ἀκρίβεια σὲ μερικὰ σημεῖα, καὶ ὑποδηλώνουν πληρέστερη κατανόησι τῆς προσωπικότητος τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὸν συγγραφέα. Στὴν ἔκδοσι π. χ. τοῦ 1933 καὶ τοῦ 1940 ἐτροποποίησε ὅσα λανθασμένα εἶχε γράψει παλαιότερα σχετικὰ μὲ τὴν προσευχὴ τοῦ Ἰησοῦ στὸν κῆπο τῆς Γεθσημανῆ.

Ἐπειτα ὁ μετ. δὲν ἔχει προσέξει σὲ μερικὰ σημεῖα—λίγα εἶν' ἀλήθεια—ὅσο πρέπει τὴν πιστὴ ἀπόδοσι τοῦ νοήματος, καὶ καταπᾶ νὰ γίνεται ἀκατάληπτο ἢ καὶ νὰ μεταβάλλεται τὸ κείμενο. Γράφει π. χ. στὴ σελίδα 350 «Ἀθθά, πατέρα κάθε πρᾶγμα δὲν εἶναι δυνατό». Ἐνῶ τὸ πρωτότυπο λέει τὸ ἀντίθετο «Abba, padre, ogni cosa ti è possibile» δηλαδὴ, σοῦ εἶναι δυνατό). Πιθανόν αὐτὸ νὰ ὀφείλεται καὶ σὲ τυπογραφικὴ ἁθελψία, ὅπως καὶ τὸ ἄλλο: ὁ Ἰούδας «δὲν ἔδωπε νὰ σιμῶν ἡ Βασιλεία καὶ νᾶρχεται ὁ θάνατος» (σελ. 329) ἐνῶ τὸ κείμενο γράφει «non vedeva approssimarsi il Regno e vedeva venire la morte». Στὴ σελίδα πάλι 351 γράφει «...τὰ δειλὰ καὶ ἐκλεκτὰ θηρία εἶναι σιμά, ἀλλὰ γιὰ νὰ κατασπαράξουν» ἐνῶ τὸ κείμενο λέει «le fiere dotte e carpatte son vicine ma per sbranarlo». Καὶ ἡ φράσι αὐτῆ, νομίζω, σημαίνει «τὰ θηρία λόγια καὶ ἐκλεκτὰ εἶναι κοντὰ ἀλλὰ γιὰ νὰ τὸν κατασπαράξουν» ὅπου μὲ τὴ λέξι λόγια ἐννοεῖ προφανῶς ὁ συγγραφεὺς τοὺς γραμματεῖς, φαρισαίους καὶ ἀρχιερεῖς, ἐνῶ μὲ τὴ λέξι ἐκλεκτὰ ἐννοεῖ τὸν Ἰούδα, ὁ ὁποῖος ἀνῆκε στοὺς ἐκλεκτοὺς τοῦ Χριστοῦ. Ἡ μετάφραξι, λίγο παραπάνω, «Στὸ μέρος ἐκεῖνο (δηλ. στὴ Γεθσημανῆ) στέκοντο κάθε νύχτα ὁ Ἰησοῦς κι' οἱ δικοὶ του...». Ὁ Pap. γράφει «In quel luogo stavano, tutte le notti...» πού θὰ μπορούσε ἴσως νὰ ἀποδοθῇ καλύτερα «Στὸ μέρος ἐκεῖνο περνοῦσε ὅλες τὶς νύχτες...».

Ἐκεῖνο πού θὰ εἶχαμε ἀκόμα νὰ σημειώσωμε εἶναι καὶ τοῦτο: ὅτι ὁ μετ. ἀποβίβει τὰ κύρια Γραφικὰ δνόματα κατὰ μετάφρασι ἀπὸ τὸ Ἰταλικό. Γράφει π. χ. τὸ Βοραζέν κι' ἄλλου τὸ Ἴβιο ὡς Κοραζίν, Μποανέργκες, ἢ Ἐράσα, Ἀσελδαμά κλπ. Ἀλλὰ εἶναι γνωστὸ ὅτι τὰ δνόματα αὐτὰ τὰ πῆραν οἱ Ἰταλοὶ, ὅπως κι' ὅλα τὰ ἔβη ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ κείμενο καὶ τὰ τροποποίησαν σύμφωνα μὲ τὰ γλωσσικὰ τῶν ἰδιώματα. Καὶ δὲν εἶναι σωστὸ νὰ τὰ μεταφράζωμε ἐμεῖς στὴν ἑλληνικὴ ἔτσι χαλασμένα σὲ σημεῖο πού νὰ τὰ κάνωμε ἀγνωρίστα. Παθαίνομε ὅτι, πρὸ ἐτῶν κάποιος ἄλλος λογοτέχνης πού ἔγραφε ὅτι στὸ Παρίσι ἐπαίζοντο «τὰ πουλιά» τοῦ Ἀ-

ριστοφάνους, μεταφράζοντας τόσο κακότεχνα τὴ γαλλικὴ λέξι «les biseaux» καὶ παραμερίζοντας τὸν ἑλληνικὸ τίτλο τοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστοφάνους «δρνήτες». Ἄν ἐψαχνε λίγο στὰ Εὐαγγέλια ὁ μετ. θὰ εὗρισκε αὐτὲς τὶς λέξεις στὸ σωστό· δηλαδή, ἡ Χοραζίν, Βοαναργές, τὰ Γέρασσα, Ἀκελ-δαμαί, γραμμένες ὅπως ἀκριβῶς ἐπρόφεροντο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἐπίσης γράφει κάπου ἄλλου «ὁ Ἰωσήφ κι' ἄλλοι ἥρωες περνοῦν τὸν Ἰορδάνη...» (σελ. 51) ἐνῶ δὲν πρόκειται γιὰ κανένα Ἰωσήφ ἀλλὰ γιὰ τὸν Ἰησοῦ τοῦ Ναουῆ, Giosuè, ὅπως τὸν γράφει ὁ Pap. Ἐπειτα δὲν ἐσκότωνε τοὺς προφήτας κανένα Ἰζέβελ, ἀλλὰ τὴ Ἰεζάβελ. Ὁ Ἀμιός δὲν ἦταν ἱερέας τῶν Μπετέλ, ἔξω ἀπὸ τὸν Ἰσραήλ, οὔτε διώχτηκε ἀπὸ τὴν Ἀμασία, ὅπως μεταφράζει ὁ κ. Κ. (σελ. 52) ἀλλὰ ἦταν προφήτης καὶ διώχτηκε ἀπὸ τὴν Ἀμασία, ἱερέα τῆς Βαιθλή. Ἡ Ἰωάννα δὲν ἦταν γυναῖκα κανενὸς Κούζα, (σελ. 260) ἀλλὰ τοῦ Χουζᾶ, ὅπως λέει τὸ Εὐαγγέλιο. Ὁ Pap. γράφει «ὁ Δαβὶδ εἶναι ὁ βασιλεὺς τοῦ Σπαθίου καὶ τοῦ Τραγουδίου, ὁ Σολομῶν εἶναι βασιλεὺς τοῦ Χρυσοῦ καὶ τῆς Σοφίας». Ὁ μετ. παραλείπει τὴν λέξι Σολομῶν κι' ἔτσι ὁ Δαυὶδ γίνεται καὶ βασιλεὺς τοῦ Χρυσοῦ καὶ τῆς Σοφίας.

Ὅλα αὐτὰ φανερῶνουν κάποια βιασὺν στὴ μετάφρασι καὶ ὄχι μικρὴ ἀγνοία τῶν Γραφῶν. Ἀλλὰ ἐφ' ὅσον ὁ Pap. στηρίχτηκε στὰ τέσσαρα εὐαγγέλια γιὰ νὰ γράψῃ τὸ ἔργο του, ὅπως καὶ κάθε ἄλλος συγγραφεὺς πού θέλει νὰ γράψῃ ἀληθινὴ «Ἱστορία τοῦ Χριστοῦ» καὶ ὄχι μυθιστόρημα τύπου Renan, θὰ ἔπρεπε κι' ὁ μετ. νὰ εἶχε μελετήσει κάπως βαθύτερα τὶς πηγές αὐτές. Ἐτσι θὰ μετέφραζε καὶ τὰ χωρία τοῦ κειμένου ὄχι ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴ μετάφρασι, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, ὅποτε φυσικὰ κι' ὁ ἴδιος θὰ τὰ καταλάβαινε καλύτερα κι' ἢ ἀπόδοσι τῶν στὴ δημοτικὴ θὰ ἦταν πρὸ πετυχημένην κι' ἀκριβολόγα. Ἰωσὺς θάπρεπε καὶ μερικὸ ἐκλεκτὸ σί χοι—ἀπὸ τὴν ἐπί τοῦ «Ὅρους ὀμιλίας π.χ.— νὰ ἐγράφοντο στὴ γλῶσσα τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπως ἔγινε μὲ τὸ «Πάτερ ἡμῶν».

Αὐτὰ βέβαια ἀποτελοῦν μικροσφάλματα, πού εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ μὴ παροληφθῶν σὲ μεταφράσεις, καὶ τὰ ὅποια δὲν ἀλλοιώνουν τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἀξία τοῦ ἔργου. Ὁ μετ. ἄλλωστε ἐργάστηκε ἐντατικὰ καὶ κατάρθωσε νὰ μᾶς δώσῃ πετυχημένα στὴ γλῶσσα καὶ τὸ ἀριστοτεχνικὸ ἔργο τοῦ Papini. Κατάρθωσε νὰ μεταφέρῃ τὴ χάρι καὶ τὴ φρεσκάδα τοῦ πρωτοτύπου στὴν ἑλληνικὴ μετάφρασι, ὥστε καὶ γιὰ ἕνα πού ξέρει τὸ ἰταλικὸ κεῖμενο νὰ εἶναι ὄχι λιγώτερο εὐχάριστη ἢ ἑλληνικὴ μετάφρασι. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος Σιδέρη ἐπρόσφε-

ρε μιὰ σπουδαία ἐκδόλεια στὸ Ἑλληνικὸ κοινὸ, διανοοῦμενο καὶ μὴ δημοσιεύοντας τὴν μετάφρασι τοῦ κ. Καιροφύλλια. Ἐπὶ τέλους ἦταν καιρὸς νὰ πάψωμε νὰ διαβάζωμε ὡς τελευταία λέξι τῆς ἱστορικοκριτικῆς ἐπιστήμης ὅτι πρὸ ἑκατὸ χρόνων ἔγρασαν περὶ Χριστοῦ οἱ διάφοροι ὀρθολογιστὰ ἢ καλύτερα «μερικὸι ἀερόμυαλοι μυθοπλάστες», ὅπως λέει ὁ Papini, πού εἶχαν ὡς ὀδηγὸ τὴ φαντασία τους καὶ κίνητρο τὴν παραστρατημένη τους ζωὴ. Εἶναι καιρὸς πᾶ νὰ ἴδωμε καὶ μεῖς πῶς ἀντικρῶζον τὴν πνευματικὴ Μορφή μερικοὶ ἀνθρώποι τῆς ἐποχῆς μας, οἱ ὅποιοι ἀφοῦ βασανίστηκαν στὰ σκοτάδια τῆς πρὸ ἀκαρθῆς ἀνήθησεως καὶ δοκιμάσανε τὴν ἀγωνία τῆς πλάνης καὶ τοῦ κενοῦ, ἀντίκρυσαν ξαφνικὰ καὶ καθαρὰ στὴν προσωπικότητα τοῦ Χριστοῦ τὸ ὑπέρτατο φῶς τῆς ἀληθείας. Στὴν περασμένη γενεὰ ἔδωσε ὁ ἀξέχαστος Παπαδιαμαντῆς τὸ ἀριστοῦργημα τοῦ Farrar «The Life of Christ», τοῦ ὁποιοῦ εἶναι δυστυχῶς δυσεῦρετη σήμερα ἢ μετάφρασις. Σὲ μᾶς ἔδωσε ὁ κ. Καιροφύλλιας τὸ ἔργο τοῦ Papini, Βιβλία σάν τοῦ Farrar, σάν τοῦ Papini ἢ σάν τὸ ἀκόμη νεώτερο, «Vie de Jésus», τὸν Ἀκαδημαϊκοῦ Mauriac, πού περιμένει τὸ μεταφραστὴ του, εἶναι ἀληθινὸς πλοῦτος γιὰ τὴ φιλολογία τῆς γλώσσας πού μεταφράζονται καὶ θετικὴ ἐξυμπρέτησι γιὰ τὸ λαό.

Ι. Θ. Κ.

Δ. Χόνδρου· Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, «Μαθήματα Φυσικῆς» τόμ. Α' ἐκδ. Γ'. σελ. 520, Ἀθῆναι 1943. Ἡ νῆα αὐτὴ ἐκδόσις ἐμφανίζεται συγχρονισμένα ἀπὸ πάσης ἀπόψεως. Ὅχι μόνον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς σημερινῆς κρατοῦσης καὶ ἐν τῇ ξένη βιβλιογραφίᾳ ἀπαντήσεως ὀρολογίας, ἀλλὰ καὶ συμπληρωμένη εἰς τὰ σημεῖα εἰς τὰ ὅποια ἡ πρόοδος τῆς Φυσικῆς ἐπέβαλλε τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐνοιῶν ἐκείνων, αἱ ὅποια εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν περαιτέρω ἀνετον παρακολληθῆσιν τῶν συγχρόνων ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἀντιλήψεων καὶ τῆς μεθόδου ἐρεῦνης τῶν ἐν αὐτῇ παρουσιαζομένων προβλημάτων.

Τὸ ἔργον τοῦτο περιλαμβάνει τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς Μηχανικῆς τοῦ ὕλικου σημείου καὶ τῶν ὕλικῶν συστημάτων, τὰς ἰδιότητες τῆς ὕλης καθόλου, τὴν Ἀκουστικὴν καὶ τέλος τὴν Θερμότητα.

Κατὰ τὴν διαπραγματεύσειν τῆς ὕλης ὁ συγγραφεὺς ἀποφεύγει ἐπιμελῶς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἀνωτέρων μαθηματικῶν, πρᾶγμα τὸ ὅποιον καθιστᾷ τὸ ἔργον του προσιτὸν καὶ εἰς πάντα ὅστις ἐτυχεν ἐπιμελοῦς γυμνασιακῆς μορφώσεως. Ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον τὸ κάμνει νὰ εἶναι βιβλίον ἰδιαίτερος ἀξιοσημείων εἶναι ἡ διαφανομένη βαθεῖα γνώσις τῶν ἐκτιθεμένων

ζητημάτων καὶ ἡ ζηλευτὴ ἀκριβολογία καὶ σαφήνεια ἐν τῇ διατυπώσει τῶν τόσοσιν λεπτῶν ἐνοιῶν τῆς συγχρόνου Φυσικῆς.

Μερικὰ περικοπὰι σταχυολογηθεῖσαι ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ κ. καθηγητοῦ, ἀρκοῦν διὰ νὰ μᾶς δείξουν παραλλήλως πρὸς τὴν ἀρίστην παιδαγωγικὴν μέθοδον τῆρ συνισταμένην εἰς τὴν ὑπόδειξιν καὶ ἄλλων περιοχῶν τῆς φυσικῆς γνώσεως ἐκτὸς τῆς ἀρμοδιότητος τοῦ ἐν λόγω ἔργου εὐρισκομένων, καὶ τὴν τόσοσιν γνωστὴν βαθύτητα τῆς σκέψεως τοῦ συγγραφέως. Οὕτω εἰς τὴν σελ. 42 τοῦ βιβλίου του θέλων νὰ διασαφήνισῃ τὴν ἔνοιαν τοῦ φυσικοῦ νόμου καὶ τὴν πραγματικὴν ἀξίαν τῶν ἀποδείξεων τῆς Φυσικῆς γράφει ὅτι «κυρία ἀπόδειξις... ὄλων τῶν θεμελιωδῶν νόμων τῆς Φυσικῆς, εἶναι ὅτι ὅλα τὰ συμπεράσματα τὰ ὁποῖα ἐξάγομεν παρὰ τὸ εἶναι ὅτι τὴν ὁρθότητα αὐτῶν, συμφωνοῦν πρὸς τὴν παρατήρησιν». Προκειμένου νὰ δώσῃ τὴν βαθυτέραν ἔνοιαν τοῦ ἀξιώματος τῆς ἀδρανεῖας ἀναλύει τοῦτο εἰς δύο μέρη, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον ἀνάγει εἰς αὐτὰς τὰς στοιχειώδεις ἀρχὰς τῆς ἀνθρωπίνης λογικῆς, παραπρῶν ἐπιγραμματικώτατα ὅτι: «τὸ μὲν πρῶτον μέρος τοῦ ἀξιώματος τοῦτου οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, τὸ δὲ δεύτερον μέρος εἶναι μερικὴ περιπτώσις... τῆς ἀρχῆς τῆς σχετικότητος».

Δὲν δυσκολεύεται καθόλου ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ νὰ μᾶς παρουσιάσῃ καὶ τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύουν τὴν ἐπιστημὴν ἀδυνατοῦσαν νὰ δώσῃ λύσιν εἰς τὰ ἀλλεπάλληλα προβλήματα τὰ ὁποῖα ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν, παρὰ τὴν θαυμαστὴν σημερινὴν πρόοδον αὐτῆς, ἄλυτα, οὕτω εἰς τὴν σελ. 226 γράφει «Δυστυχῶς ὁμως καὶ τὰ μέχρι τοῦδε πειραματικὰ δεδομένα δὲν ἀρκοῦν διὰ νὰ τεθοῦν στερεαὶ βάσεις τῆς ἀεροδυναμικῆς θεωρίας, ἀλλὰ καὶ αἱ μέθοδοι τῆς μαθηματικῆς ἐρεύνης δὲν εἶναι τόσοσιν ἀνεπτυγμένα, ὥστε ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ γενικοῦ προβλήματος νὰ ἔχη ἐλπίδα ἐπιτυχίας». Δι' ἀναλόγων δὲ ἐκφράσεων οὐχ ἴσπανίως ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦτῳ ἀπαντῶμένων, προφυλάσσει τὸν φοιτητὴν ἰδίως ἀναγνώστην πρὸς τὸν ὅποιον καὶ κυρίως ἀπευθύνεται, ἀπὸ τὴν τόσοσιν συνήθη πλάνην τῆς... «παντογνωσίας», ἥτις εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὴ διὰ πολλοὺς τῶν παρ' ἡμῖν ἐπιστημόνων. «Ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρον ἐξαγόμενος τῆς διερευνήσεως τῶν φαινομένων τῆς ἀνακλάσεως καὶ διαθλάσεως τῶν κυμάτων πυκνότητος, τονίζει (σελ. 317), εἶναι ὅτι εἰς εἰδικὰς περιπτώσεις ὑπὸ ὀριζομένην γωνίαν προσπτώσεως δὲν ἔχομεν ἀνάκλασιν ἀλλὰ μόνον διάθλασιν, ἀλλ' ὁ περαιτέρω περὶ τούτων λόγος θὰ παρεῖλκε», καὶ εἰς τὴν σελ. 321. «Σημειωτέον ὅτι ἡ ταχύτης τοῦ ἤχου ἐντὸς στενῶν σωλήνων δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ τὴν ἐντὸς τοῦ ἐλευθε-

ρου ἀέρος, ἀλλὰ δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ἐκταθῶμεν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τοῦτου περισσότερον». Ἄλλὰ καὶ ὅπου παρεισδύει ἀβεβαιότης τις ἐν χρησιμοποιοιμένη μεθόδῳ ἐρεύνης, σπεύδει μὲ ζηλευτὴν πράγματι εὐθυκρίσιαν νὰ σημειώσῃ τοῦτο. Οὕτω εἰς τὴν σελ. 326 κρίνων μὲ ἀντικειμενικότητα τὸν περιώνυμον κασταστάνα ψυχοφυσικὸν νόμον τῶν Fechner-Weber γράφει ἐν υποσημειώσει: «Ἡ παραδοχὴ τοῦ ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκφρασθῇ δι' ἀριθμοῦ ἡ ὑποκειμενικὴ ἔντασις, ἐνέχει πολλὴν αὐθαιρέσιαν». Τέλος δὲ προκειμένου περὶ τοῦ δευτέρου θερμοδυναμικοῦ ἀξιώματος, ἐπάγει: «τὸ ἀξίωμα τοῦτου διαπιστῶνται ὀρισμένην φοράν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν φαινομένων καὶ ἐπεκτεινόμενον εἰς τὸ Σύμπαν φαίνεται ἀποκλείειν τὴν ἀνακύκλωσιν ἀνάρχου καὶ ἀτελετήτου Κόσμου ἐπανερχομένου εἰς ἑαυτὸν. Αὐτὴ ἡ ἔνοιαν τοῦ χρόνου εἶναι ἴσως ἀλληλένδετος μὲ τὸ δεύτερον θερμοδυναμικὸν ἀξίωμα» (σελ. 418) τοῦ ὁποῖου καὶ δίδει διατύπωσιν συμφωνῶν πρὸς τὰς σημειώσας περὶ πιθανοτέρων κασταστάσεων ἀντιλήψεις. Κατ' αὐτὴν: «Αἱ κασταστάσεις ἀποκεκλεισμένου συστήματος διαδίδονται ἀλλήλας κατὰ σειρὰν αὐξοῦσης πιθανότητος» καὶ ἀντιστρέφει κατὰ τὸν Eddington λέγων ὅτι ἴσως «ἡ φορά τοῦ χρόνου εἶναι ἡ φορά τῆς αὐξοῦσης πιθανότητος τῶν κασταστάσεων τοῦ κόσμου» (σελ. 501).

Δι' ἐκεῖνον ὅστις κατορθῶναι νὰ παρακολουθήσῃ τὸ νόημα τῶν ὡς ἔνω ἐκφράσεων τὰ πολλὰ σχόλια ἀσφαλῶς περιττεύουσιν. Εἰς τὸς λοιποὺς ἀναγνώστας οἱ ὁποῖοι παρακολουθοῦν ἐκ τοῦ πλησίον τὴν ἐξέλιξιν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, τὸ βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ κ. Χόνδρου προσφέρει ἐκτὸς τῆς συστηματικῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὰς ἀνωτέρας καὶ λεπτάς ἐνοιὰς τῆς νεωτέρας Φυσικῆς καὶ πολὺτιμα κοσμοθεωρητικὰ συμπεράσματα.

I. Οἱ.

*

Τὸ βιβλίον τοῦ August Brunner, Die Grundfragen der Philosophie εἶναι ἀπὸ τῆς ἐργασίας ἐκεῖνης, ποῦ τοὺς χρειάζεται οὐκ ἄντοιμη βιβλιοκρισία, μὰ ἀνάλοισ ἀνετη, ἀντίστοιχη μὲ τὴν βαρῦτητα ποῦ ἔχουν ἔργα δυνατὰ ποῦ στρέφονται γύρω σὲ βασικὰ θέματα. Μιὰ τέτοιον ὄναλυσιν σκεπτόμαστε νὰ κάνομε σὲ μιὰ ἐργασία, ποῦ ὁμως πρέπει νὰ περιμένη ἀκόμη νὰ περάσουν οἱ δύσκολοι ἐκδοτικοὶ καιροί. Στὸ μεταξὺ αὐτῶν σημειωθῆ, ἔστω καὶ σὲ λίγες βιβλιογραφικὰς γραμμὰς, τὸ βιβλίον αὐτό, πολὺτιμα γὰ κείνοισ, ποῦ θέλων νὰ ἔχουν μιὰ συνοπτικὴ, σαφῆ, συγχρονισμένη ἔρευνα τῶν βασικῶν προβλημάτων τοῦ φιλοσοφικοῦ θεασμοῦ, μακρὰ ἀπὸ τῆς μονομέρειος τῆς ἀρνητικῆς φιλοσοφίας. Τὰ γενεσιολογικὰ καὶ ὄντολογικὰ προβλήματα ἐξετάζον-

ται μὲ αὐτοτέλεια, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐνημερότητα, ὡς πρὸς τὰς ἀμφισβητήσεις ποῦ ἔχουν ἐμφανισθῆ. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης, ἕνα πολὺ καλογραμμμένο κεφάλαιο, ἀποτελεῖ σπουδαῖο βοήθημα γιὰ ἐπιστήμονα ποῦ θέλει ὄχι μόνον τὴ μηχανικὴ γνῶσι τῆς εἰδικότητός του, ἀλλὰ τὴν πραγματικὴ ἐμβάθυναι ἐστὶν ἐπιστημονικὴ σκέψι, κατανόησι τῆς οὐσίας τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς γραμμῆς ποῦ ἐπάνω σ' αὐτὴν ἢ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα κινεῖται καὶ πρέπει νὰ κινῆται. Ἡ μεταφυσικὴ διδασκαλία πρέπει νὰ ἰκανοποιῆται κατὰ χαλῶτιστο ἀντικειμενικὸ ἐρευνητῆ, τὸ δὲ τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου «Ψυχικὴ» μ' ὅλο ποῦ θὰ προκάλυψε μερικὰς ἀντιρροήσεις (στὴ διδασκαλία περὶ ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, θὰ περιέμεινε κανεὶς ἀκόμη περισσότερη κατανόησι τῶν προβλημάτων ποῦ ἀναγοντο εἰς τὴν ἀντίθεση κοινότης καὶ ἀτομο), ὅμως ἀποτελεῖ καὶ αὐτὸ ἕνα συνεπὴ ὀδηγὸ γιὰ μιὰ φωτισμένη ἀντιμετώπισι τῶν ἠθικῶν προβλημάτων. Τὸ βιβλίον σὺν τῷ θὰ ἔπρεπε νὰ διαβασθῆ μὲ κάθε προσοχὴ ἀπὸ τὸν σκεπτόμενον ἄνθρωπο, ποῦ θέλει νὰ βάλῃ γερὰς βάσεις ἐνὸς φιλοσοφικοῦ τοῦ προσανατολισμοῦ.

B. Π.

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

κ. Βρ. Τσίπουραν, Ἐνταῦθα. Εἴκοσι αἰῶνων ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ μαρτυρεῖ ὅτι τὸ μόνον ποῦ κατορθώσονται «σοφοί» ὅπως αὐτοὶ ποῦ σὰς ἀπασχολοῦν εἰς τὸ «χωρὶς πίστι» εἶναι νὰ γκρεμίσουν τὸν ἑαυτὸν τους. Δὲν ἀξίζει λοιπὸν νὰ τοὺς παρακαλῆτε. Τὸ δεύτερον εἶναι καὶ τεχνικῶς ἀρτίωτερον. Χρειαζέται κάποιοι ἐπεξεργασίαν ἀκόμη εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς ὁμοιοκαταληξίας. Χριστιανὸν. Ἀξιόπαινος ἢ προσοχὴ σας εἰς τὴν περιγραφήν τοῦ θέματος. Μαρτυρεῖ—καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ σπουδαιότερον—τὴν ὑπαρξίν ψυχικοῦ συνδέσμου μὲ τὰ γεγονότα αὐτά. Εἰς ποιητικὴν πνοὴν ὅμως ὕστερι. Εἰς τὴν ἀρχὴν φαίνεται κάποια μίμηση ποιήματος τοῦ Πολέμη μὲ παρόμοιον θέμα. Ἀνώνυμον. Σὰς συγχάρισμα διὰ τὰ αἰσθηματικά ποῦ σὰς ἐμπνέουν καὶ τὸ θάρρος ποῦ μαρτυροῦν οἱ στίχοι σας. Δίδα Ἐλένην Καρ. Ἐνταῦθα. Ὅπως καὶ τὰ ἄλλα σας ποιήματα, τὰ «Νόστος» καὶ «Εἰρήνη» εἶναι γραμμένα μὲ ἐμπνευσιν. Διατὶ ὅμως νὰ λείπῃ ἡ χριστιανικὴ ἐλπίς, τὸ θάρρος καὶ ἡ χαρὰ ποῦ—καὶ εἰς τὰς στιγμαὶς ἀκόμη τῆς δοκιμασίας—ἀποτελοῦν τὸ φόντο τῆς ζωῆς τοῦ πιστοῦ; Ὁ τίτλος τοῦ δευτέρου δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ περιεχόμενον. Ἐπίσης παρατηροῦνται χασμωδίες καὶ ἄλλα μικρὰ τεχνικὰ σφάλ-

ματα καὶ εἰς τὰ δύο. Πρέπει νὰ δοκιμάσετε καὶ πάλι. κ. Λ. Βλαν., Ἐνταῦθα. Πολὺ καλὴ ἢ ἐργασία σας. κ. Κ. Τσακάλιδην, Λαγκαστὰ. Τὸ βιβλίον διὰ τὸ ὅποιον μὰς ἐρωτήσατε πωλεῖται εἰς τὰ μεγάλα βιβλιοπωλεῖα, σήμερον ἀντὶ ἐνὸς ἑκατομμυρίου περίπου. κ. Γιάννην Κρανιωτ. Ἡ ἰδέα ποῦ σὰς ἐμπνέει πολὺ ὠραία, ἀλλὰ γιὰ τὴν τὴν ἀκαταστασία; Ἄναμιγνύετε δεκαπεντασουλλάθους μὲ στίχους χωρὶς κανένα μέτρο. δ. Εὐγεν. Παναγιωτ. Σὰς εὐχαριστοῦμεν θερμῶς διὰ τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον σας πρὸς τὸ περιοδικὸν μας. Ἡ πηγαία συγκίνησις ποῦ ἐκδηλοῦται εἰς τὰ ποιήματά σας πρέπει νὰ ἀποτελῇ ἐνθάρρουν τῶν πρώτων βημάτων σας. Ὁ τεχνικὸς ὀπλισμὸς των ὅμως δὲν εἶναι ἀκόμη ἀνάλογος. Καλλίτερον τὸ «Ἦλιε ποῦ βλέπει μακρῶς». κ. Ρέαν Σουλθιαν, Ἐνταῦθα. Ἡ παράφρασις καλὴ. Θὰ εἶναι ἐπιτυχεστέρα ἐὰν λείψουν ἠρισμένα τεχνικὰ ἀτέλεια, ἰδίως αἱ χωσμωδία ποῦ τὸ ζημιῶνουν. δ. Ἀλ. Παναγι. Ὅρθαι ἀπόψεις, ἀλλὰ κάπως μονομερεῖς. Εὐτυχῶς ἢ πραγματικότης ἤρχισε νὰ εἶναι διαφορετικὴ πλὴν εἰς τὸν τόπον μας. Ἀρχὴ βέβαια, ἀλλὰ πάντως παρήγορος. Προσέξατε καὶ τὸ κύριον ἄρθρον τοῦ παρόντος τεύχους. κ. Δ. Ἰωάν., Πάτρας. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἢ ποιητικὴ ἔκφρασις τῆς τόσον ζωντανῆς ἐμπνευσεῶς σας ἀπαιτεῖται κάπως πλουσιωτέρα τεχνικὴ ἐπεξεργασία. Ἡ συνέχισις τῆς προσπάθειάς σας ἐπιζόμεν διὰ τὰ παρουσιασθῆ κατὰ ἀρτίωτερον. Ἐκεῖνο ποῦ ἀναζητεῖτε ὅμως μὲ τόσην θερμῆν εἰς τὸν «ἀγνὸν πόθον»—ὅπως ἀλλωστε καὶ διὰ κάθε ἀγνὸν πόθον—εἶναι ἐφικτὸν πάντοτε καὶ εἰς κάθε χριστιανὸν ὁ ὅποιος γνωρίζῃ τὴν σημασίαν καὶ τὴν δύναμιν τῆς χριστιανικῆς λυτρώσεως. κ. Σωτ. Παλασιολόγον, Πάτρας. Τὸ σονέττο «Εὐτυχία» ἔμπορεῖ νὰ γίνῃ ἀρτίον, ἐὰν διορθωθοῦν μερικὸι πλῆθαροὶ στίχοι μὲ πολλὰς χασμωδίας. Ἐπιμελήθητε τὸ περισσότερο. Τὸ ἄλλο τὸ κρατοῦμεν. κ. Γιάννην Κασταλινόν, Ἐνταῦθα. Μὰς συγκινοῦν τὰ αἰσθηματικά σας. Εὐχαριστοῦμεν. Ὅρασι: στίχοι σας εἶναι ἀνάμικτοι μὲ λαυθαυμένους. Ἐργασθητε περισσότερο διὰ νὰ ἀποκτήσουν τὰ πλούσια αἰσθηματικά σας γνήσιον ποιητικὸν ἔνδυμα. Πρέπει νὰ συνεχίσατε τὴν πνευματικὴν σας ἀναζήτησιν. Ποτὲ δὲν θὰ μείνῃ χωρὶς καρπούς. Σὰς ὑπενθυμίζομεν τὰ λόγια τοῦ Πασκάλ: «Δὲν θὰ μὲ ζητούσατε ἐὰν δὲν μὲ εἶχες βρῆ, λέει ὁ Θεός».

Περιοδικὸν «Ἀκτίνες», ὄργανον τῆς «Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων»—Γραφεῖα: ὁδὸς Καρότου 14, Ἀθήνας (1) Τηλ. 23 560. — Ἐπιθεώρησις: Δ. Γ. Σταμάτης. — Προϊστάμενος τυπογραφείου: Δ. Παπακωνσταντίνου, Μαυρομυλῆ 176. — Ἐπιστολαὶ καὶ ἐμβάσματα: Γ. Ἀλεξίου, ὁδὸς Καρότου 14, Ἀθήνας (1)—Χειρόγραφα, δημοσιεύματα ἢ μὴ, δὲν ἐπιστρέφονται.